

LANGS LÅGEN

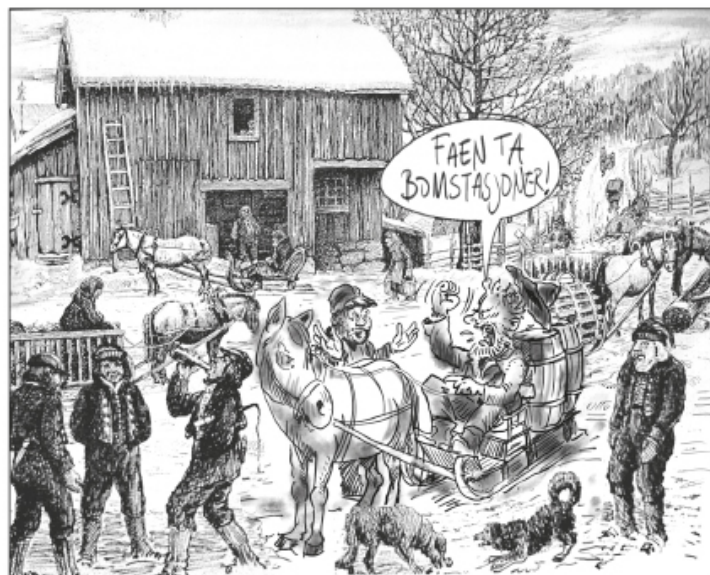
Å R B O K 2 0 2 1

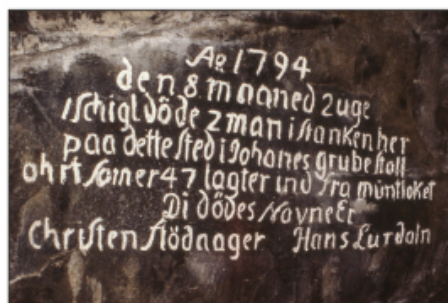
Johanna Schwarz,
side 109

Metodistkirken, side 16

Om bomber og bompenger på Kongsberg, side 57

«Dødsannonsen» i Underbergstollen,
side 7

Grønnerødru, side 42

Langs Lågen 2021

43. årgang

Redaktører:
Odd Arne Helleberg
Dag Kristoffersen

Abonnement og salg:
Kongsberg byhistorielag

laagenlangs@gmail.com
Tlf. 913 65 687 (Dag Kristoffersen)

Ettertrykk og avfotografering av stoff eller
illustrasjoner må bare skje etter avtale med utgiveren.
Forfatterne er ansvarlige for innholdet i
de artiklene som er signert.

Kongsberg byhistorielag

Sats: Mette Martinsen
Trykk: Zoom Grafisk AS
ISSN: 0809-8182
ISBN: 978-82-690994-2-3

År med markeringer

Veldig mange år har markeringer. Om vi tenker på Kongsbergs historie så kommer 2023 for Sølvverket 400 år og 2024 for Kongsberg 400 år. 2021 har også sine markeringer. I årets utgave er det 300-års markering for Underbergstollen og 100 år i Norge og 70 år på Kongsberg for Norges- og Kongsberg Soroptimistklubb. Langs Lågen fikk henvendelser om begge markeringene, og det setter vi veldig pris på. Spesielt foreninger og lag med runde jubileer og som det ikke er skrevet om før, evt. på lang tid. Likeledes forretninger og bedrifter som har gått over i historien. Slik kan vi ta vare på historien, så det ikke går i glemmeboka. Så, du som leser dette og veit om slike markeringer/jubileer, ta kontakt med redaktørene. Om du ikke kan levere et ferdig manuskript, vil vi hjelpe til så langt vi kan.

Likeledes der kulturpersonligheter og andre interessante personer som kanskje er i ferd med å bli glemt, kan få sin historie. Vi har derfor en biografisk artikkel om Johanne Schwarz av Audgunn Oltedal med i år, etter initiativ fra Oltedal. Og mange artikler kommer jo fra slike initiativ.

Det kan også skje andre begivenheter som må markeres. Metodistkirken på Kongsberg la ned sin virksomhet, og kirkebygget blei solgt til den katolske kirke. Dermed var Metodistkirkens menighet på Kongsberg historie, og dette må vi selvsagt skrive om i Langs Lågen slik at leserne får denne historien.

Vi er også i den heldige stilling i år å ha mye stoff til årboka, slik at vi har flere sider enn normalt. Vi prioriterer slik at vi klarer å dekke hele dalføret – fra kommunene nord og sør i dalen foruten byen. Slik håper vi det også kan bli i framtida, så vi er takknemlige for alle bidrag fra hele dalen. Bussruter og skihopping, (denne gang i Lardal), falne under krigen som minnes, bomber og løkker på Kongsberg og selvsagt gruvedrift, dialektutvikling i Nore og mye mer. Et spenn i tid og rom og noe for enhver.

For øvrig er årets utgave den 15. hvor Odd Arne Helleberg og Dag Kristoffersen er redaktører. God lesing.

Odd Arne Helleberg og Dag Kristoffersen

Innhold

Underbergstollen og Elsestoll 300 år av <i>Bjørn Ivar Berg</i>	10
Kongsberg Soroptimistklubb 70 år av <i>Oddveig Stevning</i>	13
Da gruvene gjenlød av bønn og kristen sang av <i>Vidar Sten Bjerkseth</i>	16
Metodister og andre frikirkefolk av <i>Dag Kristoffersen</i>	27
Tores blomster, Tores blomster og zoo, Kongsberg Zoosenter av <i>Bjørnar Sandvold</i> ..	38
Grønnerødruta samlet av <i>Jan Einar Bredal</i>	42
Litt om historien til bommer og bompenger på Kongsberg av <i>Ivar Lie</i>	57
Bergverksdrift i Sandsvør før 1623 – del 1 av <i>Odd Arne Helleberg</i>	65
Bergstadens dikterprest Jørgen Nielsen av <i>Bjørn Ivar Berg</i>	85
Oluf Robert Fønnebo og Helge Ingstad – motstandsnettverk av <i>Bente Fønnebo</i>	91
Kristian Kjennerud – eneste flesberging blant våre falne av <i>Dag Kristoffersen</i>	105
«En forening av det uforenlige» av <i>Audgunn Oltedal</i>	109
Nore-dialekten – hva vil skje med den i framtida? av <i>Ingrid Rudi Kvarme</i>	126
Min barndoms vei til bestemor i Rollag av <i>Trygve Simensen</i>	132
Det var hoppbakke i hver en kneik av <i>Jørgen Sandberg</i>	139
Omtale av en del skibakker i Lardal av <i>Dag Kristoffersen</i>	144
Da kraftig snøvær reddet spritsmuglerne av <i>Gunnar Aasen</i>	151
Om livet i Håvet for ca. hundre år siden av <i>Gunilla Thorsen</i>	153
Vikingfunn fra Sandsvør av <i>Sven Nordalen</i>	164
Mathilde Dietrichson (1837-1921) i Numedal av <i>Narve Lid</i>	166
Diakonissene av <i>Asbjørn Kjørstad</i> og <i>Dag Kristoffersen</i>	173
Johnny Langness sitt spareur av <i>Dag Kristoffersen</i>	184
Sørsamenes innsats som gjetere i Opdal Renkompani av <i>Bente Fønnebo</i>	185
Løka bru i Jondalen av <i>Egil Håvaldsrud</i>	200
Beretningen om ei feilslått klassereise (forts.) av <i>Bård Engelstad</i>	204
Bygdebrev fra Øvre Sandsvør ved <i>Dag Kristoffersen</i>	217
Bokomtaler	219
Register over forfatterne	224

Underbergstollen og Elsestoll 300 år

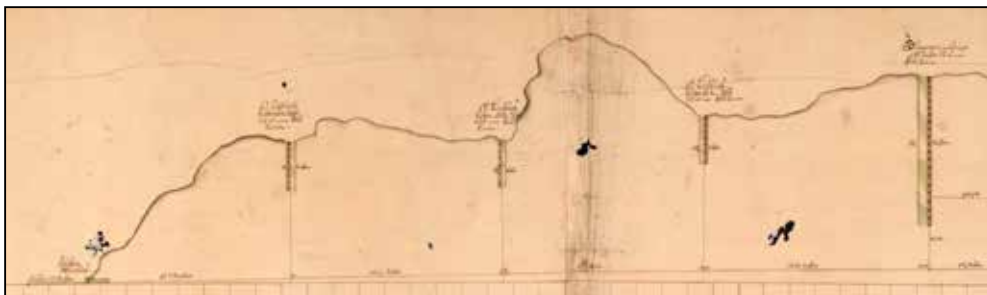
Av Bjørn Ivar Berg

I 2021 er det 300 år siden beslutningen om å drive Underbergstollen og Elsestoll ved Kongsberg Sølvverk. Stoller ble den gang drevet i hovedsak for å drenere gruvene for vann. Mange korte «dagstoller» kom raskt. Dypere hovedstoller som drenerte flere gruver, var langsiktige prosjekter.

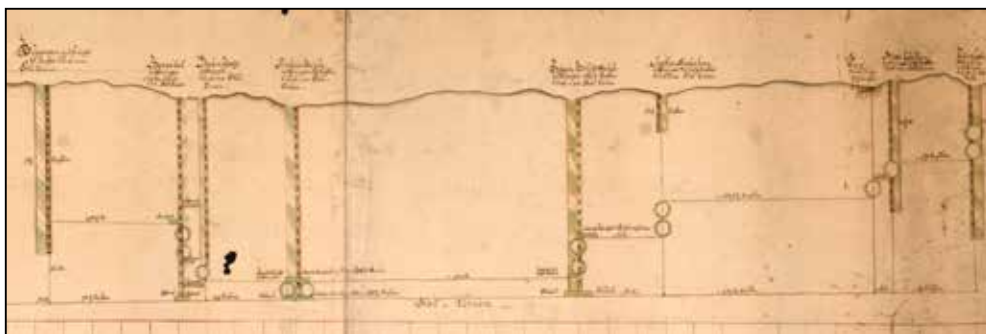
Forslag om hovedstoller til gruvefeltene Underberget og Overberget hadde lenge vært framsatt. Bergråd Friedrich Wilhelm von Gabel, leder av Overbergamtet, kom med forslaget som utløste vedtaket. Han mente Underbergstollen burde anlegges «wed weyen till Samuels grube, under det förste Bierg wed Halvor Jörgensens Löcke». Svartås hadde vært foreslått tidligere. Åpningen kom til å bli lagt lenger nord, under Futentassbakkene. Overbergstollen, senere kalt Elsestoll, ble anlagt i Ollebakkene. Tiden var ennå ikke moden for en enda dypere stoll fra Saggrenda.

Ved kongelig resolusjon av 8. april 1721 ble stollplanen godkjent, men med en vesentlig forutsetning: Stolldriften skulle innrettes «efter Berg Cassens tilstand» og ikke hindre den øvrige verksdriften. Det skulle raskt få følger.

Arbeidet startet 8. september 1721 med tre «lichtloch», luftesjakter, som skulle

Utsnitt av kart fra 1724 av Thomas Junghans viser de tre påbegynte lichtlochene med stollen fra dagen t.v. og Blygangen gruve t.h. (Riksarkivet KS II C I 3)

Dette utsnittet av Thomas Junghans' kart fra 1724 viser planlagt underjordisk vannsystem med vannhjul mellom noen av gruvene, fra Blygangen til Charlotta Amalia. (Riksarkivet KS II C 13)

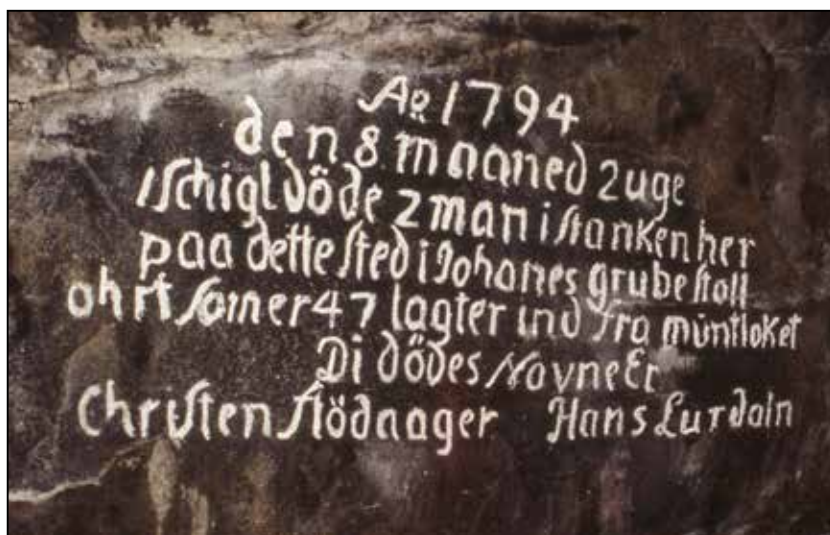
avsenkes 100–120 meter på den 1,4 km lange strekningen mellom dagåpningen og gruvene, som stollen nådde 140–170 meter under dagoverflaten. Etter mange år, når luftesjaktene var avsenket, kunne det drives flere enkeltstrekninger. Selve stollen ble først påbegynt høsten 1722.

Tverrslag skulle drives mellom gruvene over stollen for å skaffe vannfall til pumpe-maskiner. I alt 23 vannhjul skulle plasseres nede i gruvene og vannet føres mellom dem i to serier, sørfra og nordfra, til Juels gruve hvor avløpsvannet skulle renne ut stollen. Planen ble senere skrinlagt.

To store kart fra 1724 med stollplanen er bevart, det ene av Sølvverkets marksjeider (gruvemåler) Gottfried Klem, det andre av marksjeider Thomas Junghans som var tilkalt fra Kvikne kobberverk. Prosjektet stilte store krav til nøyaktig oppmåling, derfor ville ledelsen bruke to uavhengige marksjeidere. Det var med den tids instrumenter og metoder – kompass, gradbue og målesnor – ikke lett å måle opp presist for å treffe med de ulike driftene under jorda. Stollen fikk mange svinger og små høydesprang.

Finansieringen sviktet allerede etter litt over tre års drift, da Sølvverket gikk inn i en tapsperiode. Det kom stoppordre fra København et halvt år etter at de flotte kartene var tegnet. Senere kom stollene i gang igjen med bidrag fra jernverkstien. Berghauptmann Joachim Andreas Stukenbrock ledet driften fram til gjennomslaget med den første gruva, Blygangen, som skjedde like før han døde i 1756. Da sto allerede stollen ferdig gjennom store deler av gruvesystemet, fra Johannes gruve i sør til forbi Charlotta Amalia gruve i nord.

Det viste seg at flere av gruvene ble uttømt for sølv dypt nede. Men med dreneringen som stollen skaffet, kunne store mengder gjenstående, fattig malm brytes over stollnivået og behandles i stadig flere pukkverk. Heising kunne skje med vannhjul, siden mange pumpeverk kunne demonteres.

Inskripsjon kalt «Dødsannonsen i Underbergstollen», til minne om to arbeidere som døde i «stanken» 94 m sør for Johannes gruve. Begge hadde familie. Hans Lurdalen var 31 år, Kristen Fløtaker hadde døpt sønnen Ole én måned før han omkom. Inskripsjonen er et kulturminne både om stoll drift, fyrsetting og helsefarer ved gruedrift. (Foto: B.I. Berg, Norsk Bergverksmuseum)

Etter gjennomslaget i 1756 gjensto det en lang strekning sørover mellom Johannes og Samuel gruve. Her måtte Hellig Trefoldighets gruve avsenkes som luftesjakt. Det tok lang tid. De prøvde å skaffe lufttrekk ved å drive en parallell stoll like over hovedstollen, med åpninger imellom. Likevel oppsto av og til den fryktede «stanken», livsfarlig oksygenfattig luft skapt av stillestående røyk fra fyrsettingen, og flere arbeidere omkom.

Gjennomslag til Samuel gruve skjedde 9. januar 1802, 80 år etter at stollen var påbegynt. Stollen ble i alt fem kilometer lang. Først nå kunne den rikeste gruva på Underberget få nytte av stollen, og i første omgang bare i tre år før den ble nedlagt sammen med de fleste andre gruvene. Det var ikke funnet nye, store sølvforekomster med stoll driften, slik man hadde hatt håp om.

Elsestoll ble også drevet med avbrudd, med ei luftesjakt. Stollen slo gjennom til Gottes Hülfe in der Noth gruve 7. bergmåned 1760 i 90 meters dyp, og drenerte denne store gruva i over hundre år fram til Christian 7. stoll kom fram dit i 1865. Total lengde med sør- og nordfløy er 2,1 km.

Etter 1805 var det lenge lite aktivitet i Underbergstollen. I 1850-årene ble den brukt som ølkjeller av Abildgaards bryggeri. I 1877 inngikk Sølvverket avtale med

kommunen om å bruke stollen som drikkevannsmagasin. Stollen ble sperret med en «kilsump», en tømret propp.

I 1886 vedtok Stortinget å gjenoppta Samuel gruve og å renske opp Underbergstollen for å innrette hestejernbane. Stollen var i mange år tema for bitre stridigheter – mellom fagfolk og blant politikere. På Stortinget ble sølvverksdriften stadig debattert. Politikerne talte i timesvis om stoller, jernbaner og gruvemaskiner. Stollarbeidet ble stanset, og gjenopptatt.

Det tok lang tid før stollen var kjørbar til Samuel, siden den måtte ettersprenges og tilpasses jernbanen mange steder. Bensinlokomotiv kom i 1912, og lastebiler for å kjøre malmen til Saggrenda. En bensinbil og en tung elektrisk lastebil med kompakt-dekk dundret etter sigende gjennom byen på en sjenerende måte – bilder skal ha falt av veggen og murer ha sprukket.

Utenfor stollåpningen ble det bygd opp et moderne anlegg med sjeidehus, vaskehus, materiallager, lokstall med lastebilgarasje, smie, verksted og et tilbygd koks- og kullhus, sentralvarmeanlegg og transformator. En kontorbygning ble flyttet ned fra Trefoldighets gruve. Den og mange andre av bygningene står fortsatt.

Tog med bensinlokomotiv, innført i 1912. Stollåpningen, «mundlochet», har årstallet 1721 og korslagt «Schlegel und Eisen». (Foto H. Dahl 1914, Norsk Bergverksmuseum)

Anlegget utenfor stollåpningen slik det sto ferdig i 1913. T.v. sjeidehus, fyrhus for sentraloppvarming med pipe, trafo, lenger bak lokstall og kontorbygning. (Foto: Norsk Bergverksmuseum)

I 1922 fikk Samuel og Underbergstollen direkteforbindelse under jord til Kongens gruve og videre til Saggrenda, og deretter gikk trafikken dit. Samuel var verkets rikeste gruve i flere år. Fra 1907 til 1932 ble det fra stollen drevet omfattende undersøkelser ved og under de gamle gruvene på Underberget. Undersøkelsene var stort sett resultatløse. Etter at Samuel gruve ble erklært uttømt og nedlagt 1. januar 1935, var bergverksdriften i Underbergstollen slutt.

Kilder:

B.I. Berg: Gruveteknikk ved Kongsberg Sølvverk 1623–1914, 2. utg. Trondheim 1998

(1. utg. 1994), s. 184–186, 235–258, 266–268

Statsarkivet i Kongsberg, Kongsberg Sølvverk, Dcd 130–131, 134–135, 375, regnskaper 1721–1722, 1760

Digitalt foredrag av B.I. Berg ved 300-års jubileet 2021, på Norsk Bergverksmuseums nettsider under Digital formidling: https://www.youtube.com/watch?v=CC_3vcTk_xU

Kongsberg Soroptimistklubb 70 år

Av Oddveig Stevning

22. juni 2021 markerte Kongsberg Soroptimistklubb 70 år. I 2021 passerer også den internasjonale organisasjonen, Soroptimist International (SI), 100 år. For mange vil organisasjonen være ukjent og derfor en liten introduksjon for de uinnvidde.

Soroptimist International (SI) er en verdensomspennende nettverksorganisasjon for yrkeskvinner. Det finnes i dag klubber over hele verden, med ca. 72 000 medlemmer i 121 land. I Norge finnes pr i dag 58 klubber fordelt over hele landet. Organisasjonen er partipolitisk og religiøst nøytral. Soroptimist International (SI) arbeider aktivt lokalt og globalt for likestilling og for å styrke kvinner og jenters muligheter til utdanning, utvikling av eget potensiale og lederskap. De driver mentorprogrammer og lederutvikling og tilbyr utdanningsstipender. Soroptimist International er oppmerksomme på hvordan sosial status, utdanningstilbud og samfunnets holdninger til kvinner og jenter påvirker deres muligheter til å kunne delta og være beslutningstakere i sitt eget og det offentlige liv. SI deltar regelmessig i høringer i kvinnerelaterte spørsmål, og Soroptimist International har rådgivende status i FN. Vår visjon er å være en global stemme for kvinner.

Soroptimist – hva betyr det?

Ordet «soroptimist» kommer av de latinske ordene «soror» og «optima» og kan fritt oversettes til «best for kvinner».

Historie

Oslo og Drammen SI-klubber ble startet henholdsvis i 1933 og 1947. Klubbmedlemmene her var pådrivere til å starte en klubb på Kongsberg og ga inspirasjon og hjelp den først tiden.

Kongsberg SI ble dannet 22. juni 1951, det var 20 medlemmer. Klubbens første leder var malerinne Vessa Holmboe, nestleder, apoteker ved daværende Kongsberg apotek (Apotek Mynten blei det nye navnet i 1958), Dagny Skår, kasserer, kemnerfullmektig Asta Lia, og sekretær, lyriker Eva Esp. Det var var ressurssterke, yrkesaktive kvinner, alle tiltalt med Fru. og Frk. Årskontingenten

Stiftelsen 22. juni 1951, Vessa Holmboe (1901-1960) og Europa-president, danske Clara Hammerich (1894-1972).

ble satt til kr 25 i året, og antrekket var pent. Møtene ble holdt på Hotell Bondeheimen og noen ganger privat. De som startet soroptimismen i Norge, mente at arbeidet for vennskap, fred og forståelse var viktig. Dette nettverket skulle gi kvinnene et møte-sted og fristed der de kunne ha diskusjoner om aktuelle tema, berike hverandre av egen og andres kunnskap, holde foredrag, besøke arbeidsplasser samt holde kontakt og oppsøke andre klubber i Norge og verden forøvrig.

Dette sier Åse Korvald, som var medlem av Kongsberg Soroptimistklubb i 65 år: «På sommermøte i 1956 ble jeg tatt opp som medlem i Kongsberg Soroptimistklubb. Jeg ble jo litt nysgjerrig og lurte på hva slags forening dette var. Men jeg ble gledelig overrasket, det var ca. 20 dyktige damer, interessante på hvert sitt felt og yrke. I løpet av 50 år har det blitt nærmere 500 gode foredrag, jeg har fått være med på turer i inn- og utland, som å starte klubber i Moskva og St. Petersburg, Nordiske dager i Danmark og Island, opplevelser som jeg har satt stor pris på.»

Yrkesforedrag

De første år hadde klubben yrkesforedrag fra egne medlemmer. Først ute var Vessa Holmboe, allerede på stiftelsesdagen, som fortalte om sitt yrke som kunstmaler: «hun tok oss en tur bort fra den grå hverdagen inn i farvenes og lysets verden. Hun fortalte morsomt og levende om kunstens vanskelige veier, og i alt hun sa, merket vi hennes

egen intense skaperånd og skaperglede.» Nummer to ute var Verne Leche Vanberg, praktiserte som regnskapsfører, men som da fortalte om sitt liv som skøyteløper-ske. Tidligere medlem av det finske landslaget på skøyter og verdensmester i 1939 og 1947. Hvert medlem gir en info om sitt yrke og utdanning.

Faste innslag på møtene har fra starten av og fram til i dag vært *foredrag* og foredrag etterfulgt av diskusjoner. Noen eksempler: Kongsberg Sølvverk, medisinenes nye oppfinnelser og veiledning for barn rammet av poliomyelitt.

En av de første inviterte foredragsholdere var lektor Øyvind Kulberg som hadde foredrag om «folkeaksjonen for de underutviklede land, kolonifolkenes kamp for uavhengighet.» (I dag kaller vi det for utviklingsland)

Andre eksempler: arbeidsskolen kontra den moderne skolen, moter og forfengelighet, kvinnens stilling i samfunnet, FN og FNs organer, Amnesty International informerer, arealplanlegging i Kongsberg kommune.

5 minutt og *Ord for natten* har også vært en fast post på møtene. Dette er korte innslag hvor medlemmene forteller om saker som opptar dem.

Prosjektrettetarbeid, som i dag er bærebjelken i SI, kom først seinere i gang. Her noen lokale prosjekter: samlet pakker og penger til flyktninger fra Ungarn som oppholdt seg i Wien på 50-tallet, sendte symaskiner til Russland.

Da chilenske flyktninger kom til Kongsberg på 1980-tallet, tok klubben initiativ til kvelder med arrangement, matlaging mm. Også flyktninger fra Bosnia kom etter hvert med.

Bakgårdssalg bl.a. i Åse Korvalds bakgård og Howlidgården, innsamling av toalettartikler til kvinner i russiske fengsler, bruktkjølesalg, til inntekt for Utdanningsfondet (et fond som administreres av en av klubbene i Norge, går på rundgang og yter hjelp til utdanning av kvinner i land der dette er vanskelig).

Det har vært kafédrift ved Nymoen senter, arrangement av Fortellerteater/ «Valgt det ...» (en teaterforestilling laget for Norgesunionen av soroptimister, antitraficking)

Høsten 2013 skrev SI Kongsberg, sammen med Peace Painting, kontrakt som norske partnere i prosjektet «Children at risk» med Ruse kommune i Bulgaria. Prosjektet ble i sin helhet dekket av EØS-midler, som er Norges bidrag til å redusere sosiale og økonomiske forskjeller i Europa. Samtidig styrker EØS-midlene kontakten og samarbeidet mellom Norge og mottakerlandene

Kongsbergklubben sammen med de andre klubbene i Norge yter økonomisk hjelp til jenter i Moldova. Dette i form av skole og livsmestringskurs for å motvirke rekruttering til trafficking.

Stiftelse/Chartring av klubb Ruse i Bulgaria ble et hyggelig innslag i klubbens historie. Ruseklubben ble chartret 2. juni 2013 med Kongsbergklubben som fadderklubb. I denne forbindelse reiste flere av klubbens medlemmer til Ruse for å overvære char-

Fra 70-års jubiléet. Artikkelforfatter og sekretær Oddveig Stevning, nummer to fra høyre i første rekke. Foto: Privat.

tringen og feire den med dem. Kontakten har blitt opprettholdt, og i 2019 ble det gjensisitt. Samarbeidet førte også til et prosjekt i Ruse.

NORSK SOROPTIMA er soroptimistenes medlemsblad. Dette hadde Kongsbergklubben redaksjonen av i 7 år fra 1952. Redaktør var Elise Sverdrup, og trykking ved Kongsberg Dagblad. I dag er bladet redusert til temanummer på nett som også annen informasjon inn og ut fra klubbene.

Ved sine 70 år er klubben fortsatt en livskraftig organisasjon, men nye tider kommer med nye samarbeidsformer og søkelys på framtidsrettede oppgaver og som andre frivillige organisasjoner har vi også utfordringer mht. rekruttering.

Styret i jubileumsåret: President: Magnhild Tonstad, Visepresident: Kari Fossan Ruud, Kasserer: Tone Charlotte Mæhlum, Sekretær: Oddveig Stevning, Styremedlem: Merete H. Gulbrandsen.

Da gruveene gjenlød av bønn og kristen sang

Om Metodistkirken i Kongsberg 1873 – 2020

Av Vidar Sten Bjerkseth

Ved årsskiftet 1872-73 ble lokalpredikant Lars Brynhildsen (ca.1830-1909) fra Fredrikstad sendt av Den biskoppelige metodistkirkes ledelse til Kongsberg for å starte virksomhet i byen. 20 år tidligere var metodistvekkelsen kommet til Sarpsborg/Fredrikstad-området. Det sies at metodismen kom til Norge via et kjærlighetsbrev. Brevet finnes ikke lenger, for det gikk fra hånd til hånd til det vel var lest i stykker, men da var det satt i gang en prosess som dannet grunnlaget for at metodistvekkelsen fant fotfeste i Norge.

Brevet var skrevet av fredrikstadgutten og sjømannen Ole Peter Petersen (1822-1901) til hans forlovede Anne Marie Amundsen. Her fortalte han om sin omvendelse og møte med metodismen ombord i Bethelship – en slags sjømannsmisjon - under et opphold i New York. Anne Marie skrev på vegne av mange som hadde fått lese brevet og ba Ole Peter om å komme hjem «så du kan ta oss ved hånden og lede oss inn på den samme vei som du har funnet». I 1853 ble han ordinert til prest og sendt fra USA til Norge som misjonær «for å oppreise Herren et folk».

Den første menigheten ble grunnlagt i Sarpsborg i 1856, og deretter vokste kirken med stadig nye menigheter utover landet.

Om lokalpredikant Brynhildsen som brakte metodistvekkelsen til Kongsberg, het det at «fyrig, som han var, tok han fatt på arbeidet med kraft og varme. Dette måtte også til, for det var mange motstandere, og de sørget nok for at det var torner ved siden av rosene. Resultatet av hans arbeid viste seg dog snart ved omseggripende vekkelse. Selvfølgelig vokste motstanden, men samtidig ble det også større og større seire for Guds sak.»

I jubileumsheftet fra 1923 beskrives forholdene i Kongsberg og vekkelsens betydning: «Det maa sies med fuld grund at en vækkelse for vor by, baade religiøs og moralsk, var absolut nødvendig. Det var sørgelig at se hvorledes mange hjem blev ødelagt som

følge av den store drikketrafik og restaurasjonsliv. Dans, drik og slagsmaal var den utdannelse som mange den tids ungdom fik i sine hjem og ute paa de mange dansesaler. I disse forhold grep vækkelsen ind med vældig kraft. Mange familier blev berørt av den og der sporedes straks frukter og virkninger av bevægelsen, thi restaurasjoner og dansesale fik efterhvert mindre og mindre besøk.»

Vekkelse blant bergverksarbeiderne

Etter bare to måneder var resultatene allerede store, og mange kom for å lytte. Det er neppe tvil om at vekkelsen spesielt berørte de mange bergverksarbeiderne i distriktet.

I forbindelse med 100-års jubileet i 1973, gjengir Laagendalsposten en artikkel i bladet «Kristen Ungdom» fra 1939. Her ble det fortalt at da metodistvekkelsen gikk over Kongsberg, gjengløst stollene i gruvene av sang. *«Mangt et lite hull var bønnerom for kameraten, to og to, eller flere. Da var det kristen jubel i gruvene – Ånden var levende tilstede. De gamle bergvegger har neppe hverken før eller siden hørt slik fellesang. De fortsatte etter arbeidstid ute i marken mellom blomster og trær. De hadde møter på veiene og i hjemmene. Hvor to eller tre var sammen, ble det bønn og sang.»* Disse gruvearbeiderne var trolig både fra Kongsberg og Saggrenda.

Møter i hjemmene og eget lokale

Den første tiden ble møtene i Kongsberg holdt i forskjellige hjem ettersom økonomien ikke tillot å leie lokaler. De første møtene ble holdt i Skajemgaarden i Gamlegrenda, «hos Even Hansen, snekker Johansen, Ole Rønningen, madam Falch, Ole Eie, fru Ingebretsen og hos gamle Vogt». Husmøter var den gangen noe helt nytt, og folk

*Gresesalen i
Møllergata 27,
2 etasje. Pr april
2021 Foto: Dag
Kristoffersen.*

*Møtelokalet
i Møller-
gata 16 pr
april 2021
Foto: Dag
Kristoffersen.*

strømmet til både av nysgjerrighet, men også for «å søke fred for sin sjæl», som de hørte at disse metodistene fortalte om.

Hjemmene ble raskt for små, og de måtte se seg om etter nye lokaler. Gresesalen og Ryesalen ble da vekselvis leid, og ble Metodistkirkens første lokaler i Kongsberg. Gresesalen lå i andre etasje i Møllergata 27, og Ryesalen var danselokale i Sandsværveien 2 – senere bygnings- og rørleggerforretningen Wilh. Trondsen.

Allerede etter 7 måneders virksomhet ble Kongsberg Methodistmenighet stiftet ved at 13 personer ble opptatt som medlemmer 5. oktober 1873. Kongsberg ble dermed den 14. metodistmenigheten i Norge (5 stiftet i 1873). Menighetens første prest var Carl Ludvig Carlberg (1831-1923). Det fortelles at Sangkoret fra Kristiania medvirket ved dannelsen av den nye menigheten, og det var «sangunderholdning lørdag aften paa arbeiderforeningens lokale for ca. 200 tilhørere», altså Arbeidersamfunnet.

De første medlemmene var Kristoffer Kopstad, Petrea Kopstad, A. Nøkleberg, Berthe Nøkleberg, Ole Olsen Lysthus, Karoline Lysthus, Madam Falch, Ingeborg Serine Skjold, Gunhild Marie Halvorsen, Anne Lovise Danielsen, Ingeborg Olsen, Ole Olsen Grønnevad og Olava Andersen (Torgersen).

Å tilhøre en kirke utenfor den lutherske ble den gangen sett på som en villfarelse. Tross stor motstand både i tale og skrift, kom det stadig flere og flere som sluttet seg til menigheten. I 1876 kjøpte menigheten derfor et hus i Møllergata som senere ble lokalene til Frelsesarmeen, Møllergata 16. Det krevde stor innsats for å få lokalene i brukbar stand. Bl.a. måtte taket heves og 2. etasje utvides. I den samme gården ble det leilighet til presten og vaktmesteren.

Nytt kirkebygg

I 1875 oppsto det en stor brann i Bussedalen. Kommunen fikk rådighet over en stor tomt som mange mente ikke måtte bebygges. Menighetsrådet i Metodistkirken bestemte likevel å sende en søknad til kommunen om å overta tomten for å kunne bygge kirke der. Enkelte mente det var fånyttet å søke om dette, og en av brødrene i menighetsrådet skal ha uttalt at *«vi kan likesaa godt be maanen falde ned, som aa be om denne tomt»*.

Søknaden ble sendt, og til menighetens store overraskelse og glede besluttet bystyret mot en stemme den 12. november 1886 at menigheten kunne overta tomten. En årsak var nok at både daværende byfogd Eggers og ordfører Hansteen begge var villig innstilt til metodistmenigheten.

Ting gikk nå fort. I januar bestemte menigheten å oppføre en kirke av tømmer – en langkirke i nygotisk stil. Oppdraget ble gitt til byggmester Gustavsen fra Horten. Allerede 23. oktober 1887, altså bare 9 måneder etter vedtaket om å bygge kirken, ble den nye kirken innviet. Bygningen i Møllergata ble solgt i 1893 og ble benyttet av Frelsesarmeen. Frelsesarmeen kjøpte den i 1905.

I denne forbindelse kan vi lese: *«Kirken med sin vakre beliggenhet er uten tvil en pryd for byen. Dessuten er det en av de vakreste Methodistkirker i landet, og vi tror også den har været til gagn for vor by. Det er høist sandsynlig at bystyret ogsaa hadde gjort den erfaring, at methodisternes virksomhet var til det gode, naar det saa at si enstemmig forærede menigheten denne vakre tomt som vaar kirke nu staar paa»*. Prislappen var ca. kr 70.000.

*Metodistkirken
Foto: Kongsberg
Metodistkirkes
samlinger.*

En egen Metodistkirke-arkitektur

Det har vært en vanlig oppfatning at en typisk metodistkirke ikke finnes, og at man har fulgt blant annet statskirkens tradisjon. En nyere forskningsrapport viser at det fantes en egen Metodistkirke-arkitektur som er annerledes og har sin bakgrunn i grunnleggeren John Wesleys (1703-1791) tenkning og teologi, den internasjonale Metodistkirke og den anglo-amerikanske kirketradisjonen. Kirkens begrensede økonomiske ressurser på begge sider av Atlanterhavet gjorde at det ble vanlig å benytte mønsterbøker som utgangspunkt for kirkebygging. Det var altså ikke lokale arkitekter som sto for dette.

Metodistkirken på Kongsberg er en slik «mønsterkirke». Den kan i sitt eksteriør tilsynelatende se ut som en enkel gotisk kirke lik flere av Den norske kirkes bygg med tårn, skip og kor. Kirken er imidlertid den enkleste varianten av «type 5D» med fullverdig tårn tegnet av amerikaneren Benjamin D. Price (1845-1922), og det er denne kirken alene om i Norge.

Et annet typisk særtrekk for metodistkirker som også var tilfelle for kirken i Kongsberg, er alterpartiet med prekestolen rett bak alteret. Denne metodistiske alterløsningen skapte John Wesley fra studier av og eksperimentering med løsninger fra oldkirken og kirkefedrene. Målet var å finne en kirkeform og liturgi som passet en åndelig fornyelse. Han vektla derfor «det enkle og det verdige» i de fysiske formene for kirken. Dette var nedfelt som et prinsipp i Metodistkirkens kirkeordning fra 1784 til 1932.

Kirkerommet var derfor tradisjonelt uten alterbilder i tråd med Wesleys forståelse. De innrammede bibelsitatene eller korsene på frontveggen ble først inn på 1900-tallet erstattet med av malerier med oppbyggelige motiver.

Virksomheten vokser

Samme år som menigheten ble grunnlagt, ble også Søndagsskolen stiftet. Den ble dermed den første søndagsskolen i Kongsberg. Ved 75 års jubileet i 1948 fortelles det at Søndagsskolen hadde 185 elever.

Året etter ble også Sangkoret, eller Sangforeningen som det het den gangen, stiftet. Korsang var noe helt nytt, og det fortelles at *«skarer av folk kom til møterne for aa faa høre den flerstemmige sang»*.

Sang og musikk har i alle år vært en viktig del av Metodistkirkens menighetsliv. Dermed er det naturlig å nevne Elevine Heedes (1820-83) store betydning i denne sammenheng. Hun var fra Arendal, men ble hentet til Kristiania for å bli språklærer ved metodistenes presteskole og forslagssjef. Hennes sanger og oversettelser av Moody/Sankey-tradisjonens enkle vekkelsessanger, fornyet kristen sang i Norge gjennom sangboken Zions Harpe. Og det var nok disse sangene folk hørte som kom på menighetenes møter.

*Metodistkirkens
kor 1878 Foto:
Kongsberg
Metodistkirkes
samlinger.*

Speidergruppa Fiolpatruljen 1953. Til venstre foran: Jorun Sunne, Elsa Heitun, Ingrid Moen, Bak: Lillian Didriksen, Unni Halvorsen, Kirsten Bringsrud, Nina Steffensen, Inga Andersen, Astrid Lia, Marion Didriksen. Reidun Lindbo var også med, men er ikke på bildet. Foto: Fra Kåre Moen.

Presteboligen i Kirkegata 25, pr april 2021. Foto: Dag Kristoffersen.

Gjennom årene har menigheten i tillegg til Søndagsskole og Sangkor, også hatt blant annet Epworth-liga (ungdomsforening), junioravdeling, speiderarbeid, misjonsgruppe (MK – Metodistkirkens Kvinner), Formiddagstreff og Musikk-kor.

Prestebolig og orgel

I 1920 kjøpte menigheten Kirkegata 25 til prestebolig. Den fungerte som dette helt fram til 1983 da ny bolig ble kjøpt i Veungsdalen.

Høsten 1943 bestilte menigheten orgel som etter planen skulle blitt installert våren etter. Noe må ha skjedd, for orgelet som ble bygget av J. H. Jørgensen Orgelfabrik i Oslo, ble først levert i 1949. Prislappen var kr 40.000, og finansieringen ble sikret gjennom utlodning og innsamlede midler. I flere tiår etterpå var Ingrid K. Moen (1924-2016) menighetens faste, ulønnede organist.

Ingrid K. Moen (1924-2016) fast organist. Fikk i 1994 Kongens fortjenstmedalje i sølv for å ha vært organist i 60 år. Foto: Kåre Moen.

Altertavlen

På menighetsrådets møte 5. april 1949 kunne pastor Sigvald Rikstad meddele «at Fabrikkeier Josef Torgersen har lovet å gi en ny altertavle til kirken». I protokollen står det at «møtet mottok denne medelse med dyp takknemmelighet».

Oppdraget ble gitt til den allsidige kunstmaleren og illustratøren Gerhard Gjerding (1886-1971). Gjerding var fra Flekkefjord, men bosatt på Slemdal i Oslo. Han var elev hos Christian Krogh, og kjent for sine illustrasjoner på bokomslaget til svært mange norske barnebøker, og for sine julekort. Det er mindre kjent at han også har malt altertavlene i seks metodistkirker: Flekkefjord, Oslo Første kirke, Drammen, Horten, Tønsberg og altså Kongsberg.

Altertavlen bærer tittelen «Kom til meg» og viser en kvinne og en mann som kneler ved Jesu føtter. Det unike ved bildet er at uansett hvor man sitter i kirken, så ville man oppleve at Jesus ser rett på deg. To av menighetens egne medlemmer var modeller for maleren. Jeg har ikke klart å finne hvem kvinnen var, men mannen var Johannes T. Kongsgaarden (1860-1947). Han døde altså et par år før bildet ble malt, men på bilder av han, kan man gjenkjenne ansiktet og det karakteristiske skjegget. At bildet «*ble gitt til minne om de mange gamle i menigheten som i årenes løp er gått hjem til Gud*», er nok en mulig grunn for at nettopp Kongsgaarden ble valgt.

I juni 1950 ble den flotte altertavlen avduket. Da var hele alterpartiet og frontveggen bygget om for å framheve bildet. Dette var det arkitektfirmaet Klingenberg og Klingenberg som sto for.

Utsnitt av Altertavlen 1953. Teksten under er «Kom til meg» Originalbildet: Kongsberg Metodistkirkes samlinger.

Saggrenda

Menighetens virksomhet begrenset seg ikke til Kongsberg. Også i Saggrenda og Sandsvær ble det vekkelse. I desember 1876 ble det innviet et metodistlokale i Saggrenda. Programmet var rikholdig med både nattverd, bryllup og barnedåp. Selv hadde jeg slektninger blant de som ble tatt opp som medlemmer den dagen.

25. oktober 1890 blir menigheten i Saggrenda selvstendig. Rundt århundreskif-

tet hadde menigheten omkring 120 medlemmer. Likevel: Etter 85 år ble den nedlagt, og de 16 gjenværende medlemmene overført til Kongsberg. På slutten av 80-tallet blir Bedehuset i Saggrenda revet. Da var allerede Urtegården ved Østre Hostvedt brent og Kroken kapell blitt revet, to utposter til Saggrenda.

Første ordinasjonen av en kvinnelig prest i Norge

Vi kan ikke ta for oss menighetens historie uten å nevne Agnes Nilsen Howard (1907-1996). 17 år gammel ble Agnes medlem av menigheten. Iveren etter å vinne andre for Jesus var sterk, og allerede i gymnastiden var hun aktivt med som evangelist sammen med andre ungdommer fra menigheten. Blant annet startet de virksomhet i Bævergrenda.

Etter utdanning ved Metodistkirkens teologiske skole, Øverås i Göteborg, og i USA, ble hun ved Årskonferansen i Flekkefjord i 1932 innviet som misjonær og ordinert som diakon. I 1954 ble hun ordinert som prest i Metodistkirken i Kongsberg, og ble dermed Norges første kvinnelige prest. At dette har gått historieskriverne forbi som alltid henviser til ordinasjonen av Ingrid Bjerkås, skyldes nok at Agnes hadde sin tjeneste utenfor Norge.

Agnes Nilsen Howard fra ordinasjonen i 1954 i Metodistkirken Foto: Bjarne Stølen.

Johannes T. Kongsgaarden. Foto: Privat.

I over 50 år ble India hennes andre hjemland. Her møtte hun også Harry Howard som hun giftet seg med. I 1985 ble hun overrakt Kongens fortjenestemedalje under en seremoni i Metodistkirken på Kongsberg.

At Agnes var utsendt fra menig-

heten i Kongsberg, preget menighetens virksomhet. Misjonsengasjementet var stort. Og ikke minst støttet menigheten opp under hennes arbeid blant annet med å finansiere lønna til en evangelist.

Veien videre mot i dag

I en artikkel i Kristelig Tidende i forbindelse med 75 års jubileet i 1948, heter det at *«i årene som har gått har nok ikke farten vært like stor. Iblant kunne det se smått ut. Kongsberg er ikke noe lett sted for åndelig arbeide. Den er Bergstaden. På samme tid må det sies at mange har vist forståelse og interesse for vår kirkes virke i denne by. Og her har det alltid vært en liten, god og trofast venneflokk»*.

Dette er nok en god beskrivelse av etterkrigsårene. Situasjonen var preget av nedgang. Ungdommen uteble, det ble få nye medlemmer, de som var medlemmer ble eldre og etter hvert hentet hjem til Gud.

Fra avslutningsgudstjenesten. Fra venstre: Jorun Thurman, Berit Westad, Kari og Viggo Saga, og Florence Olsen. Foto: Lars Bryne, Laagendalsposten.

På 70-tallet var det en liten oppblomstring ved at menigheten fikk en aktiv ungdomsgruppe. På den tiden drev de også en liten bokkiosk ved siden av drosjesentra-
len etter å ha overtatt en større boksamling.

På 1980-tallet da jeg selv var prest her, ble det etablert et samarbeid mellom handelsstanden på Vestsiden og menigheten. I forbindelse med Vestsidendagene ble det flere år arrangert pensjonistfest i kirken med en atten meter bløtkake fordelt på to langbord. Laagendalsposten skrev etter en av disse samlingene om «Gammeldans og bløtkake i Metodistkirken». Dans var det nok ikke, men et pensjonistorkester som spilte gammeldansmusikk. Menigheten opplevde på den tiden ny vekst, og hadde blant annet et aktivt barnearbeid.

Dette var likevel ikke nok til å snu utviklingen. Etter mange år med tilbakegang besluttet menighetens medlemmer derfor å nedlegge virksomheten. Dette ble markert med en avslutningsgudstjeneste søndag 20. september 2020 hvor tilsynsprest Knut Refsdal talte. Det ble en dag med ettertanke, vemod og takknemlighet for alt menigheten har fått bety for enkeltmennesker og i lokalsamfunnet i nærmere 150 år. For så lenge har menigheten vært med å prege byen, og hatt et kirkebygg som et sentralt kjennemerke på Vestsiden. Her har generasjoner av barn gått på søndagsskole og mange funnet en trygg tro og en kirke å tilhøre.

Kirkebygget er nå solgt til Den katolske kirke som allerede hadde leid kirken til sine messer i flere år. De vil renovere og bygge om kirken før de omkring 3.000 medlemmene som tilhører sognet, vil ta den i bruk. Katolsk.no kan fortelle at med bakgrunn i byens bergverkshistorie, vil kirken bli viet til Den hellige Barbara av Nikomedia. Hun er nemlig skytshelgen for alle som jobber med sprengstoff, herunder gruve- og tunnelarbeidere.

Noe av menighetens og kirkebyggets historie vil leve videre også ved at altertavlen overtas av Metodistkirken i Liepa i Latvia, mens døpefonten får sin plass i Metodistkirken i Kaunas i Litauen.

Kilder:

Jubileumshefte: Kongsberg methodistmenighets historie 1873 – 1923

J. Thorkildsen: Den norske Metodistkirkes historie, Norsk Forlagsselskap 1926

Ingvar Haddal: Vær fra vest, Luther Forlag i samarbeid med Norsk Forlagsselskap 1977

Kristelig Tidende 24.09.1948 og 16.06.1950

Laagendalsposten 21.09.1973

Eystein M. Andersen: Kirkebyggene våre – enkle og verdige. Artikkel i Brobyggeren nr.2-2021 /

Metodistkirkens arkitektur i Norge. Fortidsminneforeningens Årbok 2020

Svein Winge: Kåseri om altertavler i Metodistkirker i Norge

Metodister og andre frikirkefolk

Av Dag Kristoffersen

Frikirker

I 1845 blei endelig dissenterloven sanksjonert. Dissenter var da en som ikke var medlem av den dominerende statskirken. Da var det mulig for alle å danne egne menigheter, eller retttere alle kristne. Jødeparagrafen fra Grunnloven stod helt til 1851. Loven mot jesuitter og munkeordener i mer enn 100 år til, helt til 1956.

Men fra 1845 blei det oppretta flere menigheter utafor statskirken. Også flere medlemmer av disse frikirkene kom til Kongsberg, og noen menigheter blei også oppretta lokalt. Metodistmenigheten som den største, behandles i neste kapittel.

Baptistene

De første baptister kom til Norge i 1860, og en av dem var på Kongsberg i 1875. Baptistene har for øvrig en god økning og er i 1900 hele 24 medlemmer (Bergwits oppgir 27). Sju av dem bodde på Trollerudmoen og sju i Flårn. I alt 5-6 husholdninger. Om medlemmene fra denne menigheten hadde eget møtelokale på Kongsberg, er så langt ikke klarlagt, men siden det var lokaler i Sandsvær, var de kanskje på møtene der. I 1910 er det 23 medlemmer. (Bergwitz oppgir 26 og i 1920 44.) Et par av de samme familiene, men flest nye. Allerede i 1885 blei Baptistmenigheten i Sandsvær stifta, og de bygde et bedehus på Haugmo som blei kalt Arken. I spissen for bevegelsen sto Theodor Meskestad. I 1891 var 51 personer registrert som baptister og i Kristi menighet, og mange av dem bodde i Surlikroken. I 1896 satt de opp lokalet Oljebjerget på nordre Gran. I 1900 var det 35 personer, men de blei også kalt Kristi menighet og til sammen var de da 79. Nå bodde de mer spredt, men i Ytre Sandsvær så det var i denne delen av bygda de var konsentrert. I 1902 bygde Theodor Meskestad for egne midler Tabernakelet i Hvittingfoss. De fikk ny kirke der i 1996. Og dette bar frukter! I 1910 var tallet for Ytre Sandsvær hele 123, og på Meskestad bodde legpredikant A. Tangen fra Skien. Her var det jo ha en lokal vekkelse for i Øvre Sandsvær er ingen registrert. Noe virkning fikk den i Lardal i sør med 13 registrerte og Hof i øst med to. Så lokale forhold var viktige.

*Tabernakelet
i Hvittingfoss
med Meskestad
foran. Foto:
Ytre Sandsvær
historielags
samlinger.*

Andre frimenigheter

Den evangelisk lutherske frikirkelige menighet i Jarlsberg grevskap med flere steder blei oppretta i 1872, og denne formen for kristendom kom vel til Kongsberg via kontakter derfra. I folketellingen i 1875 kan vi se at ni personer er registrert som frikirkelige. Det var fem ektepar, der en av hustruene var baptist, som nevnt før. To håndverkere, to våpenarbeidere og en oppsynsmann. Ingen av barna er telt som medlemmer.

Den Evangelisk lutherske frikirke, som ikke må forveksles med den tidligere nevnte, blei stifta i 1877, og det er nok denne som først og fremst gjorde seg gjeldende på Kongsberg. For i 1891 er det kun tre registrert som den jarlsbergske. Totalt er 82 personer registrert i folketellingen under frikirke/frimenighet. (Johan Vibe i sin beskrivelse oppgir 89 totalt). Denne gangen er også barna telt med. Ut fra folketellingen er det usikkert om alle nevnte som frikirke eller frimenighet er i samme menighet. I Bergwits sin kongsberghistorie, oppgir han 67 medlemmer i den Lutherske frimenighet i 1900, 93 i 1910 og 68 i 1920.

Men 31 personer er registrert under «Frimenigheden» og seks som «Frimenighed». Samtidig i 1890, året før folketellingen, kjøper «Frimenigheden» dagens Christian 4.s gt. 22. Dette lokalet kjenner vi som *Betania*. I 1934 tar «Frimenigheden» navnet Betania, og da er det en del av pinsebevegelsen. Disse flytter seinere til Hasberg tjern dalen. I 1906-07 kom metodistpresten Thomas Ball Barratt med pinsebevegelsen fra USA til Norge. Menigheten på Kongsberg som da allerede var etablert

i 1895 (ifølge wikipedia: Betania Kongsberg), og har i 1900 49 medlemmer. Den blir en del av pinsebevegelsen i 1910. I 1910 er 17 registrert i «Betania», alle for øvrig i to hus, et på Mønsterplassen (Olavsgate) og et på Eikermoen, 23 i Frimenighed og åtte i Frimenigheden. Så muligens har det som da var Betania egentlig 38 medlemmer, men som nevnt er registreringa noe forvirrende her.

Johan Vibe nevner også tre baptister, fire *reformerte*, tre med «baptistisk/metodistisk tilsnitt», en *katolikk* og 127 som ikke hørte til noe trossamfunn. For øvrig er det bare en baptist registrert i folketellingen, men antagelig kan Vibe ha en annen kilde, kanskje fra Statistisk sentralbyrå som var oppretta i 1876.

Den ene *katolikken* på Kongsberg i 1891 var bryggerieier og ølbrygger Johan Martin Rief fra Innsbruck i Tyrol. I 1900 og 1910 var ingen registrert som katolikker på Kongsberg. Mens det var en i 1920.

I 1900 er det registrert to fra *Brødremenigheten*. Dette var restene etter hernhuterne som kom fra Tyskland på 1700-tallet og blei av noen størrelse i Stavanger. Men de svant hen, som det heter. I 1900 var det registrert bare 11 personer i hele Norge. Seks av disse i Kristiania og to på Kongsberg, Marie og Anton Kjennerud i Nålmakerganga.

En er registrert i *Christi menighet*. Utspringet var et frikirkesamfunn som blei etablert i Halden i 1887. Det var den ugifte husbestyrerinna Hanne Dahlen hos Haagen Thorske i Møllegata. Han er for øvrig medlem av «Frimenigheden».

Frelsesarméen

En som Vibe ikke har fått med i 1891, er den 20 år gamle blikkenslagersvennen Johan Sand fra Halden som gikk i lære hos en annen med fødested Halden, blikkenslagermester Hans Theodor Moe i Skolegata. Johan Sand var medlem i Frelsesarméen. Første tegn i avisene til Frelsesarméen på Kongsberg er en annonse i Kongsberg blad 22. mars 1888.

Da er det møter på Hotell Scandinavie, søndag 25. mars. To måneder før var Frelsesarméens norgesavdeling blitt stifta. Stabsoffiser fru Corneliusen skildrer møtene på Kongsberg på følgende måte: «Vi fant et uhyggelig lokale, skitten og fælt og uten sitteplasser, bare et par skrøpelige benker... Møtene ble holdt i Skandinavia hotell, i en

Annonse i Kongsberg blad 22. mars 1888.

dansesal som siden er brent. Formiddags – og ettermiddagsmøte var dårlig besøkt, men om kvelden møtte 350 mennesker fram, deriblant en del unge gutter som hadde forsynt seg med piper for å pipe oss ut av byen. Det ble også gjort et svakt forsøk, men på min oppfordring ble alt stille.»

Videre forteller hun at politiet mulkterte dem da de spilte en del sanger da de marsjerte ned til jernbanestasjonen. De hadde fått stasjonsmesterens tillatelse til å synge for publikum. Siden de av prinsipp ikke betalte mulkt, satt de i fengsel i to dager. Fengselet fylte de med sang, bønn og jubel.

Stasjonsmester var Gustav Byrud eller Gustav Adolf Løvig (skiftet var i året 1888), og politimester var Emil C. E. Münster.

Dette var jo ikke noe hyggelig møte med Kongsberg, men Frelsesarméen gir på ingen måte opp. Allerede i juli holder de to møter til på Hotell Scandinavie. Vi kan også utover på 1890-tallet finne mange annonser for møter i Frelsesarméen. Stor fest annonseres i oktober 1891. I mai blei gatene fylt med sang og orkester, men igjen blei det stoppa av politiet som ga dem fem kroner i mulkt. Frelsesarméen holdt til i metodistmenighetens lokaler i Møllergata 16 som metodistmenigheten eide fra 1876 til 1893, men de hadde jo fått bygd Metodistkirken i 1887 og trengte bygget dermed ikke til møtelokale. Seinere, i 1903, kjøpte Frelsesarméen bygget, og mange barn uansett trosretning har nok vært der på juletreffest. Den første juletreffesten registrert i avisene er i 1898. Så dreiv også de som andre menigheter søndagsskole. Hvor mange medlemmer som var med i Frelsesarméen på Kongsberg, er vanskelig å si, for flere er nok registrert som «udtrådt Intet Samfunn» som f. eks kaptein i Frelsesarméen fra Brevik, Jacobine Auen som i 1900 bodde i «Frelsesarmé-huset» i Møllergata sammen med løytnant Anette Solberg og fem andre som også er oppgitt som «intet samfunn». At noen blir forarget over arméens korps, kom til syne i Kongsberg Adresse i 1902 da redaktøren mente at korpsmusikken skremte bondehestene. Men han fikk svar på tiltale fra en av byens innbyggere.

I 1910 bor frelsoffiserene Olga Lindbo og Jenny Hansen i Møllergata. Disse to er registrert som Frelsesarmeen, to som dissenterer og seks som «frie» under tros-samfunn i bygningen. I tillegg er en familie i statskirken. Så i 1910 bodde 16 personer i bygningen i fire husholdninger. Og det er ikke så rart på registreringen, for Frelsesarméen blei offisielt godkjent som eget trossamfunn i 2005!

Det mosaiske trossamfunn

Ikke så langt derfra, i Myntgata, på bryggeriet, bodde Rakel Petersen, kona til bryggeribestyrer Harald Ossian Blumenthal Petersen. Hun er registrert som «Mosaisk», altså *Det mosaiske trossamfunn* i Norge, som de fleste nok kalte *jøder*. Det var jo, som før, blitt forbudt igjen i 1814, men loven blei omgjort i 1851. I hele landet var regis-

trert 51 i 1891 og hele 381 i 1900. Sterke pogromer i Russland og Øst-Europa hadde ført mange jøder vestover og også til Norge. De fleste bodde i Kristiania. Seks bodde i Drammen og altså ei på Kongsberg. Rakel var født i Stockholm i 1875. I 1910 hadde antallet økt til 703 i hele landet. I Buskerud var det ni registrerte, seks i Røyken, to i Drammen og ei i Hønefoss. Rakel hadde nå flytta til Hønefoss. Harald var disponent i et forretningslokale i Stabelsgate 2 i Hønefoss, og de er registrert som Harald og Rakel Petersen med datter Hedvig.

Seinere etablerte

Adventskirken/Syvendedags-adventistene etablerte menighet i august 1923. De brukte et bygg i Kluftebakken til møter. Der var avholdslaget før dette. Det blei revet da den nye veien kom. Egen kirke blei innvia 19. september 1981 der den ligger i dag mellom Metodistkirken og Betania i Hasberggtjerdalen. *Jehovas Vitner* ser ut til å ha etablert seg på Kongsberg i 1951. Etter å ha vært mange år i Veungsdalen, er de nå rett ved gravlunden på Gomsrud. Mange andre retninger kom selvsagt også som Smiths venner og mormonerne og enda seinere muslimer og buddhister og sikkert flere.

Metodistene

De første

Vidar Sten Bjerkseth har skrevet artikkelen om Metodistmenigheten og Metodistkirken. Denne delen av artikkelen er ment som et supplement hvor det særlig er gjort bruk av folketellingene.

Han oppgir de første medlemmene: Kristoffer Kopstad, Petrea Kopstad, A. Nøkleberg, Berthe Nøkleberg, Ole Olsen Lysthus, Karoline Lysthus, Madam Falch, Ingeborg Serine Skjold, Gunhild Marie Halvorsen, Anne Lovise Danielsen, Ingeborg Olsen, Ole Olsen Grønnevad og Olava Andersen (Torgersen).

Hva mer kan vi finne ut om disse første medlemmene? Vi ser at det er tre ektepar, en mann og seks kvinner. Olava Andersen er i 1865 gift med Johan Torgersen og i 1875 er også han registrert metodist. Ole Olsen Grønnevad fra Vivestad i Vestfold er også gift, men i 1875 står kona hans i statskirken. De andre kvinnene er enten enker eller ugifte. Kopstad er registrert Kofstad også i de neste folketellingene, Lysthus er Lythus, men det er nok Lysthus som det står i de to neste folketellingene, og Halvorsen heter Nyhus. De tre mennene som lever i 1875, er to vedhuggere og en bundtmarker/slakter. Og mannen til Olava er våpenarbeider. Av damene som er enslige, er Gunhild Marie huseier og driver garnbutikk og madame Falck er «iglekone». Hun

hadde altså blodigler som sugde blod for årelating som var vanlig i bruk mot sjukdom fra middelalderen av. Helt vanlig, f.eks. brukte Florence Nightingale («verdens første sjukepleier») dette. Ellers var de bakerovnkone, dreiv med søm og oppvartningskone. Anne Lovise Danielsen var nok ikke den som hadde det lettest, hun forsørget to barn hun hadde utenfor ekteskap. Aldersspennet er fra 24 til 60 år. Alle bor på Vestsida, innafor området Korpemoen, Nytorget, Møllergata.

Bjerkseth nevner at den første tiden måtte metodistene holde møter i hjemmene. Jeg har undersøkt disse nærmere og funnet ut hvor disse har vært og ut fra folketellingene, og i panteregisterne kan disse stedfestes. «De første møtene ble holdt i Skajemgaarden i Gamlegrenda, «hos Even Hansen, snekker Johansen, Ole Rønningen, madam Falch, Ole Eie, fru Ingebretsen og hos gamle Vogt», skriver Bjerkeseth.

Madame Kristina Falch/Falck (skrives på begge måter) er jo blant de første medlemmene og hun bodde i Rådhusgata 2. Byggmester Sahlgård eide huset og leide i 1875 ut til seks kvinner i tre små husholdninger, så her kunne de nok få plass til noen husmøter.

Skajemgaarden er gård 501 på kartet fra 1884. Dagens Gamle Gomsrudvei 1b, hvor det er naturterapi. (500 og 512 blei revet i forbindelse med opprettelse av jernbaneovergangen Grinnane.) Det var Magnus Schajem som eide gården fra 1852 til 1884. Han var født på Kongsberg i 1824 og ugift i 1875 og bodde da på Lillevall i Lier hvor han dreiv gården og var trelasthandleri Kristiania, så han leide ut gården. Etter å ha solgt gården flytta han til Kristiania. Det var vognlesser ved jernbanestasjonen

Even Olsen Vik som bodde i huset med familien i 1875. Ingen som bor i huset da, er registrert som metodister. Slikt sette er det litt rart kanskje at det var møter der, samt at det i 1875 var ingen av de registrerte metodistene som bodde på Nymoen-Gamlegrend-sida, men muligens var det rom til leie for mindre forsamlinger der.

Hansens hus er i dag Sandsvørveien 68, Snekker Johansens leide av Carl Gomsrud som er Rogstadbakken 10, Ole Rønningen er Sexesgate 35 på Geitetørje, Ole Eie i Kirkegata 21, Fru Ingebetsen er ikke funnet (Johanna Ingebetsen på Postbrumoen er mulig, men hun og familien er betegnet «luttersk»), men gamle Vogt er Kristian Vogt i Kirkegata 34.

Skajemgården avmerket på kartet fra 1884.

*Even Hansens hus,
Sandsvørveien 68
i dag. Foto: Dag
Kristoffersen.*

*Ole Eies hus,
Kirkegata
21 Foto:
Kongsberg
byhistorielags
samlinger.*

Metodistene 1875-1910

Da Kongsberg Metodistmenighet var den nest største i landet.

Bergwitz oppgir i Kongsbergboka i 1924 en statistikk som sier følgende om antall metodister:

1875	1890	1900	1910	1920
65	266	254	213	194

Det kan se ut til at tallene er fra folketellingene, men han skriver 1890 i stedet for 1891. En opptelling fra folketellingene som ikke tar med områdene Veungsdalen, Trollerudmoen, Moane og Saggrenda fra 1891, siden de der oppretta egen menighet, viser følgende tall:

1875:69, 1891:188, 1900: 265, 1910: 200. Den avviker noe, for antagelig skiller ikke Bergwitz ut områdene sør for byen i datidas Hedenstad sogn. Men tendensen er noe av den samme en sterk stigning de første 25 åra, for så å falle utover på 1900-tallet. Noe av økningen kan også skyldes at barna blei tatt med mer systematisk etter 1875.

Men for å korrigere befolkningsveksten, må vi også sammenligne andelen metodister av byens befolkning (da inkludert områdene sør for Steglet)

1875: 1,8%, 1891: 3,4%, 1900: 4,6% og 1910: 3,2%.

Men disse tallene må settes i sammenheng. Jeg har derfor sammenlignet prosenten fra 1900 da metodistene var på topp i denne perioden. Jeg har plukket ut Østfold-, Vestfold-, Telemark- og Buskerudbyene, samt fylkene. Fylket med forholdsvis flest metodister var Vestfold med 1,68% med Østfold på 0,79 og Buskerud på 0,75. Av byene er tallene på de fem med størst representasjon av metodister slik: 1.Hønefoss 4,69%, 2. Kongsberg 4,57, 3.Porsgrunn 4,37, 4.Horten 4,14 og 5.byen det starta i Sarpsborg 4,02%. Så slikt sett kommer altså Kongsberg og Hønefoss på «Norges-toppen» for metodistene. Lokale forhold har nok hatt mye å si. I Holmestrand var det nede på 0,23% og Drammen på 0,97%.

Det var generelt flest tilhengere i byene, men lokale forhold spilte inn også på bygdene. I 1900 da Sandsvær var en kommune var oppslutningen 2,96% og i 1910 da kommunen var blitt delt hadde Øvre Sandsvær 3,04% og Ytre Sandsvær 2,55%. Dette året var også baptistene den største menigheten utafor statskirken i Ytre Sandsvær med 3,60%. Men selvsagt var det den lutherske statskirken som var den dominerende over alt.

Bosted

Som vi så for de første 13, bodde alle på vestsida av byen. Folketellingene viser at denne tendensen holder seg om vi holder området sør for Steglet utafor. (De «utante» som en sa/sier på Kongsberg.) Av 35 husholdninger(familier) i 1891 bodde 26 på Vestsida, seks på Nymoen og tre i Bævergrenda. Og dette gjelder omtrent også for tellingene i 1900 og 1910. Fra 1875 da absolutt flest bor på Vestsida sentrum, forflytter det seg mer til Sandsværmoen-Korpemoen-området. Mens det i 1910 er omtrent likt mellom sentrum og moene.

Fødested

Var det først og fremst innfødte kongsbergensere eller var det såkalte innflyttere?

Dette er jo nesten en håpløs problemstilling, da Kongsberg jo selvsagt var en innflytterby. Generelt i 1900 var 1547 av 5797 født på Kongsberg (i Kongsberg by), altså bare 27%, nesten en firedel. Av de 265 medlemmene i 1900 var hele 187 eller 70% født på Kongsberg. Slikt sett var altså dette «innfødte». For å korrigere noe, lå tilsvarende for familieoverhoder på 55% og 61 % i henholdsvis 1900 og 1910. I 1875 – altså den første tida, lå den på 50%.

Yrker

Her må vi se på hovedforsørgerne i familiene/husstandene. Det var absolutt ikke noe enhetlig gruppe slik. Sølvverksarbeidere utgjorde en andel fra 10 til 30%, våpenarbeidere fra 13 til 32%. Slår vi sammen til det som kan kalles arbeidere både for kvinner og menn ser vi at det er dominerende, fra 68% i 1875 til 85% i 1900. Så en kan trygt si at medlemmene var spesielt rekruttert i fra arbeiderklassen. Ser vi på Saggrenda også, så er det lett å forsvare Bjerkseths tittel om bønn og sang i gruvene, men også blant arbeiderne andre steder.

Søndagsskolen 1920-åra Foto: Fra Kåre Moen.

Alder

Det var helt klart en vekkelse når en ser på tallene, men samtidig blei jo hele familier og barn også registrert. Så når foreldra blei med i menigheten blei barna automatisk også med. Slik er det jo ikke i baptistiske miljøer. Der er det troende dåp, og da er vel det snakk om de over 14-15 år. Men i folketellingen for Ytre Sandsvær der det er registrert 125 personer, er også barn telt med. Slik er det vel ikke i dagens statistikk.

Vi ser klart at det er flest over 15 år i 1875, hele 72%, mens det i 1900 er «bare» 51%. Så da «rekrutteres» mange av de registrerte medlemmene i folketellingene av barn. Hadde en derimot registrert betalende medlemmer, ville det selvsagt gitt et helt annet tall. Og bruker vi aldersfordelingen på som et uttrykk for vekkelse, så er nok den størst de første 25 åra. Som vi ser, var opp mot halvparten barn. Alle menigheter vil selvsagt ta vare på barna og lære dem opp i menighetens tro for frelse og rekruttering. Derfor innføres det barnegrupper eller søndagsskole som det ofte blei kalt.

Metodistkirken i nyere tid

Ja hva er så nyere tid? Her definerer jeg det som i min tid, dvs. fra 1960 åra og utover. Vidar Sten Bjercksett har jo generelt beskrevet dette. Selv var jeg som mange andre,

Søndagsskolen 1946 Foto: Fra Kåre Moen.

Søndagsskolen 1963 Foto; Fra Kåre Moen.

innom søndagsskolen i Metodistkirken selv om verken jeg eller familien noen gang var medlem der. Og slik var det nok med mange jevnaldrende uansett familiebakgrunn. Jeg bodde bare et par steinkast fra kirken og flere andre barn som jeg kjente, gikk der. Ellers gikk jeg også i på søndagsskole statskirken og var på juletreffest på Frelsesarmeen. Og det er kun positive minner fra den tida med flinke og kjærlige søndagsskolelærere. Derfor kan det passe med et par fotografier til fra søndagsskolen.

I voksen alder fikk jeg delta på den aller siste gudtjenesten da kirken blei overtatt av den katolske kirke. Ved avslutningsmiddagen snakket jeg med representanten fra den katolske biskopen i Oslo og foreslo som lokalhistoriker at den burde innvies til Sankta Barbara som var/er helgen for artillerister og kruttsprengere, og dermed berarbeidere (og våpenarbeidere?). Og slik blei det.

Kilder

Wikipedia: dissenterloven og dissenter, Brødremenigheten, Christi menighet.

Johan Vibe: Norges Land og folk, bind 6: Buskerud Amt (1895)

Aage Lunde: Sandsværs historie bind 1 (1973) om dissenterne i Sandsvær

Tandberg/Randbakken: Hæren Gud ga våpen: Frelsesarméen i Norge 75 år (1963)

Takk til Kåre Moen (bilder) og Randi Sømme(Adventskirken)

Historien om en butikk:

Tores blomster, Tores blomster og zoo, Kongsberg Zoosenter

Av Bjørnar Sandvold

Historielaget har i mange år vært på jakt etter historier til butikker og bedrifter som har blitt historie. Spesielt gledelig er det derfor å kunne presentere denne familiedrevne butikkens historie.

Fra Hof til Kongsberg

I 45 år drev familien Sandvold blomsterbutikk og/eller dyrebutikk på Drammensveien, rett ved Kongsberg sykehus. Historien til butikkene starter ved juletider i 1963 da Tore Sandvold (1926-2003) kjøpte butikklokalet i Drammensveien 8 av Reidar Viken. Tore drev Hanevold gartneri i Hof i Vestfold og kjørte til ulike byer på Østlandet og solgte blomster engros.

Noen helger i året hadde Tore utsalg på Nytorget på Kongsberg og torget på Notodden. På et tidspunkt ble Tore obs på et ledig lokale ved Kongsberg sykehus, som var bygget som blomsterbutikk opprinnelig, men som nå sto tomt. Lokalet hadde også vært leid ut som lagerplass til KV en i periode. Tore kjøpte lokalet og startet

Astrid og Tore Sandvold (til h.) foran butikklokalene i Drammensveien, ca. 1964.

Tores blomster før jul i 1963. I lokalet ved siden av var det kiosk og siden leilighet.

Tore hadde fortsatt gartneriet i Hof og hyret ansatte som drev blomsterbutikken den første tiden. Tore flyttet til Kongsberg med familien sommeren 1964. Tore og kona Astrid (1929-1990) overtok den daglige driften av butikken. Deres to barn, Anne Grete (f.1952) og Tor Jan (f. 1954) hadde allerede deltatt i arbeidet i gartneriet. Anne Grete jobbet i butikken fra barnsben av og jobbet

Butikken, snøvinteren 1966/1967. Legg merke til kiosk og reklame for Kongsberg-Is ved siden av.

senere i høytider og helger ved siden av skole og annet arbeid blant annet i det som i dag betegnes som Teknologiparken. I tillegg til familien var også blant annet Åse Hedenstad ansatt fra midten av 60-tallet til rundt 1993, nesten 30 år. Sønnen i familien, Tor Jan, var primært visergutt og laget kranseringer fra starten av, men skulle siden ta en langt større rolle i bedriften.

Tor Jan startet sin utdanning innen blomsterdekoratørfaget etter endt førstegangstjeneste og utdannet seg siden til blomsterdekoratørmester som en av de første i Norge på midten av 1980-tallet. Han underviste også i faget som yrkesfaglærer på dekoratørlinjen på yrkesskolen i Drammen på midten av 1980-tallet.

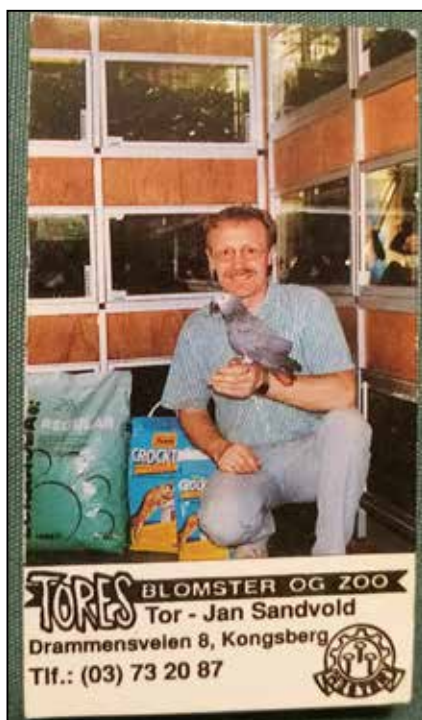
Dyrebutikk

I 1985 startet Tor Jan dyrebutikk i kjelleren under blomsterbutikken, og butikkene gikk under navnet Tores blomster og zoo. Tor Jan og moren Astrid drev gjerne blomsterbutikken torsdag, fredag og lørdag, mens Tore var opptatt med å selge blomster på Nytorget. Tor Jans kone Sol (f. 1960) jobbet også i butikken i halvannet år i 1985-1986. I 1986-1987 kjøpte familien lokalet ved siden av, der det var leilighet på det tidspunktet, og utvidet butikkarealet. Dyrebutikken flyttet opp i det nye lokalet og lå

dermed ved siden av blomsterbutikken.

Tore trakk seg delvis ut av bedriften fram mot 1990 pga. sviktende helse. Astrid og Tor Jan tok seg primært av driften av blomster- og dyrebutikk fram til Astrid døde av kreft i 1990. Fra 1991 eide og drev Tor Jan butikken alene. Dyrebutikken tok etter hvert mer og mer fokus for Tor Jan. De siste ferdigbuketene med blomster forsvant i 1992, og butikken ble fra da av en ren dyrebutikk. Navnet Kongsberg zoosenter ble tatt i bruk samme år. Dyrebutikken var på ca. 300 kvm. til sammen. I kjelleren var det fugler, dyr og 60 akvarier med fisker, i første etasje dyreutstyr og fôr. Tor Jan hadde også et eget pensjonsrom der han passet dyrene til folk mens de var på ferie.

På 1990-tallet ble også Tor Jans barn Birgitte Sofie Sandvold (f. 1987) og Bjørnar Sandvold (f. 1990) involvert i butikken. I starten drev de primært med stell og føring av dyr og fisk, senere også med kundeekspedisjon. Andre ansatte som jobbet fast i en årrekke i dyrebutikken var Robert Nordskog, Fiona Steenstrup og Kjetil Falch. Tor Jans egen chinchilla Silvia og gjeterhunden Collin var også fast inventar i butikken i mange år.

Tor Jan Sandvold i Tores blomster og zoo, ca. 1990.

Vanskeligstilte dyr

Tor Jan og barna hadde en egen plass i hjertet for hjemløse eller på andre måter vanskeligstilte dyr. F.eks. endte den lille og sjenerte grå jaco-papegøyen Freddy og undulaten Undu Pilutta med skjev benstilling, opp hjemme hos Tor Jan. Handicappede ørkenrotter, hjemløse katter, enøyde akvariefisker, rotter med sviktende helse mm. endte også opp i huset i Cort Adelers gate, der de alle fikk god pleie.

Interiør med Collin, Kongsberg zoosenter 2006.

Tor Jan var med og startet dyrebutikkjeden Buddy og hadde verv som formann av Norges zoohandlers bransjeforening (NZB), men måtte etter hvert trappe ned pga. sviktende helse. Han drev dyrebutikken fram til 2008, da han trappet ned og solgte butikken i påvente av ryggoperasjon. På det meste gikk det opp mot et par hundre tonn sekkevarer i året i de noe tungdrevne butikklokalene og det ble vanskelig med en ødelagt rygg. Tor Jan forsøkte lenge å finne mer lettdrevne butikklokaler, men Kongsberg kommunes strategi om at detaljhandel skulle foregå i sentrum, gjorde det vanskelig å finne noe egnet. Ny eier drev butikken i samme lokale fram til 2010, før butikken ble flyttet til Berja-senteret og lagt ned noen år etterpå. Næringslokalene er fortsatt i Sandvold-familiens eie, og det ligger begravesesbyrå og massasjestudio i lokalene pr. 2021.

Innbrudd

Noen spesielle historier som har festet seg fra årene med butikkdrift, er blant annet disse:

Sent på 1980-tallet opplevde Tores blomster og zoo innbrudd. Morgenen etter innbruddet kom Tor Jan inn i butikken og fant butikken i uorden. Skuffer var dratt ut, men overraskende nok lå det tusenvis av kroner strødd utover gulvet. Tyvene hadde bare fått med seg små verdier og hadde tydelig forlatt lokalet i hui og hast. Tor Jan har alltid takket en stor amazonpapegøye som het Dolly og en kakadue ved navn Goffin for dette, da Dolly gjerne kom flyvende hvis han åpnet døra til butikken og Goffin holdt til på bakrommet der pengene ble oppbevart. Kanskje ble tyvene så skremt av de store papegøyene, med vingspenn på godt over en meter, at de ikke rakk å få med seg alt?

Papegøyeintervju

Tor Jan hadde også en papegøye av typen blåpanneamazon som het Julius og en grå jaco ved navn Freddy. Julius ble intervjuet flere ganger av Laagendalsposten og prydet til og med forsiden en gang på 1980-tallet. Julius stakk blant annet av med kvinnelige kunders øredobber og en annen favorittaktivitet var å sitte ute i sola og plystre etter sykepleiere som gikk forbi. Det hendte at gamle Tore fikk skylden for dette!

Det hendte også flere ganger at Tor Jan ekspederte flere kunder etter hverandre uten å åpne munnen, da Freddy satt på skulderen og sa «hei», «tak», «ha det» osv. Ikke sjelden forlot kundene butikken, uten at de hadde merket noen ting!

Kilder:

Tor Jan Sandvold og Birgitte Sofie Sandvold

Alle fotografier: Familien Sandvold

Grønnerødruta

Minner fra den gang «en kilometers skolevei ble til nesten femti!»

Samlet av Jan Einar Bredal

Skolen i Vestmarka, *Vestmarken Skole*, som hadde blitt opprettet som fast skole i 1881, lå sydvest i gamle Hedrum kommune rett nord for Larvik. Skolen var i drift, til den ble nedlagt i 1950. Skolebarna fra denne skolekretsen måtte da overføres til *Danmark Skole*, som lå et par kilometer oppover Lågendalsveien, nord for Bommestad-brua. Danmark Skole hadde på sin side, vært fast skole siden 1840-årene. Egentlig burde disse barna fra Vestmarka, rent geografisk, vært flyttet til den betydelig nærmere liggende *Nanset Skole*, men der var kapasiteten fullstendig sprengt. – På den andre siden var det kanskje vel så viktig at på Nanset gikk alle klasser på skole hver dag, mens på Danmark gikk ungene kun annen hver dag. Det er ikke usannsynlig å tro at bøndene

Her ser vi gården Åsen sett fra Sagkollen omkring 1930. Oversetten over elva foregikk omtrent midt på bildet. Danmark Skole lå på andre siden av Lågen, til venstre, rett syd for venstre bildekant. Bilde utlånt av Hedrum Historielag.

i Vestmarka gjerne ville ha ungene hjemme annen hver dag. Dermed kunne de være med i gårdsarbeidet. Dessuten ble det mer skyssing hvis ungene skulle til skolen hver dag.

Skolekretsen til Danmark Skole dekket et område på begge sider av Lågen, fra Kverken/Bommestad i syd til og med Kjerkebygda (Hedrum Kirke) i nord. Ungene på østsida av Lågen ble satt over Lågen med pram ved Åsen, ca en km sør for kirken. Her hadde Hedrum kommune liggende to prammer. Bernhard Møllerstua rodde de første åra. Så overtok svigersønnen, Olav Sandmoe, og i 1946 overtok *Asbjørn Grønnerød* (*). Siden vannstanden i Lågen kan variere med flere meter, var det selvfølgelig ingen brygge ved båtstøa. Isen på Lågen la seg tidligere ved Bogen/Åsen enn både lenger oppe og lenger nede i elva. Om vinteren, når det var trygt, blei det laget ei merka løype over isen.

Da ungene i Vestmarka ble overført til Danmark, måtte det settes inn skolebuss. Da fant kommunen ut at skolebussen også tryggere og kunne ta med seg ungene fra østsida av Lågen. I tiden rundt 1950 ble det etablert ei ny skolebussrute: *Hedrum kirke-Bommestad-Vestmarka-Danmark skole*. Det ble Asbjørn Grønnerød som fikk kontrakt på denne ruta. Grønnerød bodde da i Åsen, og her satte han først på 50-tallet opp en kombinert bolig og garasje.

Fra varebil til langseterbuss

Det var ved hjelp av en svoger i Porsgrunn, drosjeeier Eilert Svendsen, at Asbjørn Grønnerød hadde kommet over en varebil som trolig hadde gått i Porsgrunn.

Den første Grønnerødbussen, Z-2523, var en brukt Chevrolet 1936-modell. Her fotografert i vinterlige omgivelser ved Åsen omkring 1950. Eier var Asbjørn Grønnerød. Bildet utlånt av Hedrum Historielag.

Vi er jo vant til uttrykket «buss for tog», men her aner vi kanskje mer ... «robåt for buss!» Asbjørn Grønnerøds gamle Chevrolet ble også leid ut til foreninger og grupper ved behov. Dessverre har det ikke lyktes forfatteren å identifisere verken personer eller sted for denne ganske våte utflukten. Men ut fra ansiktsuttrykkene, tolker jeg det som om herrene tar det hele med stor sinnsro og godt humør! Fra Jan Einar Bredal fotosamling.

Dette var en Chevrolet 1936 modell (en truck varevogn) med understellsnummer X.B.A.C.3103 og motornummer 5717729. Opprinnelig hadde den kun to sitteplasser. Karosseriet var «lukket». Kjøretøyet hadde en sekssylindra motor, hvor stempeldiameteren var 84,14 og slaglengden var 101,6. Bensintanken skal ha rommet 68 liter. Bussen var ikke spesielt stor med største bredde på 190, 2cm, mens lengden var 660 cm og akselavstanden var 389 cm. Dekkene foran hadde dimensjonen 6,00x20, mens bak var det påsatt 900x18. Akseltrykk foran ved fullastet vogn var 1035 kg og bak 3330 kg. Vekt uten last 2490 kg, fullastet veide den 4365 kg. Pris ved første gangs registrering skal ha vært kr 7000,-. Chevroleten hadde blitt registrert første gang 2. mai 1936, uten at det vites hvem som var opprinnelig eier. Videre fortelles det at den var registrert i Porsgrunn fra 16. mai 1938 til 4. juli 1946 med kjennemerket H-735.

Bilen ble registrert med Asbjørn Grønnerød i Hedrum som eier den 6. juli 1946. Det nye kjennemerket ble Z-2523. Den ble da godkjent for «Transport til eget bruk».

Krøtter i bytte mot bil!

I følge et intervju Østlands-Posten gjorde med Grønnerød i 1981, fortalte han at han ikke hadde tenkt seg et yrke som bussjåfør. Han var bonde, og den opprinnelige planen var å bygge varebilen om til lastebil for gårdsdrift. Videre fortalte han at han hadde betalt bilen med krøtter til en verdi av 1200 kroner!

Ombyggingen skal ha skjedd hos Auby på Fortuna Trevarefabrikk på Bommestad, ikke langt unna. Inne i «hyttebygget» ble det satt inn to benkerader langs sideveggen, og den 21. september 1946 står det skrevet på registreringskortet at; «Kjøretøyet anbefales godkjent til leilighetsvis personbefordring med 20 passasjerer». Bussen var blåmalt underst, hadde rød stripe og gulfarget tak.

Sukkerturer

Om det i det hele tatt var et originalt varmeapparat i bussen, vites ikke, men for å gjøre turen noe mer komfortabelt for elevene, hadde han en rund gassbrenner stående på gulvet i bussen. Den hjalp ørlite grann på de aller kaldeste vinterdagene.

Denne 1937-modell Studebakeren (mulig tysk ombygd til en blanding av Cabriolet og varebil) ble av og til benyttet som reservebil på Grønnerødruta. Her ser vi den fortsatt med sitt tyske skilt, WH-1626208. Senere ble den omdøpt til Z-1505, fra 1.12-1947 til 15.9-1951, en periode hvor Frank Andersen bl.a. benyttet den som skolevogn. Etter det, et par år til Z-946. Her var det plass til minst 11 barn. Studebakeren var på den tiden eid av Frank Andersen. Bilde utlånt av Bernt Helge Andersen. Fra Jan Einar Bredals fotosamling.

Grønnerød benyttet ikke bare bussen til å kjøre skolebarn til Danmark skole. Ifølge minner ble også ettertraktede «sukkerturer» til Sverige foretatt med denne før-krigs-Chevroleten. Hjem fra nabolandet kunne hver person ha med seg 10 kg av det sterkt rasjonerte sukkeret. Dermed ble ofte «alt som kunne krype og gå» av barn tatt med. Liten plass tok de små, og 10 kg ekstra sukker kom godt med i en husholdning. Rasjoneringen på sukker i Norge opphørte ikke før i 1952, dermed fikk Grønnerød seg sikkert mang en handletur over grensen til broderfolket. Det fortelles at han enkelte ganger måtte kjøre helt ned til Uddevallatraktene for å hjelpe sine passasjerer til å sikre seg det søte sukkeret.

Med allerede et langt liv bak seg, var nok ikke Chevroleten av de mest kvalitets-sikre bilene. Dermed var det godt å ha en god venn i Frank Andersen, som drev bil-verksted og NOR-bensinstasjonen på Bommestad. Etter krigen hadde Frank kjøpt en Studebaker fra tyske etterlatenskaper i Larvik. Den hadde blitt ombygd under krigen og var, da Frank kjøpte den, påbygd en kraftig trekasse bak. Når krisesituasjoner oppsto for Grønnerød, ble denne bilen satt inn i skolekjøringen, og ikke mindre enn 11-12 barn kunne bli stuert inn i amerikaneren. Minst fem av disse lå i kassen bak!

Z-1760 ble en Volvo L-224

Grønnerøds gamle Chevrolet, Z-2523, ble meldt hugget den 21. juli 1955. Men den hadde ikke helt fått hvile de siste årene, selv om en ny Volvo hadde blitt satt i rute. Minner forteller at dersom det var mye snø, tok Grønnerød heller i bruk Chevroleten

Z-1760. Grønnerødbussen på en av sine mange turer med danske ungdommer på 1950-tallet. Her er bussen ved Dyreskar på Haukeli. Bilde utlånt av Hedrum Historielag.

på turen opp den ofte ubrøytede veien opp til Vestmarka på mårraturen. Med den gamle doningen fra 1936, satte Grønnerød seg «aldri» fast, har brukerne fortalt.

Behovet for en ny og mer moderne buss meldte seg nok tidlig for Grønnerød, trolig ble beslutningen om nytt materiell tatt sent i 1949 eller tidlig i 1950. Valget skulle falle på en ny Volvo av typen L-224. Understellsnummeret på denne var 220543, og den

ankom antagelig Larvik som kun et chassis i september 1950. Påbygget skulle etter planen produseres i Flekkefjord.

Med utedo som førerhus!

Da den nye Volvoen skulle kjøres fra Larvik til Flekkefjord for å få bygget bussen ferdig, var den uten førerhus. For å hjelpe til på den mange mil lange turen sydover, ble den gode vennen Frank Andersen, spurt om å bli med. Frank, som i tillegg til å være en dyktig bilverkstedseier, var dertil en erfaren skolevognlærer. Han var redd de ville «fryse i hjæl» på turen. Dette selv om de skulle kle seg i skinnkledde tyskerfrakker. Plutselig kom han til å tenke på at bak verkstedet sitt hadde han en gammel utedo stående. Den kunne lett ombygges til et midlertidig førerhus. Så ble i all hast utført, og turen til Flekkefjord kunne gjennomføres langt mer komfortabelt.

Den nye bussen ble bygget opp ved O. C. Axelsens Fabrikker A/S (Flekkefjords Karosserifabrikk). O. C. Axelsens Fabrikker A/S hadde begynt å bygge karosserier for busser og lastebiler i 1946. Den ferdigbygde Volvoen til Grønnerød hadde blitt lakkert i fargene mørkgrønn underdel, rød stripe og hvitt tak. (Ved en omlakking noen år senere, ble den mørke grønnfargen endret til en noe lysere grønn variant.) Da bussen var ferdig, og endelig kom til Larvik, fikk den kjennemerket Z-1760 med undertittel RUTEVOGN, da den ble registret den 21/10-1950. Grønnerød mintes at det ikke var noen racerbil, den var giret til 55 km/t.

Z-1760, Grønnerødbussen, på hjemtur over Svinesund-brua etter nok en lukrativ sukkerhandel hos «søta bror». Bilde utlånt av Hedrum Historielag.

Det kunne være kø med både busser og lastebiler på Lilletorvet, etter hvert som leverandørene kom kjørende til meieriet med melkespann fra hele distriktet. Dette bildet er fra omkring 1951-52. Larvik Meieri lå den gang i nabogården til venstre utenfor bildekanten. Utlån Ulf Lillemoen. Fra Jan Einar Bredals fotosamling.

Melk og elever

Skoleruta starta ved Hedrum kirke rett etter halv åtte på morgenen. På turen ned mot Bommestad-brua ble det plukket opp skolebarn, samt en og annen voksen fastboende som skulle til byen på handletur. Etter å ha krysset brua kjørte bussen opp mot Nanset. På denne strekningen ble det kun tatt ombord skolebarn som bodde i området til og med *Kverken*, og som gikk på Danmark Skole. (De som var bosatt litt lenger syd og som sognet til Nanset Skole, hadde ikke rett på skoleskyss, selv om bussen passerte skolen videre sydover etter at den hadde vært i Vestmarka.) Ved *Monsenjordet/Tagtvedt* tok Grønnerød av mot vest der det gamle veiskiltet til Kavli Bru stod oppsatt. (**)

Veien derfra og opp til *Onokrysset* inne i Vestmarka, hvor bussen snudde, var smal, svingete og til dels med mange bakker. *Isbjellbakken* (Eidspjeldbakken) var den aller verste. På turen gjennom Vestmarka tok bussen på både skoleunger og etter hvert melkespann fra de små gårdene der oppe. Det var sjelden mer enn 10-12 spann, fordelt på følgende gårder: Øvre Ono, Rømminga, Hafallen, Steinholt, Eidspjeld, Fossane (ikke hele tida) og Bjerkerønningen. Det var for det meste skoleguttane som lessa på spanna.

Vestmarkruta tok også med seg «vanlige» passasjerer, men Grønnerød hadde opprinnelig ikke busskonsesjon. Men så forteller et brev fra samferdselskonsulenten i Vestfold til Hedrum Kommune av 7. april 1954 følgende: «Utvidelse av ruteløyve. En viser til særutskrift av møtebok for Hedrum Herredstyre dat. 15. februar 1954.

Samferdselsnemnda fattet i møte den 23. f.m. enstemmig følgende vedtak:
«Asbjørn Grønnerøds konsesjon for skoleruter i Hedrum utvides til også å gjelde for transport av personer og melk på strekningen Kavli bru – Thorstvedt til Larvik. Den utvidede konsesjonen gjelder bare for de dager skolerutene kjøres. Lokaltrafikk på strekningen Thorstvedt – Larvik er ikke tillatt.»»

For å få levert melka, de 10-12 spanna, ble skoleruta nødt til å ta turen ned til Larvik og til det gamle meieriet i Sigurdsgate i byens sentrum. Spanna hadde blitt plassert i lasterommet bak på bussen, og det ble kjørt med lastelemmen nede. Den var full av spann. Ungene måtte selvfølgelig være med nedom meieriet før bussen igjen vendte om mot nord, og barna kom seg den siste mils vei til Danmark skole. Men før Grønnerød var klar til den siste etappen, måtte de reisende vente på at melkespanna ble tømt, vasket og at tomspanna ble lastet opp i bussen. Ved meieriet var det oftest kø av melkeleverandører, slik at minuttene ble lange her nede i byen. Dette ga de «pengesterke» av elevene en kort anledning til å besøke andelslagets meieriutsalg rett ved. Kanskje var det penger nok til en liten snor med kadisukker. Men trolig mest av alt, var det godtebutikken *Elite* på hjørnet Sigurds gate - Lilletorvet som fristet. Andre kunne velge å benytte anledningen til et litterært besøk hos bokhandler Preutz med de allsidige og spennende reolene og utallige skuffer med det rare i.

Z-1760 på vei til bryllupet til Gunvor og Ragnar Broks i Tresfjord, Møre og Romsdal, der Gunvor var fra. Her ser vi tydelig at bussen har en mørkfarge på det nedre partiet. Utlån Ragnhild Rimstad. Jan Einar Bredal fotosamling.

Selv tidens tann og hard medfart har ennå ikke helt tatt livet av gode gamle Z-1760.

Z-1760 Volvo 1950. Foto Olav Nordheim høsten 2016.

*Z-1760 Volvo 1950. Grønnerødbussen lakkert i lysere grønn underdel. Er det fortsatt liv laga, mon tro?
Foto 23.10.16. Tor Bjørvik.*

Kjettingløs og musikalske favoritter

Det minnes at Grønnerød «aldri» benyttet kjettinger om vinteren, og at han alltid kjørte meget forsiktig. Ja, han var nesten litt for forsiktig i trafikken. Likevel ga han alltid akkurat nok gass til så vidt å sige over toppen på de bratteste og islagte bakkene innover i Vestmarkas skoger. Denne smale veien var svært lite trafikkert og var som oftest meget dårlig brøytet om vintrene. Om bussen en sjelden gang satte seg fast, var det bare for sjåføren å ta den alltid medbrakte snøskuffa fatt, av og til med hjelp fra største elevene om bord.

Skolekjøringen førte, som så vidt antydnet, til at Grønnerød nærmest alltid var før ute på vei opp til Vestmarka enn lastebileier Rolf Strand var med sin brøytebil. Det sies at Strand bare fulgte hjulsporene etter Grønnerød, ... da var han sikker på å komme fram. Ett mindre uhell, skal likevel ha skjedd i årenes løp. Under en våt og snøtung tur, frøs det et tykt islag på vinduspuserne på Volvoen til Grønnerød. Han måtte stoppe ved Eidspjeld, for så å gå ut for å banke viskerne isfrie. Men bak kom Strand med brøytebilen i snøføyka, og pang så kjørte han inn i lastelemmen på bussen, så melkespanna skvatt! Heldigvis spratt lokket opp på kun et spann, men mye melkesøl ble det likevel!

For ungene fra østsida av Lågen tok hele turen omkring en time før de endelig kunne springe ut i skolegården rett før skolen begynte kl 0900. Om ettermiddagen, da skolen var over, bar det hjemover i nesten samme ruta, men da slapp barna fra østsida heldigvis å kjøre nedom meieriet, og turen ble bare på 45 minutter! De tomme spanna satte Grønnerød fra seg i veikanten hos de respektive gårdeierne etter hvert som bussen tok seg fram gjennom Vestmarkaskogen.

Bakerst i bussen satt oftest jentene på 50-tallet. Her sang de tidens slagere fra tekster klipt ut av Norsk Ukeblads ungdomsside, som deretter hadde blitt limt inn i dekorative kladdebøker. Dette var nok ikke akkurat Grønnerøds musikalske favoritter, men jentene sang likevel for full hals. Banning og ukvemsord fra de unge passasjerene derimot, ble slått hardt ned på av den religiøse sjåføren.

Da den nye *Bommestad skole* ble tatt i bruk i 1965, ble elevene kjørt dit.

Grønnerød, en reddende engel

Skoler, lag og idrettsforeninger var flittige brukere av Grønnerød og hans busser. Ja, det gjorde også uttallige brudepar og deres gjester gjennom årene. Det var liksom ikke mangel på velvillighet om han ble spurt om kjøring. Han var jo i mange år den eneste som kjørte skolebuss i Hedrum kommune. Men det synes som om han alltid hadde tid til andre oppdrag, både om ettermiddagene, kveldene, helger og ferier. Mang en gang satt han i bussen i timevis etter ankomst, før selskapet fant det betimelig å dra hjem.

Den 27. desember 1953 var det samlet til juletefeste på lokalet Strandly i Melø krets i Hedrum. Omtrent 70 barn hadde funnet veien dit i sin fineste julestas. Da festen var over utpå kvelden, og barna skulle hjem, viste det seg at om lag 20 unger, som egentlig hadde hatt en stri tårn med å komme seg over Lågen i robåt fra vestsiden tidligere på dagen, nå var blitt veiløse. Kulden hadde brått kommet, og Lågen frøs til mens festdeltagerne moret seg som best. Drosjer var det særs vanskelig å framskaffe. Dermed ble det tatt en telefon til rutebileier Grønnerød, som snart etter tok bussen fatt og skysset barna landeveien rundt om Kvelde. Festen skal ha blitt et par timer lengre enn planlagt, men det lot ikke til at barna brød seg om!

Godt å være dansk med Grønnerød

Som nevnt, Grønnerød hadde ikke løyve for rutekjøring med Z-2523. Men med sitt nye turbussløyve for ny-bussen, Z-1760, var han stadig å se på sightseeingturer om sommeren. I flere år hadde han med seg danske skoleungdommer og andre på tur over Hardangervidda, til Rjukan og opp Setesdal osv. Hans innsats på denne transportfronten må ha blitt godt mottatt, for både han og familien fikk stadig hyggelig brev fra Danmark, stundom med små gaver.

Grønnerød ble også leid inn som transportør ved brylluper og andre selskapsligheter. De fleste større turene ble vissnok arrangert dels via *Larvik Reisebyrå* på Storgata og *Larvik Rutebilsentral A/Ls turbilkontor*. Det siste holdt til i andre etasje på Rutebilsentralen i Nansetgata 9 (Vel, den korrekte postadressen var egentlig Jegersborggate 1). Grønnerød ble en populær sjåfør, og det ble igjen og igjen bedt

*Melkehenting på Isbjell (Eidspjeld) på 70-tallet med Larvik Meieris Bedford Z-26161.
Foto Odvar Schrøder Jensen. Jan Einar Bredal fotosamling.*

om å få ham som transportør. Under turene fungerte han ikke bare som sjåfør, men han var også en utmerket og vennlig guide for passasjerene sine. Grønnerød så også søndagsskolekjøring som en meget viktig del av jobben sin. Også søndagsskolen i området holdt til på Danmark Skole. Ellers minnes fortsatt også de årlige tyttebærturene.

Da nye Bommestad Skole åpnet sine dører for elever, forsvant store deler av Grønnerøds kjøregrunnlag (**). Elevene som bodde på østsiden av Lågen, måtte heretter gå til skolen. Slik var det også for de som bodde på Kverken og et stykke oppover Lågendalsveien. De som hadde så lang skolevei at de kom innenfor reglene om skoleskyss, benyttet andre rutebilalternativer. Danmark Skole ble nedlagt i 1965, og elevene overført til nyskolen på Bommestad. Dermed var det kun elevene fra Vestmarka tilbake som måtte hentes. Melkekjøringen i Vestmarka var det jo for lengst slutt på. Larvik Meieri hentet selv spannene med egen bil.

«Samba» før Fiat

For å dekke dette lille grunnlaget av skolekjøringen som var tilbake, gikk Grønnerød nå til innkjøp av en liten minibuss. Dette var en 1958- modell Volkswagen de luxe, type 241, produsert ved fabrikken i Tyskland i august 1957. Den 27. mars 1965 fikk

Bildet viser Andreas Skaatans «Sambabuss», Z-1733, utenfor Hvarnes Bensinstasjons garasjeanlegg i 1957. Minibussen ble senere kjøpt av Asbjørn Grønnerød og fikk kjennemerket Z-1761. Jan Einar Bredal fotosamling.

den tildelt kjennemerket Z-1761 og hadde de kjente «folkevognfargene» sort og rød. Denne «Samba-bussen» hadde inntil da vært benyttet til skolekjøring i Hvarnes-området. Der hadde den kjørt omkring med kjennemerket Z-1733 og med rutebileier

Andreas Skaatan som innehaver.

Z-1761 (tidligere Z-1733) var en Volkswagen, type 241, 1958- modell (produsert i 1957). Slike busser ble gjerne kalt «Samba-buss». Utlån Lars Magne Grønnerød. Fra Jan Einar Bredal fotosamling.

I en tid med vanskelig tilgang på kjøpetillatelse, hadde Skaatan vært heldig å få ervervet seg denne bussen på en spesialkvotetildeling i september 1957. Vognens listepriis skal ha vært kr. 21.700 i 1957. Mens Skaatan benyttet den, var den godkjent for 13 skolebarn pluss fører, eller 8 voksne pluss fører. Trolig ble det ingen forandring på denne godkjenningen da Grønnerød overtok eierskapet.

Den 15. august 1969 ble «Samba'n» byttet ut med en

Til slutt ble Z-1761 en Fiat 1969. Til venstre på fotografiet slapper Asbjørn Grønnerød og familien av med en kaffetår. Bilde er utlånt av Gunn Tove Furulund. Jan Einar Bredal fotosamling.

ny, blå Fiat minibuss, som også fikk kjøre rundt med «Grønnerøds faste bilnummer», Z-1761. Hedrum kommune hadde garantert for et lån på 35.000 kroner til kjøp av en ny skolebuss.

Den 16/1-1970 ble så kjennetegnet, Z-1760, overført til «ny» vogn, og den gamle sliteren fra 1950 ble deretter benyttet som *Lekstue på Åsen*, en nabo nær Grønnerøds bolig. Etter betydelig forfall ble den endelig kjørt til skogs for å møte sitt endelikt i naturens brutale verden. Men selv under hvilen, både ved skytebanen ved Allum og ved Sundet, har den blitt forsøkt reddet, og skal nå være «hentet hjem», i håp om restaurering og et nytt liv blant entusiaster.

Nåvel, det var ikke akkurat en ny buss som ble erstatningen for Grønnerøds andre buss, denne angan. Mellom Larvik og Rekkevik hadde det kjørt en Volvo av årgang 1952. Bussen var av «bulldogtypen», en Volvo 615-312 og fargen var blå og eid av Louis og Ludvig Larsen. Denne bussen skal ha blitt bygd opp hos B& i Søgne og hadde 37 seter.

I Larsens eie, hadde den kjørt under kjennemerket Z-1737. Også denne kom til å bli benyttet innen sightseeing- og skoleturer og ved annet behov. Grønnerød tok den i drift den 16. januar 1970. Også her fikk han altså beholde sitt gamle nummer, Z-1760.

Her sitter sjefen sjøl, Asbjørn Grønnerød, ved rattet i Z-1760 (den tidligere Z-1737) som var en Volvo 1952. Bildet er tatt i Vestmarka på 70-tallet. Dette var en tidligere Rekkeviksrute. Foto: Odvar Schrøder Jensen. Jan Einar Bredal fotosamling.

Etter hvert dro Grønnerød på årene, og skoleruta ble overtatt av Kjell Lindhjem i 1975-78. Det var ekstra viktig for Lindhjem å ta over skolekjøringen, for med denne fikk han også et hardt tiltrengt turbilløyve. Men Grønnerød fortsatte å være sjåfør på småturer for Lindhjem i ny og ne, faktisk helt fram til 1980.

Kommentarer:

* **Asbjørn Grønnerød** var født den 3.11-1910 på Hasle i Sandeherred (tidligere Sandar) i Vestfold, men flyttet ved rundt 5 års alder til Gjerpen. Fra 1943 til 1945 forpaktet han Hedrum prestegård. Grønnerød døde 17.1-1995.

****Kavli bru.** Stedet ligger ca 300 meter før en kommer til Onokrysset i Vestmarka. Navnet er egentlig en misforståelse. Krysset er der hvor den gamle veien til Øvre Ono tar av fra Vestmarkaveien. Her lå det tidligere ei kavlebru over myra. Ei kavlebru er ei bru laget av kavler, dvs. ca tre meter lange stokker som legges tett i tett på tvers av veien der det er bløt grunn. Under kavlene legges et par lange stokker på langs, slik

at kavlene ikke skal synke ned i myra. De som satte navnet «Kavli bru» (trolig folk fra kommunen!), skjønnte ikke hva ei kavlebru var, og trodde det var et stedsnavn. Til deres unnskyldning kan sies at lokalbefolkningen trolig snakka om «kavlebrua» på stedet.

***** Avstander fra Hedrum kirke:**

	ca. km	ca. km totalt
Til Bommestad	4	4
- Torstvedtporten	3	7
- Onokrysset	5	12
- Torstvedtporten	5	17
- Larvik Meieri	2	19
- Danmark skole	7	26

Bussen kjørte altså omkring 26 km til skolen og
(26-4) 22 km hjem igjen, dvs. rundt 48 km hver skoledag.

Kilder:

«Hedrum Bygdehistorie» bind 1 av Jan W. Krohn-Holm, Tor Bjørvik, May Borgersen, Main Moland, Gunn Tove Furulund, Marit Fredheim, Lars Mange Grønnerød, Bernt Helge Andersen, Per Schau, Stein Rune Klemmetsby, Østlands-Posten, Biltilsynet i Larvik. «Mitt Kjære Nanset» av Jan Einar Bredal 2016.

Litt om historien til bommer og bompenger på Kongsberg

Av Ivar Lie

Vei- og brobygging har alltid vært dyrt, i hvert fall hvis det var en bra standard over anleggene. Og gjennom alle tider har myndigheter og andre prøvd å legge de økonomiske byrdene over på brukerne. En kan trekke de historiske linjene langt tilbake: For eksempel var det bompengeneinnkreving på (det utmerkede) veinettet i det persiske riket på 500-tallet fvt., og i Kina på 200-tallet fvt. var bompengeneinnkrevingen veldig omfattende.

Vi skal her, rimeligvis, konsentrere oss om noe av historien til byens bommer og bompengeneinnkreving.

Da Nybrua ble bygd i 1641, ble det umiddelbart ansatt en «brokikker» som skulle forestå innkreving av «brotolden». Begrunnelsen for å kreve inn bompenger var å få bidrag til vedlikehold av bruene, og i hvert fall på hele 1700-tallet og i begynnelsen av 1800-tallet, var «broetold» og bompenger synonyme begreper. Behovet for vedlikehold av bruer var reelt, det var store utgifter til vedlikehold, og det var reparasjoner nesten årlig. Bruene ble også ødelagt flere ganger, for eksempel i juni 1700 da både Nybrua og Gamlebrua ble ødelagt da Stadshengslet ble sprengt. Da var det en formidabel arbeidsinnsats og omfattende materialkjøring for å få i stand bruene.

En kan trygt regne med at bompenger på 1600- og 1700-tallet var like lite populært som i nyere tid. På Kongsberg var det endel spesielle unntak slik at byens innbyggere stort sett slapp unna bompengene, men dette endret seg i 1803. Sølvverkets funksjonærer, kalt offiserene, hadde en tid et fratrekk i lønna som gikk direkte til bruvedlikehold

Det var selvsagt viktig å ha bomstasjoner der det var mest trafikk, og for Kongsbergs vedkommende var det på Eikerveien, der mye varetransport og annen trafikk gikk. Da bommen først ble flyttet fra Nybrua, ble den plassert øverst i Storgata, ved dagens Bekkedokk. Dette ble kalt Bergstadens indre slagbom, eller Dyremyr slagbom. Etter hvert ble det en ytre bom også, den lå et stykke nedenfor dagens Bomstua. Ordet «slagbom» er benevnelsen som er brukt på bommene, altså slik som bommer er i dag.

Imidlertid må det ha vært andre «konstruksjoner» også. I 1731 er det ført opp utgifter til bygging av porter til byen indre og ytre bom, i tillegg til plankeverk. Det siste var nok en palisade slik at de passerende skulle sluses gjennom bommen. Det blir også ført opp utgifter til låser, det kan tyde på at bommene ikke var døgnåpne. Vi skal se nedenfor at senere ble bommene definitivt døgnåpne.

Dagens bomstue ble bygd i 1762, og tatt i bruk samme året.

La oss først se på begivenheter i 1733. En tomanns-kommisjon ble i 1732 oppnevnt for å undersøke og komme med forslag til effektivisering av Sølvverket, som da, både økonomisk og ellers, var i en ganske miserabel stand. Ett av punktene som kommisjonen fant viktig, var å komme sølvtøyveriene til livs. Hvordan kunne en få gjort det? Jo, ved å begrense og kontrollere trafikken ut og inn av byen. Og her kommer da bommene og tilhørende bompenger inn. Det var altså minst like viktig å kontrollere trafikken ut av byen som inn til byen. Kommisjonens forslag synes å ha blitt møtt med umiddelbar velvilje i København, for det ble i oktober 1733 utstedt et kongelige resolusjon der det ble spesifisert at det skulle være bare fem veier ut av byen, og at det skulle være kontrollstasjoner/vakthus hvor det skulle foretas visiteringer av de som skulle ut av byen. Det skulle være palisader ved hver bom, slik at trafikken kunne sluses gjennom bommen og ikke utenom. Alle vakthusene var neppe slik at bomoppseeren bodde i huset, men bommene skulle i prinsippet være døgnåpne, så hvordan dette ble ordnet i praksis, har vi lite informasjon om.

Foruten smugling av sølv, var det særlig jern, krutt og lær som ble nevnt som varer visiteringene skulle fokusere på. For å begrense lønnsutgiftene til visiteringene, ble det foreslått å bruke pensjonerte underoffiserer til tjenesten.

Imidlertid hadde Overbergamtet kommet reskriptet litt i forkjøpet, og laget en «generalplan for bomber» til byen, en virkelig bomring i moderne terminologi.

Bomstedene var:

1. På Eikerveien
2. Ved Gomsrudkleiva
3. Ved Wengersborg
4. På Bikjendtangen
5. Ved Hellebekk
6. I Gamlegrendåsveien
7. På Scheidemannshaugen
8. I Skjeggetrengslet
9. Ved Rundetjern

De fem første på lista er naturlig nok knyttet til de fem hovedveiene, og nummer seks var ment å dekke trafikken over Rudsåsveien/Langetjennveien. De tre siste er mer spesielle: Det var tydelig at det var viktig å kontrollere trafikken til og fra Telemark

og Jondalen, og i teorien kunne jo telemarkinger komme seg til og fra byen på alle disse stedene. Det var flere «bekymringsmeldinger» fra myndighetene om trafikken på Kampenhaug, der det forekom både sølvtyverier, andre tyverier og ulovlig handel mellom bønder og bergfolk.

I bomplanen var det også spesifisert hvor lange palisader det skulle være på hver side (det var alltid palisader) og hvordan en skulle få satt opp et vakthus. Et konkret eksempel: Ved Wennersborg skulle det bygges hele 40 meter med palisader, og til det trengtes blant annet 13 1/3 tylvt gjennomskjæringer (halvkløvinger) og 2 1/2 tylvt med tømmer. Vakthuset skulle bygges nytt. Ikke alle bomoppseere skulle ha nye hus: Ved Gomsrudkleiva skulle vakthuset være Anne Sophie gruves smie!

I 1733 var det også tid for nytt anbud på forpaktningen av byens indre bom. Anbudsinnsbydelsen var temmelig detaljert, for det var flere unntak fra betalingen av bompenger og straffebestemmelser overfor de som ikke betalte. Trafikk som hadde med verkets drift å gjøre og trafikk i forbindelse med arbeid og transport med løkkesdriften, var unntatt bompengеплikt. Bompasingene ble ført inn i en egen journal, der navn og type kjøretøy ble notert.

Bomoppseeren hadde også visse friheter: Han kunne for egen regning sette opp bommer ved Postbrua og ved Wennersborg for å supplere inntekten sin. Det var neppe permanente bommer på disse stedene, kanskje ikke i Gomsrud og Hellebekk heller. Dessuten kunne bomoppseeren drive litt næringsvirksomhet: Han hadde «den Frihed at selge Viin, Brendeviin og Øll i pottevis til de Reisende og andre som det kunde have fornøden». Bomstasjon med tilleggstjenester i forhold til dagens bomstasjoner! Det var Lars Hansen Kjøstelsen som får tilslaget, mer om denne pliktoppfyllende mannen nedenfor.

Takstene i 1733 var: For en ridehest 3 skilling (sk.), chaise (2-hjulsvogn) og carosse (4-hjulsvogn) 4 sk., carosse med 4 hester 6 sk., kjerre med en hest 3 sk., slede med lass og en hest 2 sk., spiss-slede 4 sk. Kjørte en fram og tilbake, var det billigere på tilbaketuren. Senere ble det enda mer differensierte takster, en skilte for eksempel mellom arbeidsslede og kjøreslede. Takstene endret seg lite gjennom årene, således hadde den «Kongelige Anordning om Broetold» av 1803 nesten de samme takstene.

Det var ikke mulig med månedskort eller årskort: Ole Berg fra Eiker, som blant annet drev med gjøpeldrift og kjørte mye fram og tilbake, ber i 1742 om å få betale en årsavgift i stedet for å betale hver gang. Det ble ikke innvilget.

Det ser ut som om den foreslåtte bomringen ovenfor, ikke ble satt ut i praksis, men at en etter hvert etablerte bomstasjoner ved de fem hovedveiene som var nevnt i det kongelige reskriptet. Det må også ha blitt satt opp en bom på Gamlegrendåsveien fordi i 1742 må den påtroppende bomoppseer komme i Overbergamtet for å avlegge troskapsed for å få utlevert nøkkelen til bommen. Slik var det nok for alle som hadde denne tillitsfulle jobben. Veien ned gjennom Glitre var tydeligvis også en

brukt vei, fordi det i 1751 er nevnt en bom ved Småbroene (det var ved bunnen av Stasjonsbakken), foruten Gamlebrubommen.

Byens ytre bom, også benevnt øverste Dyremyr-bom, som ikke var plassert der Bomstua står nå, men litt nedenfor, må ha blitt satt opp ca. 1742 med nevnte Lars Hansen som bomoppseer. Ett av formålene med den ytre bommen var å ta hensyn til trafikken fra og til løkkene på og rundt Sulusåsen. Denne trafikken var jo fritatt for bompenger.

Som nevnt ble bompasseringene innført i protokoller. Vi tar her med tre eksempler fra året 1748. De to første er lørdag 3. februar og onsdag 7. februar:

3 ^{de}	Quora Kunnig -	2	-	12
	Mari Lindmyr -	8	-	24
	Lars Oger Solund Noddan -	-	-	12
	Olaus Tappan -	6	-	18
	Jomfru Blommendal Jaak Noddan -	-	-	6
	Nicola Noddan -	5	-	15

7 ^{de}	Bettina Stilla Noddan	-	-	6
	Jacob Noddan -	10	-	30
	Jacob Noddan Huse Noddan	-	-	6
	Christen Noddan Tappan -	3	-	9
	Lars Noddan Noddan	3	-	9
	Lars Christen Noddan	2	-	6
	Jomfru Blommendal Noddan	3	-	9
	Olaus Noddan	-	-	-

For passeringene om vinteren ser vi at spiss-slede er ført opp, for eksempel har jomfru Blommendal kjørt inn og ut gjennom bommen på lørdagen og betalt 6 skilling.

Der det ikke er oppført kjøretøy, er det slede med en hest det gjelder, og taksten var 3 skilling inn og ut gjennom bommen. Vi ser at på lørdag 3.februar har Mons Pedersen passert inn og ut hele 8 ganger. Dette betyr ikke at han kjørte alt selv, vi kan kalle han en kjøreentreprenør. Det var tydeligvis ingen særlig forskjell på trafikken på lørdager og dagene ellers i uka. På søndager er det ikke innførsler i protokollen.

Det tredje eksempelet er et «barmarks-eksempel», fredag 3. mai:

Item	Amount	Total
34 Daglig Bog for den 1. marts 1750		
Carosse for hest og kjerre	3	3
Carosse for hest og kjerre	2	5
Carosse for hest og kjerre	1	6
Carosse for hest og kjerre	1	7
Carosse for hest og kjerre	1	8
Carosse for hest og kjerre	1	9
Carosse for hest og kjerre	1	10
Carosse for hest og kjerre	1	11
Carosse for hest og kjerre	1	12
Carosse for hest og kjerre	1	13
Carosse for hest og kjerre	1	14
Carosse for hest og kjerre	1	15
Carosse for hest og kjerre	1	16
Carosse for hest og kjerre	1	17
Carosse for hest og kjerre	1	18
Carosse for hest og kjerre	1	19
Carosse for hest og kjerre	1	20
Carosse for hest og kjerre	1	21
Carosse for hest og kjerre	1	22
Carosse for hest og kjerre	1	23
Carosse for hest og kjerre	1	24
Carosse for hest og kjerre	1	25
Carosse for hest og kjerre	1	26
Carosse for hest og kjerre	1	27
Carosse for hest og kjerre	1	28
Carosse for hest og kjerre	1	29
Carosse for hest og kjerre	1	30

Det var en egen takst for ridehest, derfor er det innført i protokollen. Hjulkjøretøy ble innført, men ikke kjerre, for det var det vanlige. Det var slik at all transport av varer og gods forgikk med kjerre, den andre trafikken var «persontransport».

I de eksemplene vi har vist, har alle kjørt fram og tilbake, det ser en ut fra hva som er betalt. For eksempel var det for hest og kjerre 3 skilling fram (inn i byen) og 2 skilling tilbake. Den samme taksten var det for ridehest, mens det for slede var 2 skilling fram og 1 skilling tilbake. Den høyeste taksten, 6 skilling fram og det samme tilbake, var for Carosse (4-hjulskjerre med tak over) med 4 hester, men det var rimeligvis få passeringer med slike eksklusive kjøretøy. Det var nyttetrafikken som skapte bominntektene.

Bomoppseeren hadde, i hvert fall til tider, andre oppgaver også. I 1750 blir bomoppseeren «alvorlig tillagt» å inspisere sekkegods. Dette var nok fordi det var forbudt å kjøre mel til byen. Alt korn skulle males på «Den Kongelige Mahlemølle».

Så hopper vi til høsten 1761, da bommen ved nåværende bomstue ble besluttet satt opp. Situasjonen var da at folk kunne kjøre dagens Kjærlighetsstien og ned til Gamlebrua uten å bli avkrevd bompenger, og tydeligvis også unngå bommen

*Bomstua på Gamle-
veien/Bombakken/
Krakebakken.*

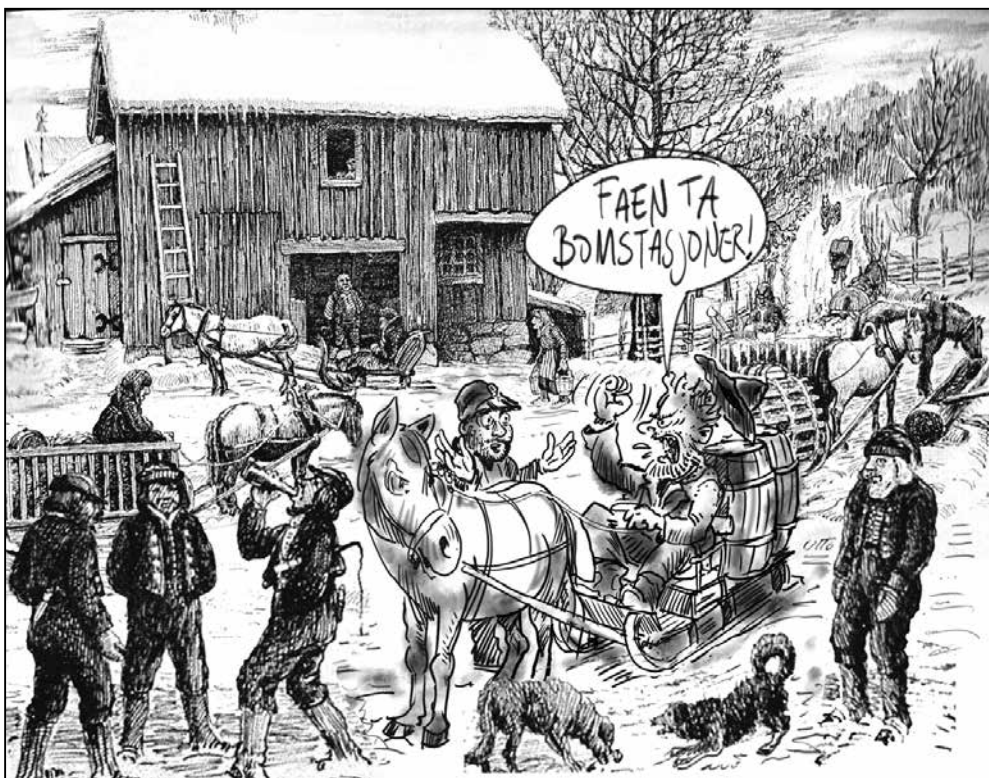
*Foto: Anni
Tonby, Kongsberg
byhistorielags
samlinger.*

i Gamlegrendåsveien. Men det var også andre måter å unngå bompenger på: Overbergamtet påpekte med bekymring at det var mange omlessinger fra tre til to lass like ovenfor bommen, med tilhørende ståk og støy, og at noen kjørte «over Dyremys jorder» om vinteren. Den nye plasseringen av bommen skulle hindre slike omgåelser. Sommeren 1762 er Sølvverkets murere i gang med et «Vaanhuis ved den nye bom i Krakebacken» med kjeller, skorstein, kakkelovn og bakerovn. Tømmermennene er i gang med bygging umiddelbart etterpå, slik at Bomstua nok var ferdig på høsten 1762. Kanskje ikke med noen høytidelig innvielsesseremoni, men i hvert fall med nevnte Lars Hansen som oppseer og beboer i stua.

Hansen søker om pensjon i 1766, der han sier at han har vært bomoppseer, dag og natt, i 24 år og er sliten. I virkeligheten hadde denne pliktoppfyllende mannen vært bomoppseer i mer enn 30 år, ved tre bomsteder. Med det vi i dag kaller høyst ubekvem arbeidstid og sikkert mange sure «kunder», var det ikke rart han var sliten. Pensjon ble selvsagt innvilget.

En av de sure, og vel så det, kundene han møtte før han gikk av med pensjon, var Knut Olsen Villand fra Hol i Hallingdal. Han blir i 1764 forhørt i Overbergamtet for sin «Utilbørlige Optreden og Trusler» overfor bomoppseeren. Det var nok flere sinte bompasserende enn denne krakilske hallingdølen som bomoppseer Hansen traff på i sin lange tjeneste.

Det var jo flere «omveier» kjørerne kunne bruke for å unngå bompenger: I februar 1798 påpeker Overbergamtet at Langetjernesveien benyttes, og at det hadde vært en bom der før som ikke var i bruk lenger. Bommene ved Småbroene og ved Gamlebrua blir da bemannet i markensuka, fra lørdag 2. mars kl. 06, til søndag 10. mars kl. 21. En prøver også å få bemanning i hele 4. bergmåned, etter den tid er vel vinterkjøringen over.

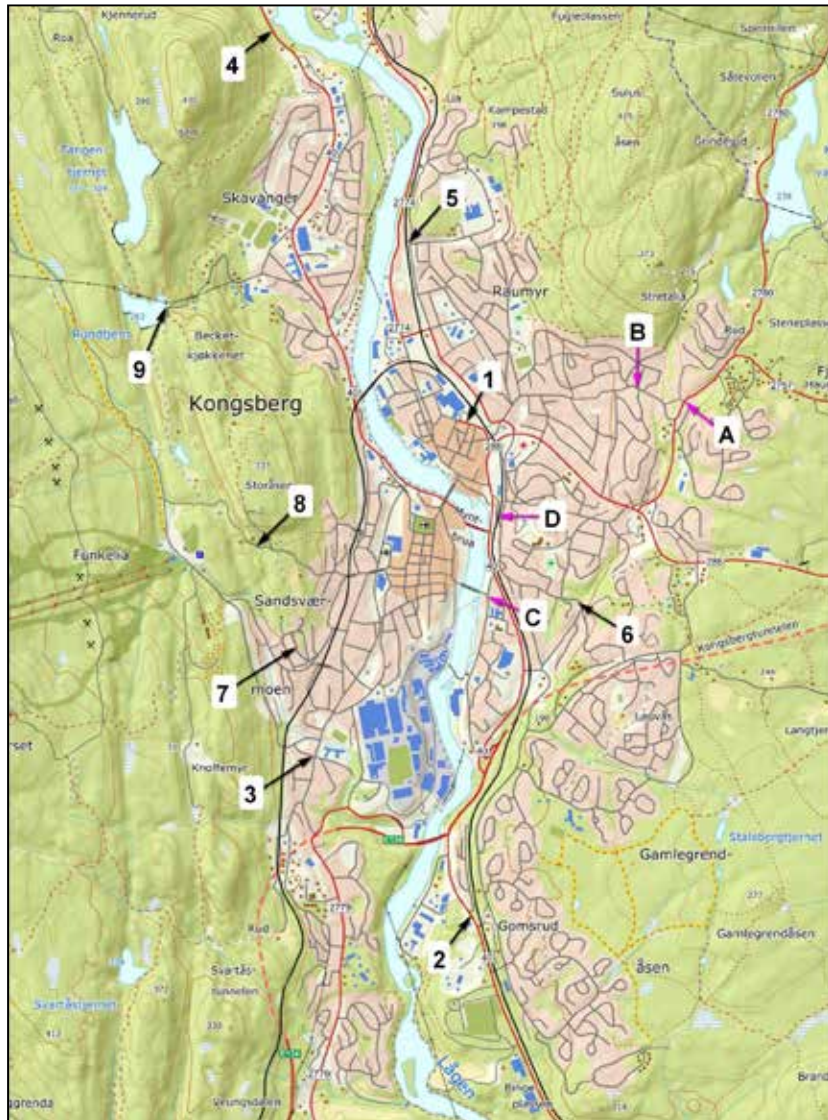
Tegning: Otto Valstad – litt bearbeidet av Øyvind Tingleff.

Trafikken gjennom bommene forgikk hele døgnet, noen som krevde døgkontinuerlig vakt. I mars 1804 søker bomoppseer Hans Simon Torkildsen om å få mer penger til lys og brensel, fordi det er økende plankekjøring som i hovedsak passerer om natta, og han må inspisere merkene på lassene de har. Dessuten må han jo fyre hele døgnet. Han skriver ingenting om når han kan få sovet, men påpeker at han til og med mangler skrivepapir.

Vi vet veldig lite om hvordan trafikken var mens Sølvverket var nedlagt, og om fortsettelsen av den praksis som var før. Men vi kan regne med at bompengene fortsatte som før.

I 1803 kommer det en ny kongelig forordning om bompengeneinnkreving som i praksis var en fortsettelse av hvordan det var i tiden før. At trafikken fortsatte mens Sølvverket var innstilt, får vi et vitnesbyrd på i 1812, da brøytingen ble gitt til en ny forpakter, fordi noen kjørere hadde klaget på «standarden».

Den videre bomhistorien ved Bomstua går videre helt til bompengene blir avskaffet ved en Høyesterettsdom i 1841, hvorefter Staten og kommunen skulle dele på utgiftene. Bommene ved de andre innfartsveiene har en mer uklar historie, de hadde i hvert fall en langt kortere levetid enn «hoved-bommen».

Den foreslåtte plasseringen av bommene i bomringen fra 1733, markert med svarte piler. Numrene er de samme som i lista ovenfor. Markert med magenta piler er dagens Bomstua (A), byens ytre bom i bunnen av Krakebakken (B), bommen ved Gamlebrua (C) og bommen ved Småbroene (D).

Bergverksdrift i Sandsvær før 1623 – del 1

Av Odd Arne Helleberg

Dette er et spennende og utfordrende emne: Noen av de aller første bergverk i landet kom i gang her, bergverksdrift er et av fundamentene det moderne samfunn står på – og emnet er svært kildefattig. Vi har noen få brikker i noe vi skjønner må være et stort puslespill, og de kan legges på mange vis. Her skal jeg gå gjennom det lille vi har, og drøfte hvor langt vi kan strekke kildematerialet.

Den første omtalen av bergverksdrift i landet

«Likeledes nær byen Oslo er store mengder sølvmetall. Men en kjempestor vannflom har nå stengt det for folk, så det ligger skjult under steinrøysene¹». Dette oversatte sitat fra den latinske norgeshistorien Historia Norvegiæ blir gjerne utlagt som den første omtale av bergverksdrift i Norge, og det antas at det viser til de gamle sølvgruvene ved Aker kirke². Reduserer vi den «kjempestore vannflommen» til innsigende grunnvann, som vi vet datidas bergmenn hadde vansker med, kan det være det ligger en kjerne av sannhet i beretningen.

I 1405 sendte middelalderens dyktigste politiker i Norden, dronning Margrete, sin arving Erik av Pommern til Norge for å gjøre seg kjent med land og folk. Med seg fikk han en detaljert instruks. Et av punktene er at om noen ber om å få ta opp gruvedrift, skal han avslå, for de kan prøve å unndra seg kronens kontroll³. Dette viser at hun må ha regnet det som realistisk å finne malmårer i Norge.

-
- 1 Sitert etter Ole Jørgen Benedictow: «Om kobbergruva i Sandsvær 1490-1530», note 3, s 13, i: «Wii Hans. 500 års norsk bergverksdrift», en antologi redigert av Bjørn Ivar Berg. Bergverksmuseet, skrift nr 6, Kongsberg 1991.
 - 2 F.eks. i Bjørn Ivar Berg/Fred Steinar Nordrum: «Malmbergverk i Norge - Historikk og kulturminnevern», s 12. Bergverksmuseet, skrift nr 7, Kongsberg 1992.
 - 3 Benedictow, op.cit. s 9

Kobbergruver og smelteplasser ved Kobberbergselva. Utsnitt av N50 kartblad Notodden, kartruter 1 km. (Fra B.I. Berg: Notat om en smeltehytteplass fra seinmiddelalderen ved Meheia, Kongsberg kommune, Norsk Bergverksmuseum 2007.)

Driften i første halvdel av 1400-tallet

C14-dateringer viser at det var ei smeltehytte i drift ved Gampehølen i Kobberbergselva, i første halvdel av 1400-tallet⁴. Det er to prøver av trekull som er datert, en til ca 1400-1440, den andre til 1410-1475. Anlegget ble oppdaget av Bjørn Ivar Berg i 1989, og undersøkt av ham og Per Øyvind Østensen i 2006, begge fra Norsk Bergverksmuseum.

Tomta ligger på nordsida av elva et stykke nedenfor utløpet av Bråtavannet, på grunn som da hørte til gården Korbu i Hedenstad. Plasseringen forundrer i første omgang, for det er ikke fossefall der. Berg foreslår at kraftkilden kan ha vært et underfallshjul; de drives av strømmen i elva og er følgelig sterkt avhengig av vannføringen. Ved for liten blir hjulet stående tørt, ved for stor kan det bli ødelagt i flommen. Vann oppstrøms vil dempe variasjonene i vannføringen, eventuelt hjulpet av dammer, så det kan være det som har bestemt plasseringen.

Ei smeltehytte for kobber var med noen avbrudd i drift fra 1620-tallet til ut på 1660-tallet lengre ned i elva, ved Kobbervoldene. Senere var det pukkverk og vitriolverk i området, og fløtningsinnretninger. En nærmere utgraving av tomtene vil sikkert gi mye nytt om en mangfoldig virksomhet, om enn det ikke er så mye igjen av de første anleggene.

⁴ Bjørn Ivar Berg: «Notat om smeltehytteplass fra seinmiddelalderen ved Meheia, Kongsberg kommune: Funn, bakgrunn og tolkning», Norsk Bergverksmuseum 2007. Et sammendrag i «Ridder Eindride Erlendsson kan ha drevet kobberverket på Meheia», *Laagendalsposten* 03.03. 2007.

Hvor kom malmen fra? Helst kom det meste fra gruva Verlohrne Sohn, som ligger ved gården Brath. I den første samlede oversikt over Kongsberg Sølvverks historie, fra mai 1631⁵, nevnes den uttrykkelig: En trengte kobberholdige svovelkis som tilsats under smeltingen, og den fra Verlohrne Sohn egnet seg best. Navnet henspiller selvsagt på bibelens fortelling om den fortapte sønn, som søler bort arven, men

Kobbersmelteplass ved Gampehølen, to hauger med slagg og trekull. (Foto: B.I. Berg, Norsk Bergverksmuseum)

angrer, melder seg for faren og ber ham om å bli satt i arbeid, så han kan få gjort opp for seg. Allegorien går på at den engang så stolte kobbergruva nå tjener ydmykt det mye viktigere sølvverket. Og det er selvsagt sølvverkets folk som har satt det navnet på den, før den tid gikk den så vidt vi vet ikke under annet navn enn Kobberberget.

Hva trengtes så til ei smeltehytte? Stein til grunnmurer, og trevirke til vegger og tak, til brenning av trekull, og til gruveforbygginger og driftsbygninger kunne en skaffe lokalt. Kalk, leire og ildfast stein som var påkrevet til smelteovnene, og tilsatsmidler til de forskjellige trinn i smelteprosessen måtte hentes utenfra. Det betinger veiforbindelse til kysten: Drammensfjorden, Tønsberg eller Skien, med den første som den mest sannsynlige, dømt ut fra terreng og senere tiders kommunikasjoner.

Hvem hadde fagkunnskapene? Den satt svenskene med, de hadde drevet kobberutvinning siden 1200-tallet. På den tid var de nordiske landene forent i Kalmarunionen, så utveksling av kunnskap var kun et praktisk problem: Den satt mellom ørene på folk, så de måtte hentes inn. Men folk til de utallige kjørselsoppdrag bergverksdrift krever, måtte skaffes lokalt. Og den skulle betales – om enn det sikkert var disputt om hvor mye. Likeledes måtte en del av maten komme fra lokale kilder. Så driften må ha hatt en merkbar effekt i lokalmiljøet.

⁵ (Johan Friderich Nortmann:) *Kurtze, doch warhafftige Beschreibung der Silber und anderer Bergwercke in Norwegen*

Jeg finner ikke spor etter det i det samtidige diplomaterialet fra Sandsvær. Det kan skyldes flere forhold, som ikke utelukker hverandre: På denne tida var et håndslag i seks manns overvær juridisk bindende når en inngikk avtaler, samkvemmet mellom bergverk og bønder kan ha vært nokså fritt for konflikt, og har derfor ikke etterlatt seg noe i kildene, eller brev som angikk slikt, kan ha blitt kastet av en ettertid som ikke så verdien i å sitte med det.

Hvem hadde pengene? Bergverksdrift var uhyre dyrt, og Norge var fortsatt inne i nedgangstida som begynte med Svartedauden rundt 1350. Midlene kunne dermed kun komme fra kongen, eventuelt fra de aller best stilte adelsfolkene eller de høyest plasserte geistlige. Utenlandske interesser må en også ta med i betraktningen, helst som långivere, og mottagere av det ferdige produktet.

Hvem administrerte det? Det kan kun ha vært lensherren over distriktet bergverket lå i, Eindride Erlendsson (n. 1384-1440). Han var av Losna-ætta fra ytre Sogn, en betrodd medarbeider til dronning Margrete og etterfølgeren Erik av Pommern, og fylte flere sentrale stillinger i datidas statsapparat⁶: Hovedsmann på Akershus festning 1405-1408, så på Tunsberghus festning livet ut, og innimellom fehirde («finansminister») i Bergen. Sønnen Erlend Eindridesson (n. 1429-1452) etterfulgte ham som riksråd, fehirde i Bergen og hovedsmann på Tønsberghus fram til ca. 1448.

Hadde far og sønn tilknytning til Sandsvær? I 1411 sikret hr. Eindride seg først 1 markebol landskyld i Berg øvre i Hedenstad som betaling for gjeld⁷, og så kjøpte han 7 øresbol til⁸. Disse til sammen 15 øresbolene makeskiftet han så i 1438 mot 1 markebol i Rørkoll i Stokke⁹. Dette var neppe hele Berg øvre, da gårder på den tida hadde landskylda oppgitt i hele markebol, og det gikk 8 øresbol på et markebol. Hvem som var medeiere er ukjent.

Hva skulle hr. Eindride med parten i Berg? Det kan være en ren pengeplassering, han handlet en del med jordegods. Det var vanlig blant adelsfolk. Avstanden til kobbergruvene er dog overkommelig, så den kunne også egne seg som senter for bergverksdrift. Berg hadde også andel i Dalselva; det var sameie i utmarka mellom Berg, Dal og Muggeberg. Og tilgang til ei elv var nødvendig for å drive smeltehytte. Dalselva har mindre nedslagsfelt og færre vann å demme opp enn Kobberbergselva, så om en har hatt valget mellom de to, er sistnevnte den beste.

Hvor lenge kan driften ha vart? Å planlegge, bygge opp, innrede og prøvekjøre ei

6 NB, her fra nettstedet https://nbl.snl.no/Eindride_Erlendsson

7 DN XI 19.03. 1411, nr 119

8 DN XI 07.07. 1411, nr 120

9 DN XI 07.10. 1438, nr 163

smeltehytte må ha tatt minst to år, etter hva vi kan skjønne av senere tiders oppgaver. Gruvene skulle også forbygges og sikres, og utstyres med driftsbygninger. Og hvor lenge kan de ha holdt på? La oss anta mest ugunstige senario: Forekomstene skuffet raskt. Men en to-tre år på ren forhåpning må vi kunne regne med; alle fagfolk vet og visste at malmårer kan ha ustadig malmføring, og at en ikke kan gi opp med en gang. Så et minimumsanslag skulle bli rundt fem år – mer jo mer forekomstene var rike til. Og uansett lenge nok til at den et par mannsaldre senere ble husket som et attraktivt parti, skal vi se. Berg peker på at Kalmarunionen ble sprengt i 1434, om enn forsøkt lappet sammen noen ganger i ettertid. Kontakten med svensk bergverksmiljø kan da ha blitt vanskelig – skjønt sams økonomiske interesser kan da som siden ha ført til at samarbeidet har fortsatt nokså uforstyrret av politiske forviklinger.

Driften fra 1490 av

27. mai 1490 fikk Henrik Krummedike (ca 1463-1530), kong Hans' høyt betrodde hovedsmann på Båhus festning og medlem av det norske riksrådet, og Jon Pålsson, norsk kansler og prost ved Mariakirken i Oslo, i fellesskap lensbrev på kronens kobberverk i Sandsvær, så lenge kongen fant det for godt. De ble pålagt å utrede avgiftene, og skaffe bergfolkene de friheter de hadde rett på¹⁰. Det er det første skriftlige bevis på bergverksdrift i Norge, og det er enighet blant de som har behandlet emnet at det må dreie seg om Verlohrne Sohn gruve.

Ordlyd og mottagere reiser en del interessante spørsmål. Jon Pålsson var formelt sett den mektigste mann i Norge i kraft av sin stilling som prost og kansler, Henrik Krummedike var den reelt sett mektigste, i kraft av sine forleninger, sin godsrikdom og sin nære forbindelse til kongehuset. En gir ikke bort ringe gaver til så sentrale personer, derfor må så vel giver som mottagere ha ment at bergverket var av betydelig verdi. Om det faktisk var det, kunne bare fremtidig drift vise. De fikk det videre «så lenge vår nåde tilsier», dvs. det kunne tas tilbake etter ett år. Underforstått: Vær deres konge tro, ellers kan dere fort miste det igjen. Så hvorfor var det så viktig for kong Hans å knytte ekstra troskapsbånd til disse to på dette tidspunktet?

Kong Hans etterfulgte sin far Kristian 1. i Danmark i 1481, i Norge i 1483, etter å ha skrevet under på en avtale («Halmstadrecessen») som formelt sett begrenset hans handlingsrom kraftig, til fordel for adelen i begge riker¹¹. Men en ting er papir, en annen ting håndfaste realiteter som herredømme over festninger og økonomi til å holde en krigsmakt. Kong Hans ville ha gjenskapt Kalmarunionen, få skåret ned på adelens makt, og få knekket hanseatenes grep om handelen i Østersjøen og Nordsjøen. Han valgte de små skritts vei.

¹⁰ Benedictow *op.cit.* s 9

¹¹ Benedictow : *Norges historie bd 5, «Fra rike til provins 1448-1536»* (Oslo 1977), s 215f

Båhus festning var ved siden av Akershus nøkkelen til å beherske sør-Norge, og stå imot press fra Sverige og Danmark. Hr. Henrik var norsk på morssida, og hadde før hatt Akershus festning i to år. Så vel han som faren Hartvik hadde vært kongehusets tro tjenere.

I 1489 kom kong Hans' trekk mot hanseatene, og især hovedbyen Lübeck. Rett nok stadfestet han privilegiene deres, men han ga også konkurrenten Amsterdam rett til å handle på sør-Norge. Siden fulgte handelsavtaler med England, Skottland og Russland, og et hjertelig forhold til Lübecks argeste rival Danzig. Og så slapp han kaperskip løs på hanseatene, formelt sett som følge av et krav arvingene etter hovedsmann Olav Nilsson på Bergenhus hadde mot dem, etter at de hadde overfalt og drept ham. Blant dem som understøttet kaprerne, var Henrik Krummedike. Kampen om Sverige og mot hanseatene var i gang, og utfallet var uvisst, for svenskene og hanseatene fant raskt sammen. Først i 1497 ga svenskene tapt. Til da var det om å gjøre å sikre seg støtte der den var å få. Det er på denne bakgrunnen vi bør se forleningen av bergverket.

Krummedike'ne hadde en fast motspiller i den høyadelige norsk-svenske slekten «Tre rosor», med Alv Knutsson og sønnene Knut og Odd som de mest fremtredende. Det gikk så vel på slektskap som politikk, og endte med at Knut Alvsson trass i garanti om fritt leide ble drept på et forhandlingsmøte i 1502 med Henrik Krummedike. Det resulterte i sin tur i at hr. Henrik ble forflyttet til Danmark, men beholdt sine norske forleninger og jordegods.

Av ordlyden i lensbrevet synes det å gå fram at kobberverket var i drift, men det kan være fordi det er blitt utformet på grunnlag av tilsvarende brev fra bergverksmiljøet i Sverige. Uansett må så vel kongen som mottagerne ha hatt såpass kjennskap til verket og dets potensiale at de mente å kunne stå seg på forleningen. Og forleningsbrevet tok hr. Henrik omhyggelig vare på, så han må ha ment det var viktig. Jon Pålsson hører vi ikke mer til i forbindelse med bergverket; han var dog i live i 1508¹².

En avstikker til Seljord

I 1524 fikk biskop Mogens av Hamar brev fra den nyslåtte kong Fredrik 1. på Sundsberg kobberberg i Seljord, kvitt og fritt i tre år¹³. Kongen var kommet til makten året i forveien, etter at brorsønnen Kristian 2. var blitt fordrevet. Bergverket kaltes senere Gullnes og ligger ved Sundsbarm-vannet i Seljord, og var trolig i drift da bisko-

12 DN XXII nr 69, 29.02. 1508.

13 NRR bd I s 3

pen fikk det¹⁴. Han fikk også andre privilegier, det viktigste var rett til å slå mynt¹⁵. Hvorfor denne gavmildheten? Jo, biskopen var sentral i arbeidet med å bringe Norge inn under Fredrik 1.s septer¹⁶, og da trengtes det rause gunstbevis. Parallellen til gavebrevet i 1490 er slående: Utdeling av rett til å drive bergverk var noe kongene foretok når hendelser av vidtrekkende betydning stod for døren, og da kun til svært sentrale personer i maktspeilet – mao. helt i dronning Margretes ånd. Men som vi skal se, utbyttet ble magert for mottagerne. Likevel var interessen for bergverksdrift påtagelig i de høyere samfunnslag. Det kan tenkes to årsaker til det, som ikke utelukker hverandre:

Den ene er at det ble sett på som en sikker, om enn langsiktig investering. Bergverksdriften i Sverige og i mellom-Europa kunne tyde på det, men en måtte være tålmodig og tåle betydelige, innledende tap. Det andre var statusen det ga å ha fått privilegium på å drive bergverk. Det viste hvilken stand en var av, og hvilken sentrale stilling en hadde i sin samtid.

Tilbake til Sandsvær

Kom så driften i Verlohrne Sohn i gang? Det er få kilder også her, men de som finnes, tyder på det, og indikerer dertil en noenlunde sammenhengende drift:

Rundt 1494 satte hr. Henrik fram noen ankepunkter mot Odd Alvsson overfor biskop Herlaug av Oslo¹⁷. Biskopen var leder i den østnorske del av det norske riksrådet, en samling høyadelige som også fungerte som «høyesterett». Blant punktene er «Item om deth kabere som her Odh (Alvsson) lodh thage ffra Per Gris i Tonsbergh oc kært var ffør radet.» Tønsberg var nærmeste by for kobberverket, og kunne være en passende utførselshavn. Pe(de)r Griis var lensherre over Bratsberg (Telemark) da, og etterfulgte trolig Henrik Krummedike i den stillingen, så et samarbeid omkring salg og transport dem imellom kunne være rimelig.

I 1528 prøvde den fordrevne kong Kristian 2. å vinne tilbake sine kongeriker. For å finansiere det tilbød han bl.a. en flandersk adelsmann «eth aff the iij berge Agersberg, Egersberg Sandzberge¹⁸». Det første er helst sølvgruvene under Aker kirke, det andre kan være gruver i Vestfossen på Eiker, og det tredje trolig bergverket i Sandsvær. Det siste styrkes av at den formodede eier hr. Henrik hadde sviktet kongen, skal vi se, og at kongen derfor mente å kunne disponere over det som forbrutt gods pga. forræderi.

14 Berg et al.: «Bergverk i Norge. Kulturminner og historie.» Fagbokforlaget 2016 s 131.

15 NRR bd I s 4

16 En detaljert gjennomgang finner en i Lars Hamre: «Norsk politisk historie 1513-1537» (Oslo 1998)

17 DN VI nr 620 ca 1494

18 DN II nr 1088, 08.11. 1528

I 1528-29 heter det i regnskapene for Akershus len at sandsværingene ikke ga utfareleidang for deres bergfrihets skyld¹⁹. Nå må regnskapsføreren ha blandet sammen, for sandsværingene hadde lenge vært fritatt for leidang ifølge et privilegiebrev fra 1307²⁰. Det forhold at skattefritaket ble satt i forbindelse med bergverksdrift, viser imidlertid at det må ha vært kjent at det pågikk i området.

Et brev fra Henrik Krummedike til svigersønnen Eske Bille (ca 1480-1552) i 1529 gir også indikasjoner om eierskap til kobberverket²¹. Eske var gift med Sofie, det eneste barnet til hr. Henrik som vokste opp, og var således hans enearving. Brevet må sees i lys av sluttkampen om Norge i 1523: Hr. Henrik hadde støttet den nye kongen, Frederik 1., som sendte ham til Østlandet med tropper for å sikre kontroll og forsvare den mot svenske innfall. Det er i denne forbindelse Eske Bille ble hovedsmann på Bergenhus, og var i stilling til å hjelpe svigerfaren med å få tilbake tidligere inndratt gods og len.

Blant lenene Henrik Krummedike fører opp, er «(...) et heder Nomdal oc liger vidh et heder Sansuerff det renter jek visse rente x mark om arridh jek fick dem alle aff myn kiærste nadigh herre kungh Hans (...)», noe kong Fredrik har stadfestet for alle lenenes vedkommende. Benedictow anfører en lengre indisierække på at de 10 mark i fast inntekt må dreie seg om leien av bergverket²², beløpet tilsvarer ikke mer enn verdien av ½ tønne smør den gang. Han mener at det beskjedne beløpet skyldes at hr. Henrik hadde leiet det bort for en lav, fast pris, mot at leietageren tok på seg alle utgifter som fulgte med. Han bodde jo i Danmark og hadde ingen mulighet til å føre oppsyn med det, men beholdt en utvetydig eiendomsrett. Senere forskere har sluttet seg til Benedictow, og jeg er enig: Alternativet er at de 10 mk kommer fra Numedal og Sandsvær som helhet, noe som er langt under det som er rimelig avkastning for så store len.

I 1532 gikk to mann gjennom de brev den danske kansleren Mats Gjerdsson hadde etterlatt seg²³. Blant dem fantes «mester Morthenn Krabbes bekindelse breff paa vcvijj (458) marc till sølffbergett.» Det dreier seg tydeligvis om en kvittering for et driftstilskudd.

Krabbe var av dansk høyadel, og hadde en lang karriere bak seg i Danmark før han i 1532 ble prost ved Mariakirken og dermed Norges rikes kansler. Det må være i kraft av det embetet han hadde kvittert, så pengene må han ha mottatt samme år. Han eide parter i bergverk, og hadde kontakter innen fagmiljøet²⁴, og var følgelig kvalifisert

19 NRJ bd. IV s 344.

20 NgL bd III s 69a

21 DN XI nr 508, 07.01. 1529

22 Benedictow op.cit. s 10

23 DN XIII nr 588, 04.10. 1532.

24 Berg (2003) s 8.

Verlohrner Sohn gruve. (Foto: B.I. Berg, Norsk Bergverksmuseum)

til å stelle med i slikt. Det har vært fundert en del over hvilket bergverk det gjelder; helst er det Akersberg, som synes å ha vært i drift ved disse tider. I lensregnskapene for Akershus i tida september 1537- september 1538²⁵ er det en rekke notiser om matvarer og lønn til bergmennene og til drift av «sølvhytta» - det er bare en, driften synes å ha vært i godt gjenge, og den må ha ligget såpass nære slottet at den har vært administrert derfra.

Et forhold som styrker dette, er at det fra et kart med tilhørende koordinatfestede steder fra 1532, er stedfestet «Argenti fodinæ», altså «sølvberget», mellom Akershus festning og Oslo erkebispegård²⁶. Skjønt kart – det er nærmest en frihåndstegning, der avstandene mellom de steder som er avmerket og koordinatfestet, er høyst unøyaktig. Men en plassering innerst i Oslofjorden lar seg forsvare.

Alternativt kan det være ment Verlohrne Sohn gruve, som i alle fall på 1760-tallet ga noe sølvmalm²⁷, og som da kan ha gjort det også tidligere. Om det da ikke heller er den som er avmerket på kartet fra 1532 som «fossiones cupri» - «kobbergruvene» - på

25 NRJ bd IV s 525, 527, 528, 529 530, 533 og 538.

26 Jacob Ziegler: «Schondia», 1532, gjengitt i Berg (2003) s 126-127

27 Samuel Gustaf Hermelin: Beretning om bergverkerne i Norge aar 1768 § 16, avskrift i Norsk Bergverksmuseum

et ubestemmelig sted inne i landet vest for Oslofjorden. Skjønt dette også kan gjelde forekomstene i Telemark: Sundsbarm og Moisisberg.

En tredje mulighet finnes: Den gruva som siden er kjent som Jutul eller Kessel gruve, og som lå i det som lokalt heter Vad-svingen, på Bergmannsveien mot Saggrenda. Den ble fylt over i forbindelse med husbygging, veiutvidelser og/eller bygging av gangvei fra 1960-tallet og utover, og lar seg nå ikke undersøke. Bjørn Ivar Berg har i en gjennomgang av gruvene i Labrofossen²⁸ anført at det ikke er «plass til» den i kildematerialet som er bevart omkring dem, og mener den må være fra en tid før de ble tatt opp, i 1538. Basert på senere kilder om Jutul gruve kan det synes som den har vært omlag 32 m dyp og førte både rent («gedigent») sølv og sølvsulfid. Dybden skulle antyde en driftsperiode på fra fem til ti år. Gruva ligger etter det som etter alt å dømme var «hovedveien» langsmed nordsida av Kobberbergselva fra Telemark i retning Eiker. Det ville da ikke være rart om bergfolk som gikk til og fra Verlohrne Sohn har funnet forekomsten, og at den er blitt tatt opp til drift av de samme folkene som drev der. Kan hende er det også grunnen til at navnet «Sandzberge» er kommet opp: Å kalle det for et kobberberg dekket ikke lenger det reelle grunnlaget for driften, etter at assortementet var utvidet med sølv. Så jeg er enig med Berg i at Jutul gruve må være tatt opp og drevet før 1538.

Hvor omfattende var driften fram til denne tid? Det er sannsynliggjort at den omfattet Verlohrne Sohn, og det er en realistisk mulighet for at den omfattet også Jutul gruve. Og så må vi ta med at et og annet skjerp må ha blitt drevet i det samme området i begrenset utstrekning og over kortere tid. For bergmennene har selvsagt skjerpet etter nye forekomster.

Hvor lå smeltehytta? Plasseringen nedstrøms Bråtavannet var upraktisk, for alle de malmleiene vi sikkert kjenner eller kan anse for sannsynlige å ha blitt drevet, ligger øst for den. Dertil er overfalls vannhjul tilnærmet uavhengig av vannføringen, og er derfor å foretrekke framfor underfallshjul. En plassering ved Kobbervoldene er mer sannsynlig, og da en tok til med drift der på nytt, virker det som det hadde vært smeltehytte der også tidligere²⁹.

Eske Bille eide verket, i kraft av konas arv. Han drev det neppe selv, men må ha forpaktet det bort, som svigerfaren: Han hadde annet å gjøre, som en av sin tids store politiske aktører, trygt plassert på Fredrik 1.'s og Kristian 3.'s side i det utrolig innviklede spill om herredømmet over Norge som gikk for seg fra kong Hans' død i 1513

28 Berg (2003) s 55f

29 kfr. Ivar Lies utredning om driften av denne,

til Kristian 3.'s seier i 1537³⁰. Hadde bergverket gitt gode overskudd, ville det ha vært etterstrebet av partene. Det er imidlertid ikke spor etter slikt i den omfattende kildemengden som finnes fra denne tida. Så det må ha vært av begrenset omfang.

Vi kan ikke forlate omtale av gruvedrift på denne tida før vi har vært innom:

Et gammelt, inderlig vers

Sommeren 2006 var Johan Jarnæs og Øyvind Lie på tur i Kvarttusdalen, da Lie fikk øye på noen bokstaver som var hugget inn i fjellveggen rett ved en av gruvene der, takker være skarpt sollys som falt på skrå mot berget. Det viste seg å være et vers med religiøst innhold:

*D. 9: JVNI.
IEG KOOMMER IESSVS
LILDE. DV KAN WEL OM DV
WILDE OMFAMNE MICH IEN
OOPLAD DET MILDE
ØYE OOC HIELPEN MICH TILFØYE
SEND IELP AF HIMMELEN
9INS3
HHM*

Verset er hugget inn med latinske bokstaver på en ganske slett bergflate, og det er brukt ligaturer, dvs. sammenskriving av to bokstaver. F.eks. er IL vist som en L med prikk over. Også «signaturen» INS er sammenskrevet, slik at bokstavrekkefølgen kan være en annen. Slike ligaturer ble brukt ved innhugging av bokstaver med ujevne mellomrom opp gjennom århundrene, det yngste jeg har sett her i distriktet, er en sammenhugget NL på støtta på Kullebunnen, fra 1767. Det er også brukt kristne symboler, som andreaskors. Forøvrig bærer innskriften preg av å være utført av en person med god kjennskap til kristen symbolikk og lære, skrivekunnskaper, og erfaring i å hugge i fjell.

Språket er gammelmodig. Det mest fremtredende er at det er brukt «ooc» for «og» (vanligvis skrevet «oc»). Denne skrivemåten var vanlig på 1400- og 1500-tallet, men var på vei ut på slutten av 1600-tallet, da en gikk over til å skrive «och». Dog ikke mer konsekvent enn at en så sent som under reinskrivingen av matrikkelarbeidet av 1723 brukte «oc» gjennomført i vårt distrikt, hvor det f.eks. heter om Åsterud i Efteløt at den «ligger i soel lj oc tung viindt.³¹»

30 Hamre (1998) *op.cit.*

31 <https://media.digitalarkivet.no/view/39155/17>

*Inskripsjon ved Neuer Segen gruve i Kvartalsdalen nord for Rundetjern.
(Foto: B.I. Berg, Norsk Bergverksmuseum)*

«mich» er også gammelmodig; på slutten av 1600-tallet skrev en helst «mig». Men Kongsberg var fortsatt sterkt tyskpregget på den tida, bl.a. ble regnskapene og til dels korrespondansen ført på tysk. Det er derfor ikke rart om det da kunne snike seg inn et tysk «mich» i en ellers norsk tekst.

I moderne språkdrakt, og satt på rim, vil det bli:

*«Jeg kommer, Jesus lille,
du kan vel om du ville
omfavne meg igjen.
Opplad det milde øye
og hjelpen meg tilføye,
Send hjelp fra himmelen.»*

Det er altså hugget inn 9. juni i 93 – men i hvilket århundre? Kunne ikke innhuggeren føyet til det også, når han har lagt så mye arbeid i alt det andre? Men nei, vi er henvist til egne slutninger, og det er vel verd å legge arbeid i, for dette er et sjeldent minne om religiøsitet og gudstro fra langt tilbake.

Bjørn Ivar Berg og Johan Jarnæs argumenterer for hvert sitt århundre i artikler som står på trykk i Langs Lågen i 2012, Berg for 1693 og Jarnæs for 1493. Berg baserer seg på det faktum at det da var drift i gruva Neuer Segen rett ved, i årene 1692-1696, og har en grundig gjennomgang av den. Jarnæs viser til det alderdommelige skriftbildet, til privilegiebrevet fra 1490, og gruvedriften som etter alt å dømme fulgte. Han resonnerer at bergfolkene har vært på skjerping, funnet Quartals gruve, og latt sin takknemlighet få utløp ved å hugge inn inskripsjonen. Språkbildet borger for at det ikke kan være tale om århundrer før eller etter. Debatten har fortsatt i årene etter, uten at noen av partene har kunnet legge fram endelig bevis for sitt forslag til tidfesting.

Det er noen forhold ingen av dem er innom, som kan være verd å drøfte nærmere:

1. Hva uttrykker verset? Det er på sett og vis kristendommens kjernebudskap, innbakt i to setninger: Mennesket har forvillet seg vekk fra Gud, og ber nå det milde Jesus-barnet å hjelpe seg tilbake. For ingen kan komme inn i himmelen uten at en blir som et barn igjen, som kjent. Passer det på gruvedrift? Utvilsomt, men det passe på nær sagt alt annet av livets tilskikkelser også. Det kunne vært framført og hatt mening i enhver kristen menighet, fra urkirken av og til i våre dager.

2. Hvem har forfattet det? Både Berg og Jarnæs mener tydeligvis at det må være forfattet for anledningen, av dem som stod bak innhuggingen. Det samme gjorde jeg, da jeg begynte å fordype meg i det. Men er det egentlig sikkert? Jeg sendte en forespørsel til Menighetsfakultetet og til Teologisk fakultet i Oslo og spurte om noen der kjente til verset, som del av salme el.l., uten å få svar. Det er ikke dermed sagt at det ikke finnes. Berg og Jarnæs har forespurt filologisk fagkunnskap, Berg professor Erik Aksel Nielsen og Jarnæs professor Arne Torp, og har fått oppgitt momenter som kan stemme med deres respektive forslag til datering. Men for alt vi vet kan verset befinne seg i en nedstøvet samling salmer, som før har vært godt kjent i det teologiske miljøet gjennom mange hundre år, men som nå er glemt.

3. Er det hevet over tvil at det er blitt hugget inn i forbindelse med gruvedrift? Det forhold at to kulturminner, i dette tilfellet en inskripsjon og ei gruve, befinner seg ved siden av hverandre, er ingen garanti for de har noe med hverandre å gjøre. Arkeologien er full av eksempler på det motsatte. Tidsrommet den må være hugget inn i, er fattig på kilder, og det lille som er bevart, er høyst tilfeldig. For alt vi vet har bakgrunnen for innhuggingen aldri vært skriftfestet.

4. Hvorfor er ikke hele årstallet hugget inn? Nei, si det, plasshensyn er det i alle fall

ikke, det er god plass til et helt årstall. Vi har bevart inskripsjoner innen Kongsberg Sølvverks gruvefelt helt fra 1624 av. Meg bekjent er alle hugget inn med fire siffer, bortsett fra denne og en liten en, rett ved siden av, der det er hugget inn HHM på ligatur-form og 95. Jeg har i andre forbindelser lest gjennom noen hundre «diplomer», dvs. brev om skifter, eiendomshandler o.l., fra tidlig 1500-tall og framover til 1660-tallet. Der forekommer det en sjelden gang at kun de to siste sifrene er skrevet inn, for det meste i 2. halvdel av 1500-tallet. En stikkprøve viser at det også forekommer i sølvverksarkivet, i 1673³². Muligens kan en nærmere undersøkelse der kaste mer lys over tidsrommet for bruken.

5. Hvilken dag falt 9. juni på i de aktuelle årene? I 1493 var det 1. pinsedag, i 1593 var det lørdag før 2. søndag etter trefoldighet, og i 1693 var det fredag før trefoldighetssøndag. Hvorfor ta med 1593, kan en spørre? Jo, språket utelukker ikke det heller. Og hva skjedde så da? På 1590-tallet var det strid om grensene til Stengelsrud, vet vi fra spredte notiser i senere kilder. Grensa i syd gikk fra munningen av Postbrubekken til utløpet av Tangentjern og derfra rett i Jonsknuten, vet vi fra kaptein C.L. Boecks kartserie fra 1790-tallet. Den krysset da Kvarttusdalen ikke langt fra inskripsjonen, og det kan tenkes den var et ledd i bileggelsen av striden. Til fordel for en tidfesting til 1493 kan anføres at 1. pinsedag kunne være en bra dag å «bergfeste» et vers med et slikt innhold på, uten at det er av avgjørende betydning.

Det har vært diskutert mye fram og tilbake omkring detaljer i språk og bokstavtyper. En kan ha nytte av utredninger om ortografi, bokstavtype og innhold som støttevitenskaper, men det fører ikke til sikker viten alene. Rettskriving var noe som fikk sin spede begynnelse med Christian V.'s norske og danske lov fra hhv. 1683 og 1687, og var fullført først rundt 1770, står det om emnet i Gyldendals store leksikon fra 1960-tallet. Jeg kommer tilbake til tidfestingen nedenfor.

Bergverksdriften fra 1537 av

I 1537 kommer det første alvorlige forsøk på å få i gang bergverksdrift i større skala i Norge, etter initiativ fra kong Kristian 3. Gjennom morslekta si hadde han gode forbindelser til Sachsen og tysk bergfaglig miljø der, og det var en allment akseptert forestilling at det måtte finnes malmer i Norge, her som det er så mye fjell.

Det skulle bli norgeshistoriens dårligst planlagte og mest katastrofalt gjennomførte «industrisatsing»: Tyske bergfolk uten kunnskap om norske forhold ble dumpet i fanget på en uforberedt bondeallmue som hadde mer enn nok med å skaffe seg

32 SAKO Overbergamtet Ea 11, uordnede brev m.m.

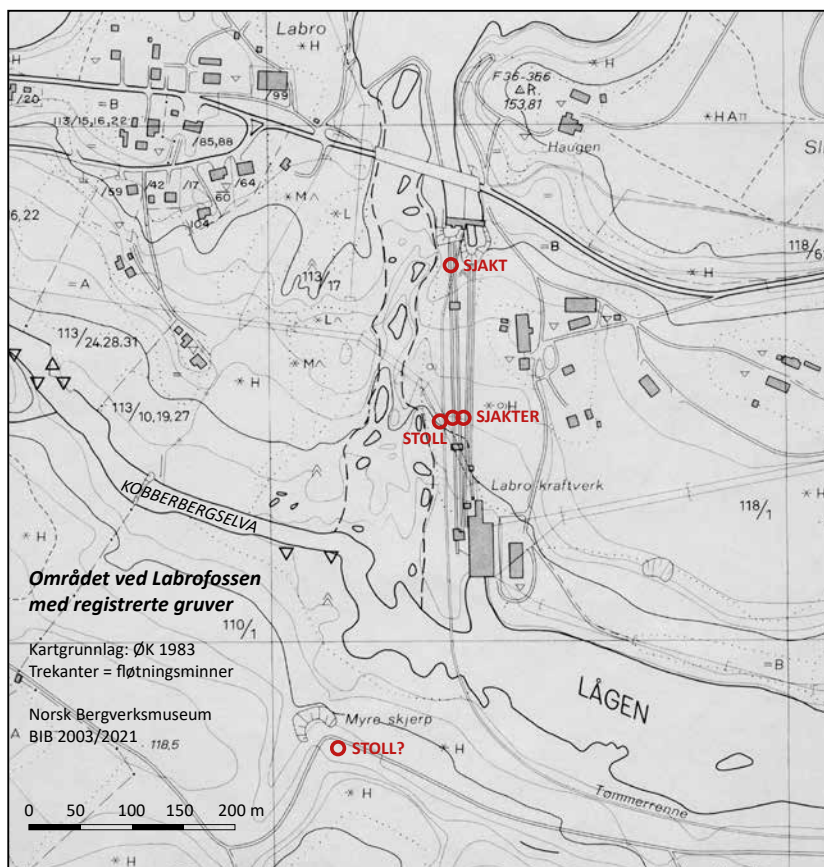
utkomme i magre fjellbygder, og uten den veistandard som var nødvendig for å bringe den store mengden forsyninger fram til driftsstedene, og det ferdige produkt tilbake. Kongen fikk endel sachsiske gruvefolk til landet, så vel administrativt personale som arbeidere, og satte i gang drift i flere av de da kjente malmforekomstene i landet. Bergverket går gjerne under samlenavnet «Golmsberg», skjønt dette egentlig er navnet på en av forekomstene, Gullnes i Seljord, biskop Mogens' gamle verk. Andre var Moisesberg i Fyresdal, Fossum ved Skien, og den sølvholdige blyforekomsten i Labrofossen. Det hele endte med opprør i Telemark; bøndene jagde bergfolkene, men ble lokket til forhandlinger med gode ord. Så ble de kuert med stor strenghet: Henrettelser og dryge bøter. Det hjalp ikke, teknologi og økonomi var ikke tilstrekkelig utviklet til å kunne bære bergverk, og det hele døde hen i løpet av 1540-årene.

Driften i Sandsvær gikk mindre dramatisk av, verket kom i gang høsten 1538, varte til 1545, og ble drevet for kongens regning hele tida. Det går under navn av «Samsberg», dels forvansket til «Samsonberg» i de samtidige opptegnelsene, der skrivemåten tidstypisk nok varieres i nær sagt det uendelige. Navnet er rimeligvis avledet av «Sandsvær», under tysk innflytelse: Samson var dertil et populært gruvenavn i tyske bergverksdistrikter.

Det første en kan lure på, er om de folkene som drev i Verlohrne Sohn og Kessel gruve også kjente til forekomstene der. De har etter alt å dømme gått forbi den siden 1490-tallet. Ved lav vannføring må malmen ha vært godt synlige for erfarne bergfolk i det blankskurte berget på østsida. Men ved høy vannføring stod de under vann. Så de kan god ha sett dem, kanskje til og med puslet og drevet litt i overflaten i tørre perioder, men teknikk og finanser til å sikre dem mot flom og drive dem rasjonelt? Nei, den kom nok først med Kristian 3.'s penger, og tyske fagfolk med siste nytt i teknologi mellom ørene.

Tyskerne Melchior Mardorf og Ambrosius Zeusler kom høsten 1537 til Norge med tillatelse til å lete opp ertser, og returnerte våren etter med prøver fra Labroforekomsten. En reiser ikke fra Tyskland til Norge på måfå i slike ærend; noen må ha tipset dem at det her kunne være muligheter – f.eks. kongens trofaste støttespiller og eier av et nærliggende bergverk, Eske Bille.

I nyere litteratur går gruva gjerne under navn av Haus Culmbach sølvholdige blygruve. Det er en god beskrivelse av malmkroppen, for det er mye mer bly enn sølv i den, hhv. rund 1,5 kg og 70 g pr tonn i den første prøva vi kjenner analyseresultatene for³³. Men likevel var sølvet i prøva litt mer verd enn blyet. Det er naturligvis fordi det var myntmetall, blyet var et praktisk hjelpemiddel i krig og fred. I det kildematerialet som er bevart om driften, går interessen for sølvgehalt, utvinning og smelting da også som en rød tråd. Så samtida så på den som ei sølvgruve, blyet var et greit bipro-

dukt. Vi får det illustrert ved at lensherren til Akershus, Peder Hansson, i noen brev fra 1539 uttrykkelig kaller bergverket i Sandsvær et sølvberg³⁴.

Vi kan følge driften i hovedtrekk gjennom samtidige kilder og senere undersøkelser av gruvene³⁵. Mardorf er bestyrer på kongens vegne det første drøye året, men muter også selv noe som framstår som ei funngruve. Er det snakk om to forskjellige forekomster? Prøver Mardorf seg på dobbeltspill? Er han stråmann for andre? Eller kjenner han ikke bergverkslovene? Uansett: Han forsvinner ut av historien, etter å ha blitt avhørt av kongens menn Klaus Bille og Truid Ulfstand i september 1539. De har ordre om å undersøke regnskapene hans – og Klaus var Eskes fetter, og forbundsfele i striden om herredømmet i Norge. De kjente en del til saken, for om sommeren hadde

³⁴ Berg (2003) s 22 med tilvising til NRA Norske henlagte saker 1534-1550

³⁵ Berg (2003), op cit.

Labrofossen, gruvesjakt ligger i kløfta under røret i høyre del av bildet. (Foto: B.I. Berg, Norsk Bergverksmuseum)

de vært på kongens bergverk på «Sandwerff» for å megle mellom Mardorf, Peder Hansson, og Erik Ugerup, om driften av verket³⁶. Når de kom tilbake til Danmark, skulle de ha med seg «ett skønt stykke silff» til kongen, skriver de. Dette «stykke» har vært mye fremme i debatten omkring gruvedriften: Er det en sølvstuff, et stykke sølvholdig malm, eller en utsmeltet mengde rent sølv? Brevet gir ingen holdepunkter.

Hans Glaser tar så over. Han fikk fullført oppføring av egen smeltehytte, helst høsten 1539. Den må ha ligget ved Labrofossen; ei sag som lå her, kalles «nedre hytte sag» i 1612³⁷, og kan knapt ha fått navnet sitt fra annet enn ei smeltehytte.

Hovedgruva var Sterke Samson, som nådde en dybde av ca 26 m. Fra vest ble det drevet inn en ca 60 m lang stoll. Det ble nedlagt rundt 60 årsverk, med et maksimalt belegg på rundt 25 mann i 1540. Gruva har levert i alle fall 25 kg sølv i løpet av denne perioden, foruten bly. Ved siden av ble det drevet noen mindre drifter, i snitt i et års tid med en fire-fem mann. Så kan det være at en forekomst på sørsida,

36 DN XV nr 550, 03.07. 1539

37 A.l.l. 32.2. landskatt 1612

det som i senere kilder kalles Loftstuen stoll, også ble drevet. Direkte belegg for det i regnskapene har vi ikke, så det kan være den var eldre: Det er den eneste av Labroforekomsten som lar seg drive også når Lågen er stor. Den ble oppgitt å være 31 m lang i 1643³⁸. Erfaringer fra stolldriften fra sølvverkets første tid tyder på at det kan ha tatt om lag et år i alt å drive den³⁹. Den er således ikke noe ubetydelig anlegg.

Drift i Verlohrne Sohn og Jutul gruve er ikke nevnt i de kildene som er bevart etter 1537. Forklaringen kan være så enkel som at Eske Billes forpaktere fortsatt drev med sitt her. Alternativt kan det vært at kongen hadde begrensede ressurser, og at han derfor kun satset på de nye feltene ved Labrofossen. De gamle gruvene var uansett kontrollert av hans trofaste forbundsfelle, så intet truet derfra.

Forsyninger var et evig tilbakevendende problem, her som for de andre gruvene under Golmsberg: Folkene fikk ikke lønn på flere måneder, mattilgangen var elendig, og veiene var uframkommelig. Og så var det stor vanntilsig, som ventelig er når en driver nærmest på elvebredden.

Et og annet innstikk i kildene viser at bøndene var mobilisert til arbeid, kjørsel og leveranser også her. Men det er ingen lokale kilder fra Sandsvær som viser det minste kontakt med gruvedrift.

I 1545 var det slutt – et par uklare kildesteder antyder en viss aktivitet de nærmeste par årene, så blir det definitivt stille. Driften i bergverkets Telemark-deler hanglet gjennom til i 1549, så var det slutt også der. Men kongen ga ikke opp: Allerede i 1546 var Sebastian Ess fra Kempten i Bayern i Norge for å uttale seg om utsiktene til lønnsom bergverksdrift⁴⁰. Ved Samsonberg fant han en stor kiskgang som holdt bra med kobber, men intet sølv. Om den var nyfunnet, i drift eller ei, går ikke klart fram. Senere tiders forskere har holdt det for mulig at det kan dreie seg om det som siden ble drevet av sølvverket under navn av Kisgruva, skjønt den ligger heller langt fra Labro.

18. mai 1549 fikk så Hans Medsker von Karlsborg brev på en gård i Norge på Samsberg ved navn «Laarø» som han nå bor på, på betingelse av at han er hertug Fredrik (den senere kong Fredrik 2.) huld og tro, og gir de vanlige skatter og avgifter til Akershus⁴¹. Her er mye å undre seg over. Bygsling av Kronens gårder var det fogden som tok seg av, her er det en sak for kongelige. Så det må dreie seg om mye mer enn en vanlig bygssel. Det mest nærliggende å gjette på, er drift av bergverk. Det passer da også bra med stedfestingen til Samsberg. Hvilken gård er «Laarø»? Det nærmeste som

38 *Berg* (2003) s 54

39 *Berg, pers. medd.*

40 *Berg* (2003) s 35.

41 *NRR bd 1 s 112*

kan tenkes i omegn, er en av Laugerud-gårdene: En på sørsida av Lågen (gn 89), og en på nordsida (gn 117). Ingen av dem eier grunn der bergverket ligger. Det gjør derimot naboen til sistnevnte, gn 118 Rud. Så helst er det den som er ment. Det ville jo være fornuftig av kongen å sikre seg gården gruvene lå på. Navn og beliggenhet på norske gårdsbruk var nok ikke spesialiteten til kongens kanselli, så det er ikke så overraskende at det er blitt feil. Og beboeren, hvem var han? Ut fra navnet kunne en gjette på en tysker fra Karlsburg – flere byer i Tyskland heter det. Og da kan han ha vært bergkyndig. Endelig: Hvorfor skulle han være kronprinsen tro, og ikke kongen? Danmark-Norge var et valgrike, og drakampen mellom kongen og adelsstanden som valgte ham, om hvem som skulle bli etterfølgeren, begynte så å si på banketten etter kroningen. Jo flere bevis på at sønnen var godtatt som etterfølger, jo bedre. Så bygslingen av «Laarø» kan være ei lita brikke i sikring av tronfølgen.

Men uansett: I 1572 er det slutt. Da får Kristian smed i Sandsvær lagmannsdom på at han må svare Fredrik Lange for arven etter Hans Medsker, som han hadde kjøpt av Jørgen platenslager⁴² – altså rustningssmed. Slike holdt til i byer, og det var ikke mange å velge i: Tønsberg, Skien eller Kristiania. Lange var lensherre over Sandsvær da, og har nok fått saken i embeds medfør. Hva arven bestod i, og hvordan Jørgen hadde fått hånd om den, går ikke fram, ut over at styresmaktene fant at alt ikke var blitt gjort godt nok rede for. Men det var altså smeder inn i bildet, og bånd til bymiljø. Det lukter av bergverksdrift. Men var det noen drift? Vet ikke. Kildene tier.

Ellers er et «sølvberg» avmerket på noen kart fra 1540-tallet⁴³. De bærer fortsatt preg av «frihåndstegning», og er lite å orientere seg etter, men dette sølvberget ligger et eller annet sted inne i landet vest for Oslofjorden. Både gruvene ved Labro og de i Telemark kan tenkes å komme inn under det; begge førte litt sølv – verket i Seljord endatil litt gull, herav navnet. Det at det er blitt kartfestet, er blitt tolket som at det også var stort. Og Golmsbergverket var for sin tid og sitt sted stort; det var den største bergverket til da i Norge. Men kartfestingen sier ikke noe om hvor mye metall det leverte, eller hvor stort det var målt i forhold til andre bergverk i Europa.

Kongenes interesse for bergverksdrift var fortsatt påtagelig, nesestyverne til tross. I tida som fulgte var det flere bergkyndige folk som undersøkte de gamle gruvene, med enstemmig nedslående resultat. Først ute var tyskeren Hans Girbick, i 1580. Han besøkte bl.a. «Semsbergk», som helst er Samsberg, og konkluderte for det så vel som for de andre, at her var det investert mye til fånyttes, for sølv var ikke å se, kobber var det lite av, og ertsen var urein.

Del 2 kommer i neste utgave av Langs Lågen.

42 Stub s 14

43 Gjengitt i Berg (2003) s 41f

Forkortelser:

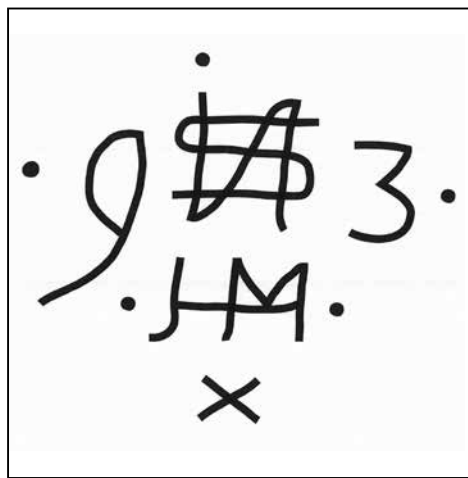
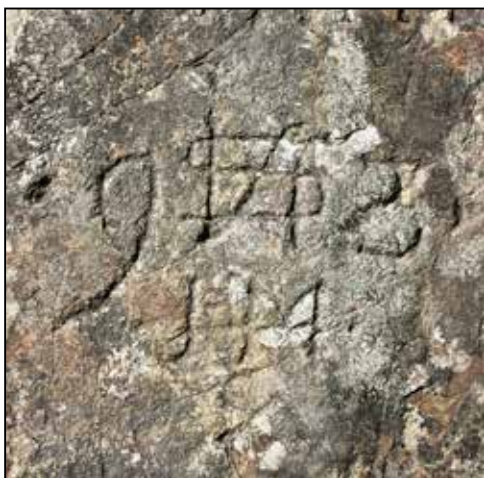
A.l.l.	Akershus len, legg nr
Berg (2003)	Bjørn Ivar Berg: «Samsonberg og Labrogruvene 1538-1736» Bergverksmuseet skrift nr 24, Kongsberg 2003.
B.l.l	Bratsberg len, legg nr
DN	Diplomatarium Norvegicum. I-XXIII (Christiania/Oslo 1849-2011)
Gl.	Dr Ludvig Daae og H. J. Huitfeldt-Kaas: «Biskop Nils Glostrups Visitaser i Oslo og Hamar Stifter 1617-1637» (Christiania 1895)
Gj.	Gjallarhorn, medlemsblad for Vestfold Slettshistorielag og Buskerud Slettshistorielag
He 2010	Helleberg, Odd Arne: «En prestemorder, en stråmann, en drapsmann og en sølvfinner» Gj nr 47 2010 s 42f
He 2014j	Helleberg, Odd Arne: «En innfløkt arvesak. Ætta fra Li søndre og Hedenstad i Sandsvør» Gj nr 54 2014, s 9f.
NB	Norsk biografisk leksikon, utgitt 1999-2005.
NHD	Norske Herredags-Dombøger. 1.-4. rekke, Christiania/Oslo 1893-1959.
NK	Norske kongebrev I-VII (Oslo 1962-1995)
NKJ	Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen. Bd I Oslo 1929, bd II Oslo 1983, bd III Oslo 2000
NLR	Norske lensrekneskapsbøkar 1548-1567 I-VI (Oslo 1937-1943)
NRA	Riksarkivet, Oslo
NRJ	Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede Bd I-V (Chr./Oslo 1889-1983)
NRR	Norske Rigs-Registranter 1523-1660 I-XII (Chr. 1861-1891)
OK	Oslo kapitels forhandlinger 1609-1616, Kristiania-Oslo 1913-1949
SAKO	Statsarkivet i Kongsberg
Skm 1647 B	Skattematrikkelen 1647. Bd. 5: Buskerud fylke.
ST	Segltegninger fra hyllingene i Norge 1591 og 1610 (Oslo 2010)
Stub	Niels Stubs Optegnelsesbøger fra Oslo Lagthing 1572-1580 (Kra. 1895)
T.l.l.	Tønsberg len legg nr

Bergstadens dikterprest Jørgen Nielsen

Av Bjørn Ivar Berg

I Langs Lågen 2012 lanserte jeg forslaget om at den ukjente forfatteren av det religiøse verset innhogd i fjellveggen ved Neuer Segen gruve i Kvartalsdalen, funnet i 1692, kan ha vært bergstadens «danske» sogneprest Jørgen Nielsen. Jeg har nå funnet et dokument og andre referanser som bekrefter at Jørgen Nielsen virket som dikter.

Den ene av to ligaturer, sammenskrevne bokstaver, innhogd under verset, kan tolkes som Jørgen Nielsens (Nielssøn, patronym) initialer INS – Iørgen NielsSøn, mens jeg tolker den andre som HHM – Henrich HickMan, overstiger ved gruva 1693–1695.

Ligaturer under verset innhogd ved Neuer Segen gruve. Den øverste er tolket som INS – Iørgen NielsSøn – den nederste HHM – Henrich HickMan. Prikken over den øverste ligaturen viser at venstre stolpe i den inverterte N også utgjør en «I». (Foto: B.I. Berg, Norsk Bergverksmuseum)

Det finnes flere religiøse inskripsjoner ved sølvgruvene, som her ved inngangen til Justis stoll, fra omkring år 1700: «GOTT BEVARE DEIN EINGANG UND AUSGANG» (NG som ligatur, nærmest «NH», V=U, under: bergverkssymbolet «Schlegel und Eisen»). Teksten er lett omskrevet fra Salme 121, kjent fra dåpsritualet: «Herren skal bevare din utgang og din inngang fra nå og til evig tid.» Tolket som en bønn om beskyttelse mot fare ved den underjordiske arbeidsdagen. I danske bibler bruktes «bevare», i tyske «behüte», så teksten kan betegnes som en språklig hybrid. (Foto: B.I. Berg, Norsk Bergverksmuseum)

INS-ligaturen er omskrevet med tallene 9 og 3, som i sammenheng med datoen 9. juni er tolket som årstallet 93, riktignok uten oppgitt århundre, men trolig 1693 (andre tolkninger foreligger som kjent).

En mindre inskripsjon ved et sideskjerp i sør har likeså ligaturen jeg har tolket som HHM og tallet 95 – tolket som 1695 – her uten vers og «INS», men likesom den store inskripsjonen med andreskors.

Verset befinner seg rett ved siden av dagåpningen av et skjerp på ei sideåre mot nord som ble funnet et knapt års tid etter hovedåra og ifølge regnskapene kom i drift i juni 1693 – merk tidspunktet – sammen med en stoll til gruva. Samtidig fikk Henrich Hickman finnerlønn for skjerp.

Odd Arne Helleberg betegner i LL 2019 verset som «et interessant minne om folkelig religiøsitet på sin tid». Foto av inskripsjonen og versets tekst er igjen trykt i Hellebergs artikkel i årets utgave av LL. Det finnes ellers flere inskripsjoner som uttrykker bergmennesenes religiøsitet.

Jørgen Nielsen var sønn av Kongsbergs danske sogneprest 1653–1658 Niels Jørgensen. Jørgen Nielsen var født på Kongsberg 30. april 1655 og tok teologisk eksamen i København i 1680. Etter tre år som huslærer på Sakslund gård i Stange på Hedemarken, ble han i 1683 utnevnt til sogneprest i Flesberg og i 1686 til dansk sogneprest til Kongsberg, ved siden av den «tyske». Bergstadens navn tok han – eller

muligens først hans mange barn – som slektsnavn. I 1718 var han svekket og tok sin eldste sønn Niels som medhjelper. Han fikk året etter suksesjonsrett til farens embete og overtok det formelt etter hans død i 1720 (begravet 25. juni). Niels Jørgensen Kongsberg var født i Flesberg i 1685 og døde på Kongsberg 7. mai 1763.

Dokumentet er et brev fra Niels Jørgensen Kongsberg til kanselliråd Carl Deichman, kjent som samler og grunnleggeren av Deichmanske bibliotek, sønn av biskop Bartholomeus Deichman. Brevet fra 1754 er tydeligvis et svar på en henvendelse fra Deichman om etterlatte dikt av den gamle presten og dokumenter knyttet til Sølvverkets historie. Det lyder slik:

*Velædle og Velbyrdige
Hr. Cancellie Raad!
Høystærede Ven!*

Deres meget ærede Skrivelse haver jeg erholdet; men, som jeg fra min Ungdom ej haver haft Genium Poeticum, haver jeg bortgivet alle min Sal. [salige, avdøde] Faders Vers, saa jeg icke eengang haver det hand overleverede til Høj. Salig Kong Friderich 4de, dog veed jeg, at det indeholdt intet som angik Sölv-Værkets Opkomst, anlangende de Inscriptioner i Kanterne af de 6 Specie Kongsbergske Dalere, da haver de været den Sal. Mands Indfald, og dersom Hr. Cancellie-Raad skulle have Lyst til nogle af hands Poemata, da haver jeg nyelig faaet af min Broder det Liig-Vers hand gjorde over Sal. Biskop Rosing, som er meget smukt, et nye Aars Ønske til Hr. Vice Stadtholder Gabel og et Liig-Vers, som er fast en heel Prædiken, hvilken jeg ved anden Lejlighed kand sende Dem, tilliigemed andre, som jeg vil lade afskrive.

Den Kongsbergske Jubel Fest blev just paa den Dag holden, da den förste Anbruch efter et Seculi Forløb, blev funden af en Bonde paa Grosvold udj Sandsværd 1623 d. 16de Julii, hvor C4ti Grube nu er; hvad Texter der bleve forklarede, kand De see af indsluttede, som er Deres Sal. Hr. Faders Arbejde. Hvad jeg ellers havde samlet, angaaende Sölv-Værket, fik Sal. Justice-Raad og Berghauptmand Schubaert, saa jeg haver intet tilbage. Kand jeg ellers være til nogen behagelig Tjeniste, forsikrer jeg, altiid at findes reedebon. Imidlertiid beder jeg min ringe Respect maae formældes Deres Hr. Broder og fornemme Venner, forblivende med ald optænkelig Hengivenhed

*Velædle og Velbyrdige
Høystærede Hr. CancellieRaad
Deres tiænstskyldigste tiener
N. Kongsberg*

*Kongsberg
d. 2den Octbr 1754*

Ved kongemonogrammene «Kronene i Håvet» er dette verset hogd inn i fjellveggen: «Her hvor vildsom Ørk har været / Og sig grumme Dyr har næret / Nu et Guds Skatkammer findes / Hvor den ædle Sølvets vindes / Norge derbed staaer i Blomster / Kongen ogsaa har indkomster / Sex af Konger har erfaret / Hvilken Skat her er bevaret.» (Foto: B.I. Berg, Norsk Bergverksmuseum)

Det er synd at sønnen ga fra seg farens vers, slik han skriver, men det framgår klart at Jørgen Nielsen har vært en aktiv dikter. Det styrker lanseringen av ham som mulig forfatter av verset i Kvartalsdalen (og dateringen til 1693).

Speciedaler 1693 og deler av randskrift.
(Foto: Christian Berg, Norsk Bergverksmuseum)

Ifølge sønnen leverte faren et vers til kong Frederik 4., trolig i forbindelse med kongebesøket på Kongsberg i 1704. Kan Jørgen Nielsen være forfatter av det kjente verset innhogd ved Kronene i Håvet, som skal ha blitt påbegynt under dette kongebesøket?

Verset til biskop Rosings begravelse kan dateres til 1699 – Hans Rosing var biskop i Akershus stift fra 1664 til sin død 13. april 1699. Den nevnte Frederik von Gabel var visestattholder i Norge 1699–1708.

Referansen til speciedalerne med randskrift gjelder mynter preget på Kongsberg 1687–1696, der Jørgen Nielsen er utpekt som forfatter av randtekster. Slik randskrift var både

ment som dekor og for å beskytte mynten mot filing. Randtekstene henspiller på Sølvverket og er som følger:

*HÆC BOREAS CYMBRO FERT ORNAMENTA LABORUM (Nordenvinden har
brakt til dansken de arbeidets frukter)
DET KLIPPERNE YDER VOR BERGMAND UDBRYDER HVAD HYTTEN DA
GYDER AF MYNTEN VI NYDER
DANNER KONGIS NORDSKE FIELDE SLIGE FRUGTER HAR I VÆLDE
I DETTE ANSIGT DANNEMARK OK NORGE SKUER SIN MONARK
NICHT AUS SILBER-SUCHT DIESE NORDENS-FRUCHT WIRD ZU GOTTES
EHR GESUCHT (Ikke av begjær etter sølv, men til Guds ære blir denne Nordens frukt
etterstrebet)
STORE KONGE NORDENS ÆRE LAD DE FRUGTER YNDIG VÆRE SOM DIG
NORSKE KLIPPER BÆRE
SAADAN NORDENS SKAT GUD GLEMTE TIL KONG CHRISTIAN DEND FEMTE*

Det er ikke kjent portretter av de to prestene Jørgen Nielsen og Niels Jørgensen Kongsberg, men her ser vi mottakeren av brevet, kanselliråd Carl Deichman. (Fotografi: © Ingvild Brekke Myklebust, OKK)

Aktuelt i disse dager er brevets omtale av jubileumsfesten som ble holdt i Kongsberg i 1723. Dateringen av sølvfunnet til 16. juli, som man la festen til, må være minst 11 dager for sent, slik Kristian Moen har påvist. Niels Jørgensen sendte Deichman et arbeid til festen skrevet av hans far, biskopen, trolig prekenes over to bibeltekster som Deichman gjengir i sin sølvverkshistorie.

Deichman gjengir også et festvers uten angivelse av forfatter. Verset var skrevet på en tavle som ble hengt opp på en «Ære-Port». Det kan kanskje være anledning til å gjengi dette verset når vi kommer til jubileumsåret 2023, men denne gang holder vi oss til dikterpresten Jørgen Nielsen, som døde tre år før jubileet i 1723.

Det hadde vært passende å presentere flere eksempler på prestens

diktning, men jeg har dessverre ikke funnet noen andre, sikre dikt fra Jørgen Nielsens hånd. Trass i sønnens tilbud om å sende avskrifter av vers han hadde fått av sin bror, har jeg ikke funnet noen nevnt i katalogen over Deichmans manuskriptsamling. Kanskje finnes det vers av bergstadens dikterprest der ute et sted, som kan oppspores og presenteres i Langs Lågen?

Kilder:

Deichmanske bibliotek, manuskriptsamlingen, foliobind 24, blad 103–104

Kongsberg kirkebok Fa 1 s. 230

L. Amundsen: Katalog over Cancelliraad Carl Deichmans bibliotek, bd. II, Oslo 1977

B.I. Berg: «Den nye velsignelse»: Gruvedrift og inskripsjoner i Kvartalsdalen,

Langs Lågen 2012, s. 49–60

Joh. K. Bergwitz: Kongsberg 1624–1924, Kongsberg 1924, bd. 1, s. 52, 178–184

C. Deichman: Historiske Efterretninger om Kongsberg Sølvverk, København 1777, s. 246–247

O.A. Helleberg: «Et interessant vitnemål om folkelig religiøsitet – men når er det fra?»

Langs Lågen 2019, s. 190

K. Moen: Kongsberg Sølvverk 1623–1957, Oslo 1967, s. 89

S. Aagaard: Stempelundersøgelse af norske randskriftspecier 1687–1696,

<https://www.danskmoent.dk/myst/svenrand.htm> og <https://www.danskmoent.dk/myst/sarand.htm>

<https://www.oslomyntgalleri.no/uncategorized-no/speciedaler-1693/>

Utidig innblanding

I Gamlegrenda bodde et par brødre sammen med sin gamle far. De hadde det med å krangle og slåss når de var fulle, og det var de ofte. En gang ville far deres gå imellom. Da ble det slutt på uenigheten; med forenede krefter la de ham i gulvet, rullet linoleumsteppet rundt ham, slo et tau rundt og satte ham opp i et hjørne før de tok til der de hadde sluppet.

OAH

Oluf Robert Fønnebø og Helge Ingstad – motstandsnettverk i Uvdal 1940-43

Tekst og foto: Bente Fønnebø

På pensjonatet på Nordre Vikan var det ofte påskegjester i 1930 - årene før 2. v. krig. Fra gammelt av var gården skysstasjon for folk som skulle over fjellet til Uvdal prestegjeld. En kløvveg gikk også fra Tunhovd over fjellet til Vikangrenda og derfra forbi Haugsfoss, opp Høvedalen til Fønnebøgårdene og ned Høllarbakkane til Kirkebygda og Uvdal stavkirke. Vinteren 1940-41 kunne man på søndager se to karer på ski i fjellet Vikohøvda, Vehovdnatten og Heisnatten. Det var canadafarer, pelsjeger og grønlandsforsker Helge Ingstad og vennen Theodor Løitegård fra Rødberg. Men hva har dette med motstandsnettverket i Uvdal å gjøre?

I denne artikkelen vil jeg forsøke å nøste opp i aktuelle sammenhenger som kan forklare Ingstads stadige opphold i Vikangrenda. Tidsvitner jeg intervjuet i Uvdal i 2010 tilknyttet arbeidet med Smådøl gjennom tidene, så Ingstad på ski forbi kjøkkenvinduet på bygdevegen i 1940-41. I et intervju i 2013 med et annet tidsvitne, Borghild Løitegård som da var da 97 år, fortalte hun om tiden som stuepike på pensjonatet på Nordre Vikan fra 1940-41. Hun spurte seg; Hvorfor gikk Ingstad til Uvdal nesten hver dag, og hva hadde han å gjøre på handelslaget? - han som var betalende gjest med fire måltider daglig. Helga Vikan Øyberg vokste opp på Søndre Vikan og har også fortalt om Ingstad og faren «HG» Vikan, eller Halvor G. Vikan og at hun lekte med Ingstads hund, gordon-setteren Tass. Helga husker dette så godt fordi det var hennes femårsdag, den 30. oktober 1944, og nettopp den kvelden, kom elektrisitet til Vikangrenda, og det ble hennes fødselsdagsgave! Det minnet meg på at mor av og til i min barndom snakket om Helge Ingstad uten at jeg har reflektert over dette tidligere. Med det jeg har funnet ut i dag, peker Ingstads stadige opphold i Vikangrenda mot illegalt arbeid også i Uvdal og Veggli. I Hytta (2018, s. 94) fortelles det at Ingstad i april -mai 1941 kontaktet leder for motstandsgruppa i Veggli og bodde på setra

Barkejuvet i Veggli og dro 18. mai, dagen før Gestapo kom til Veggli for å arrestere ham. Han rakk akkurat hjem til å gifte seg med Anne Stine 21. mai 1941.

I artikkelen forteller jeg om sammenhenger og nettverk fra første krigsmåned i 1940, da mange trodde tyskerne kom til å vinne og NS-bølger gikk over landet og også i fjellbygda Uvdal. Jeg forteller først om bestefar Oluf Robert Fønnebø, og hans innsats under 2. v. krig og hva nettverk og motstand innebar de første krigsårene. I den neste del forteller jeg om Helge Ingstad på Nordre Viken fra oktober 1940-april 1941. Gjennom ham, kom også en sterk mental støtte i lokalt motstandsarbeid det første året Norge var okkupert. Etterpå utdypes dette i et intervju med Borghild Løitegård, før jeg oppsummerer med 75-årsminnemarkeringen over de falne 8. mai. 2020.

Oluf Robert Fønnebø fikk Krigsmedaljen post mortem, 9. april 1948

9. april 1948 fikk Oluf Robert Fønnebø Krigsmedaljen. På diplommet står det «Vi Haakon, Norges Konge kunngjør at vi har gitt Krigsmedaljen til Oluf Fønnebø for å ha tjenestegjort i hjemmestyrken og falt for Norges sak», datert 9. april 1948. Med

*I 2015 i en alder av 82 år mottok
Helga Fønnebø Johansen offentlig takk
fra regjeringen.*

Lykke og fred på Harang før krigen. Bestemor Birgit f. Fløseth i 1906 (Veggli) og Oluf Robert Fønnebø f. 1904 sammen med barna utenfor småbruket Harang før 2. v. krig. Mor, Helga (til høyre) var 7 år i 1940 og 10 år da pappajenta «Vesla» mistet pappaen sin, noe som kom til å prege henne hele livet. Foto: privat

signatur fra Kong Haakon, Einar Gerhardsen og Jens Christian Hauge. Datteren Helga Fønnebø Johansen fikk i 2015 diplom og også takk for sin innsats (for rollen som krigsbarn med taushetsløfte) på vegne av seg og brødrene, Trygve, Nils og Stein som ikke fikk oppleve denne oppreisningen. Først i 2020 fant vi diplom (Jf. fotoet forrige side), men medaljen er fremdeles borte.

Handelsbetjentene Oluf Robert Fønnebø og broren Rudolf Fønnebo, jobbet på Uvdal Handelsforening der Reidar Halkinrud var sjef. I Lidvard Hyttas bok (2018) om motstandskamp i Øvre Numedal, påpekes det at de fleste tråder i motstandskamp går til Reidar Halkinrud (s. 84-85). Det som ikke fremkommer er at Oluf og Rudolfs sjef var samme Halkinrud. Dessverre omkom bestefar bare 38 år, natta til 5. mars 1943, etter å ha reddet den 73 år gamle lærer Stensen fra Dagali fra tysk arrestasjon. Stensen flyktet til Sverige og overlevde krigen, mens hans redningsmann og firebarns far omkom. «Ulykken» skrev Hytta & Tufte (1994, s. 50-53) uten sammenheng med lederrollen. Svært få visste om at Oluf R Fønnebø var leder for motstandsgruppa i Kirkebygda i Uvdal fra 1940 fram til hans død. Etter reorganisering i 1943 da militære overtok Mil.org. og området 161, ble motstanden strukturert i celler med begrep som troppsjef, lagleder ol.. Bestefars nære venn, lensmann Alf Foss, måtte samme år også flyktet til Sverige. I Hyttas oversikt (2018) mangler mye av dette fra første krigsårene i

Ungene på Harang før krigen, kanskje 1937. F. v. Stein, Trygve, Bodil Reiersen (Selnes) som nok passet min mor Helga «Vesla». Den nest eldste broren Nils mangler. Foto: antagelig Oluf Robert Fønnebø (tok mye portretter av folk for lensmann før krigen).

Uvdal, oversikten over ledere domineres også fra etter 1943-44 (2018, s 243). Ei heller får vi vite at Oluf i 1948 fikk Krigsmedaljen¹ post mortem for å starte illegalt arbeid fra første dag Norge var okkupert.

Oversikt over troppsjef eller lagfører etter 1943 – men ikke fra 1940-43

I et brev fra Forsvarsdepartementet i 2017, undertegnet av den gang forsvarsminister Ine Eriksen Søreide, skriver hun at Oluf Robert Fønnebø var troppsjef i Milorg, distrikt 161 fra 1940-43. Dette bestrides av Lidvard Hytta i brev og samtaler med meg i 2018 før boken hans om motstandsarbeid i Øvre Numedal trykkes. Han nevner Gregar Landsgård og Gunnar Videsjorden, men disse var ledere etter omorganiseringen i 1943. Jeg fortalte ham om Helge Ingstads innsats under 2. V. krig og hans opphold på pensjonatet på Nordre Vikan vinteren 1940 – 41 og igjen i 1944. I ettertid har jeg reflektert over om begreper brukt før og etter omorganiseringen i 1943, kan ha skapt forvirring. *Troppsledere og lagførere*, i Hytta (2018) er alle plassert etter 1943, mens lederroller før 1943 ikke nevnes.

Informasjonsbrevet fra Forsvarsdepartementet til meg i 2017, forteller at Oluf var troppssjef, dette må være gitt av lensmann Alf Foss som rømte til Sverige sent i 1943. Han rapporterte fra Sverige i 1943, men nevnte ikke Oluf da i frykt for at det skulle spores til enken Birgit Fønnebø. Lensmann Foss (Hytta, 2018, s. 74-75) måtte unngå at Birgit og fire unger skulle utsettes for razzia, mens han selv var i Sverige, og Oluf var død. Først etter krigen kunne han fortelle sannheten. Mor fortalte at det var «våpen i veggene på Harang,» og i gulvet på revefarmen sto nok fremdeles radioutstyret der,

¹ <https://no.wikipedia.org/wiki/Krigsmedaljen>

i og med et plutselig dødsfall, var det mye å rydde unna sent i 1943. I den lille bygda var det som nevnt tett med NS-medlemmer. Mor fortalte at frykt for nazister førte til total taushet under, men også etter krigen. En som havnet på «feil side i Uvdal», fortalte meg i et intervjuet i 2011, at han ikke ante noe om Olufs deltagelse i motstandsarbeidet før etter krigen. Utad var det kun en ulykke. Han ble overrasket over at ungdomsidealet hans, lederen i Uvdal skytterlag, som lærte ham å skyte på blink bak Uvdal handelslag, var aktiv motstandsmann.

Motstand før 1943 – lokale skytterlag, slekt og familie

For å forstå motstands-nettverket i Uvdal fra april 1940, må vi gå noen omveier. Som nevnt, var de første årene motstandsarbeidet organisert annerledes enn etter 1943. Slik jeg har lest meg til, besto gruppene i stor grad av lokale skytterlag. De drev skytetrening, møttes på lokale, bortgjemte setrer, hytter eller handelsforeninger, som også Hytta (2018, s. 142) nevner om Mogen Handel, og Veggli handelsforretning og setra der Ingstad oppholdt seg i Veggli i 1941. Fra handelsforretninger var det enklere å skaffe mat til gruppene, folk kom og gikk, det var tilgang på drivstoff og bil. Det vekket ikke mistanke når de som jobbet der, kjørte rundt for å hente varer og annen organisering i det daglige, og det var et ypperlig sted for nettverksbygging. Nettverkene besto av vanlige «sikre» sivile, som ofte var gode på ski, drev jakt og hadde derfor våpenkunnskap og var villig til å trosse forbud mot å «lytte på London» og bryte forbud mot våpen.

Man bygget opp nettverk med gode venner og slekt fordi det var tryggest. I slekta mi var de mange, bestemor var eldst av etterhvert sytten, tolv av dem fra Veggli og bestefar fem fra Fønnebø i Kirkebygda. Disse igjen hadde nettverk i Uvdal, Vikangrenda og Veggli, som ble viktig hjelpere under krigen. De var oftest uten militær bakgrunn, men fysisk sterke og med jakt- og våpenerfaring. Mange hadde mye å tape om de skulle bli tatt.

Læren om taushetsplikten og «ukjente damer» uten navn med i slåtten

Mor fikk streng beskjed av den eldste broren at hun måtte forstå «Læren om taushetsplikten». Taushetsplikten ble prentet inn, for mor betydde det frykt for å si noe feil. Når du er sju - åtte år er taushetsplikt ikke lett å bære. For mor ble det en æressak å ikke si noe, men om nettene i alle år hadde hun mareritt, skrek ikke skyt meg ol. Vi barna og barnebarna ble vant til skrikene og visste at det bare var mormor som hadde mareritt fra krigen. I 2015, da hun var 82 år gammel, fikk hun fra regjeringen «Minne medalje med *Takk for innsatsen 1939-1945*»,² overlevert av Askers ordfører,

2 https://no.wikipedia.org/wiki/Regjeringens_minne_medalje_for_innsats_under_andre_verdenskrig

*Her er Helga
«Vesla» og broren
Trygve i slåttan og
antagelig bestefaren
Nils Fløseth fra
Veggli.
Foto: Oluf R
Fønnebø.*

Lene Conradi. Først da hun var over 80, brøt hun løftet og fortalte at det skjedde mye hemmelig på gården.

Mor husket en fin dame som var med i slåttan under krigen, hun dro uten å si farvel. Det var flere som bodde der noen dager, før de dro. Barna på Harang måtte ikke vite noe, - det kunne bli farens død. I ei bygd som Uvdal, med mange medlemmer av NS, var det farlig om barna visste for mye og lekte rundt på gårdene. Mor delte bygda i stripete, sikre og farlige. Motstandsbarne er det skrevet lite om. Kanskje fordi mye er skrevet av menn. Men motstandsarbeid handlet også om å bygge nettverk, forhindre arrestasjoner og tortur og hindre at folk ble sendt til fangeleirer som

*Bestefar på
skytterstevner på
Kongsvinger i 1939.
Foran tv. Oluf Robert
Fønnebø og Olav Kruke
fra Eiker. Tydelig at de to
er vinnere, men pokaler
har vi ikke funnet.
Videre f.v. Gunnar
Glesne, Mosling Berg,
Torstein Kongsjorden
og delvis skjult Håkon
N Traaen og Halvor
Prestmoen. (Fra Smådøl
gjennom tidene, 2011,
s 66)*

Grini eller konsentrasjonsleir i Tyskland. Det handlet fra dag en, 9. april, å etablere informasjonskanaler, etablere trygge nettverk og ikke minst å tåle å utsette seg for frykt for angivere og å spille ulike roller og skjule at man lyttet på radio for å få info fra regjeringen i London. Som leder av skytterlaget, var Oluf også med i flere nettverk før krigen.

Nettverk og motstand før 1943 og endringer etter reorganisering i 1943

Reidar Halkinrud dukker opp gjentatte ganger når jeg undersøkte min bestefars rolle under krigen. Han var, som nevnt, Olufs sjef på handelslaget, det visste jeg fra før. Hytta beskriver, som nevnt, Reidar Halkinrud som en nettverks-bakmann for all motstand i Øvre Numedal (2018, s. 84, 104, 106). Og som jeg påpekte lå motstandsarbeidet nede etter 5 mars i 1943, da Oluf omkom og lensmann Alf Foss flyktet til Sverige. Hyttas beskrivelser om 1943 bekrefter dette. Stor aktivitet blant tystere og NS-folk og Tungvannaksjonen noen dager før bestefars død, gjorde det vanskelig å få med nye folk. Mange var blitt mer forsiktige eller redde for tystere og angivere. På vidda krydde det av tyskere på jakt etter sabotører, og tysk tilstedeværelse og krigshandlinger rykket nærmere bygdene rundt vidda.

Reorganisering etter at Oluf omkom og Foss hadde rømt til Sverige

Etter reorganisering sist i 1943 og 1944 endret mye seg, og all motstand ble organisert som en militær del under norsk forsvar i London. Som nevnt i Hyttas oversikt (s. 243), vises oversikt over ledere etter reorganiseringen. I november 1943 ble Stein G Flaata lagfører, forteller Hytta (2018, s. 80). I 1944 ba Halkinrud og Bernhard Sønsterud,

Uvdal Handelsforening slik det så ut under 2. V. krig. Foto: Antagelig Oluf Robert Fønnebo (Oluf fotograferte mye, blant annet legitimasjonsportretter for vennen lensmann Foss.)

Gregar Landsgard om å bli *lagfører* i Kirkebygda. Det var Bernhards bror Ole (lastebilsjåfør) eller «onkel Ola», gift med bestemors søster «tante Martha» som hentet bestefar etter ulykken. Hans rolle synes å ha vært avgjørende for utfallet etterpå. I 1943 – 44 var de to fremdeles med fra opprinnelig motstandsgruppe med base på Uvdal Handelslag. Det gikk mange rykter etter krigen, noen mente «det var noe som ikke stemte med den ulykka». Bodil Selnes (95) som var 17 år i 1943, husker de sa at det var noe feil med bilen og Oluf stoppet for å sjekke, men «bilen begynte å trille og at hode hans ble klemmt mellom bilen og en stabbestein». Bodil mener at det var avgjørende at Ola fikk fjerne revolveren for å unngå ransaking på Harang.

Solhjell, (2000) forteller at lensmann Foss la en revolver i jakkelomma til Oluf da de skiltes etter utført oppdrag. Johan A. Zakrissen som bodde like ved, varsla doktor Bang. Bang jaga folk unna, kun nærmeste slekt fikk undersøke bilen. Solhjell (2000, s.197) forteller at det ble sagt det var ei vanlig bilulykke, først etter krigen kom det fram hvilke ærend Oluf var i. Mens Foss var i Sverige, skriver Hytta at Halkinrud rykket opp til konstituerende lensmann. Det var rett mann på rett plass, ville bestefar sagt. Etter krigen, da jeg var liten, var «Birgit på Posten» i Uvdal samlingssted for mange som hadde bidratt under krigen uten at barnebarna forsto sammenhengene.

Ingstad og Røde Kors fra mai – oktober 1940 og flukten til Vikangrenda

Benedicte Ingstad utgav i 2010 *Oppdagelsen – en biografi om Anne Stine og Helge Ingstad*. Den første delen av boka handler om 1940 da tyskerne okkuperte Norge.

Helge Ingstad på skitur i området Vikohøvda, Vehovdnatten og Heisnatten ovenfor Vikangenda sammen med Theodor vinteren 1940 – 41. Foto: Theodor Løitegård.

Helge Ingstad i 1942.³

fjellgård i Vikagrenden ved Rødberg og skrev ferdig romanen Klondyke Bill, som utkom i 1942». I oktober 1940 ankom pelsjeger, canadaeventyrer og senere grønlandsforsker Vikangrenda i Nore og Uvdal.

Ingstad kom fra Røde Kors hvor han organiserte hjelpearbeid (Ingstad, 2010, s. 73-74) I Røde Kors-bilen kjørte han inn i frontlinjen der tyskerne for fram gjennom Norge i april og mai. I datteren Benediktes biografi om foreldrene, utdyper hun farens kamp mot nazismen de første krigsmånedene. Ingstads rolle var etter oppdrag fra Røde Kors å sette sammen lokale administrasjoner i samarbeid med lensmenn. Han kjørte gjennom tyske sperringer med medisiner og utstyr der krigshandlingene var verst. Lensmenn med doble roller, var viktig i motstandsarbeid, utad var mange medlem av NS. Slik fikk de førstehånds informasjon om tyskere på vei for å arrestere eller de selv ble kommandert til å utføre arrestasjoner, som nettopp var et slikt oppdrag som skulle føre til at bestefar omkom.

Via Røde Kors-tjenesten, hadde hans oppdrag vært å besøke sårede på sykehus og formidle beskjed til familier, videre å følge frontens bevegelser, skriver datteren. Da han kom til Bodø møtte han et grufullt syn; «Byen var skutt i filler... 600 av byen 800 hus var brent ned, 5000 mennesker hadde mistet sitt hjem». (Ingstad, 2010, s.73-74). Ingstad dro via Røde Kors tilbake til Oslo og skaffet 1 mill. i kontanter pakket i to sekker og plassert i Røde Kors-bilen, før han på ny kjørte mot Bodø. Det krevde sterk psyke for han ble stoppet av tyske kolonner som pressa bilen i grøfta like før Lillehammer. Han stoppet likevel neste kolonne med tyskere og ba om hjelp. Fordekt med Røde Kors-armbind og symbol på bilen var han heldig, tyskere løftet bilen på

Kapitlet *Krigsutbruddet* beskriver de første dramatiske månedene etter at tyske tropper begynte å legge landsdel etter landsdel under seg på vei nordover, og hvordan Ingstad som var pasifist, klarte å forsere tyske sperringer og komme sårende til unnsetning med medisinsk hjelp via Røde Kors-merket på bilen, et Røde Korsarmbind og ei tysklignende lue og en stram hilsen. Mange ganger holdt det på å gå galt som da bilen veltet med 1 mill. i kontanter til å bygge opp igjen hus til Nord-Norge. Hun forteller at det siste oppdraget var å organisere med Svenske Røde Kors om innkjøp av 1000 ferdighus til Nord - Norge, men etter at administrasjonsrådet ble tatt over av tyskere, orket han ikke dette og da «trakk han seg tilbake til en

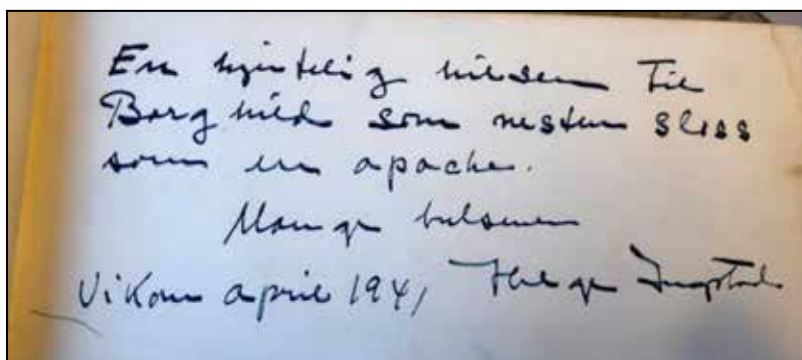
veien uten å vite om millionen! 10. juni da de norske styrkene kapitulerte, var Ingstad i Narvik. Byen var bombet, og 7000 innbyggere sto uten bolig. Ingstad påtok seg å lede hjelpearbeidet for Nasjonalhjelpen i Finnmark, frem til oktober 1940. Etter det siste oppdraget, kamuflert gjennom Svenske Røde Kors, ble 1000 ferdighus finansiert delvis av Svenske Røde Kors og regjeringen i London, satte han kursen mot Numedal.

Drev hemmelige norske etterretningstjenesten 830 S sammen med Thoralf Songe-Møller

Å hjelpe via Røde Kors var hans måte å hjelpe som pasifist og motstandsmann. Han opprettholdt å hjelpe gjennom Røde Kors gjennom hele krigen, blant annet med å plassere barn fra Oslo på gårder i bygdene der det var bedre med mat. Han drev også i 1942 en radiosender på Lillehammer for den hemmelige norske etterretningstjenesten 830 S sammen med Thoralf Songe-Møller, han var kamuflert som tyskervennlig politijurist. Etter krigen fikk han Røde Kors Hedersmedalje. Områdesjef for Øvre Numedal, Harald Gladheim, forteller at Ingstad selv tok kontakt med ham, det gjaldt et sambandsnett som kunne forlenges fra Vestlandet til Kongsberg. Gladheim som var områdesjef i Øvre Numedal, forteller om Ingstads rolle i mai 1941 (Hytta, 2018 s. 94) som bekrefter hans måte å arbeide med illegalt arbeid. Han bodde, som nevnt tidligere, i Veggli fra april til 18. mai, 1941. Dagen etter, 19. mai, som jeg fortalte, kom Gestapo for å arrestere ham. Så det må sies å ha vært «godt timet». Gladheim

³ https://no.wikipedia.org/wiki/Helge_Ingstad

Da Ingstad reiste fra Nordre Viken, gav han Borghild «Apacheindianerne – jakten på den tapte stamme», med denne hilsen: «En hjertelig hilsen til Borghild som nesten sloss som en apache. Mange hilsener Helge Ingstad, Viken, april, 1941»

gav Ingstad navn på sikre folk og fortalte at Ingstad holdt foredrag rundt i bygda for å skjule sin egentlige rolle. Ingstads datter forteller at foreldrene giftet seg 21. mai, men faren var så travel og på farten at han knapt hadde tid til bryllup.

Intervju med Borghild Løitegård, stuepike på Nordre Viken Pensjonat

Borghild Løitegård fortalte meg i et intervju i 2013, da hun var 97 år, at Ingstad var eneste betalende gjest og «fastlosjerende» med full pensjon hos Olav og Signe Viken i 1940-41. Borghild Løitegård arbeidet som hushjelp på gården den gang og husket godt Ingstad. «Han var ingen vanlig turist, men han hadde vært der før, det virket som han kjente mange og hadde mange kontakter.» Borghild serverte ham nemlig mat hver dag og husker godt at han var eneste gjesten som fikk maten servert i «finstua». Hun minnes at han gikk mye tur på ski, og hver søndag pleide hennes forlovede Theodor å komme opp fra jobben på Rødberg for å gå på ski med Ingstad. Gjennom dette ble Theodor og Helge gode venner. Noen ganger gikk skituren til Uvdal, der Theodors besteforeldre bodde på Ljøtegard, ellers i fjellet ovenfor Nordre Vikangrenda.

Borghild fortalte videre: «Jeg vaska og fyra på rommet hans, passet Signes datter og ellers var jeg i fjøset. Da gjaldt det å separere melka og få i seg mat før jeg serverte frokost til denne merkelige og interessante gjesten Helge Ingstad. Signe sto for matlagingen, og jeg serverte. Jeg husker godt Ingstad som satt ved vinduet på rommet i annen etasje og leste eller skrev. Han røykte mye pipe, hadde fillete tøfler og gikk mye på ski! Ikke minst minnes hun hans forlovede, senere arkeologen og forskeren Anne Stine Moe, som besøkte han mens han bodde der. Men fordi de ikke var gift, måtte hun sove på et rom i andre enden av etasjen! Om Ingstad pleide å feriere på pensjonatet, er ikke avklart, men gjestebøkene ligger fremdeles på gården, og det er Janne

T.v. 75 års markeringen over de falne, 8. mai i 2020 ved minnebautaen i Nore og Uvdal, her forfatteren på vegne av nær familie etter Oluf Robert Fønnebø sammen med etterkommer av Arthur Engen. Foto: privat.

Vikan som er eier i dag. Roman Klondyke Bill, som ble til der oppe, var en røverhistorie om pelsjegere i Canadas ødemarker. Da Ingstad satte kursen mot Numedal, hadde han tyskerne i hælene, fortalte datteren Benedikte (2010)

Oppsummering: Minnebautaen ved Rødbergdammen

Ingstad kom til Harang i Kirkebygda i Uvdal også i 1944. Han fortalte mor at han hadde tenkt på barna som mistet familiefaren og leverte signert utgave av Klondike Bill og takket for gjestfrihet og kondolerte i forhold til faren hennes. Hun var da elleve år og stolt over å få en signert bok fra en kjent eventyrer og pelsjeger. Det trengte de for da freden kom i 1945, hadde den en bismak, krigens pris var farens død. Mor sa at faren og Ingstad kjente hverandre lenge før krigen, kanskje gjennom småvilt- og harejakt.

Minnebautaen over de falne ved Rødbergdammen

Minnebautaen over falne ved Rødbergdammen, der han er en av de tre navnene hugget inn i bautaen, er for familien Fønnebø et viktig sted å minnes og ære Oluf. Det vekker sorg og ettertanke omkring tapet av bestefar, og det har preget hans søsken og en generasjon barn og barnebarn. For første gang i 2020 var jeg tilstede, jeg ville observere hans ettermæle. Jeg hørte den samme historien om den ene hendelsen da han omkom og hvem han reddet. En annen etterkommerne ble bedt om å si noe, men ikke jeg. Etter seremonien gikk jeg frem til den andre etterkommeren, arrangørene

og fortalte at Oluf var min bestefar og at han fikk Krigsmedaljen 9. april 1948 for tidlig å lede motstand i Uvdal. Tidlig motstand i en tid hvor tyskerne vant frem, krevde svært mye. Man utsatte de nærmeste for fare ved å motsette seg forbud, skjule folk og våpen, spre informasjon om regjeringen i London og bygge nettverk. Man måtte spille flere roller utad og for all del ikke på noen måte skape mistanke fordi det kunne være katastrofalt for familien som var vitne til eller fikk glimt av våpen smuglet inn i revefarmen eller lurte fælt på hva den fine bydama som plutselig var med i slåtten het og hvorfor hun ikke sa adjø. Å si ordentlig adjø, og aldri forlate hverandre uten å være venner, var så viktig for mor senere i livet. En familie fra Finnmark, som bodde på Søre Dokken i 1944, reiste også brått uten farvel, og med det reiste bestevenninna Astrid. De etterlot seg et krigsminne; gravstedet til Egil Nilsen, fiskersønn fra Finnmark, f. 27.04.1944 i Finnmark og d.

09.12.1944 i Uvdal, ei grav bestemor lovet familien å pynte og mor fikk beskjed om å pynte som jeg igjen har overtatt. Til historien hører det at jeg fant en annen søster; Helga Jenny Nilsen i Oslo, oppkalt etter Helga f. Fønnebø, ei jente på 11 år i Uvdal som storesøster Astrid ikke kunne glemme.

Mange spørsmål er fremdeles ubesvart. Borghild Løitegård mente at Ingstad kjente Signe og Ola Vikan godt fra påskeferier før krigen. Alt måtte foregå skjult for alle var livredd tystere. Helga Vikan Øyberg (81) og Borghild Løitegård som døde nær 100 år i 2016, fortalte også at brødrene til Signe Vikan; blant annet Kittil Haugen som drev illegal biltransport av militært cellemannskap etter omorganiseringen (Hytta, s 138, 242) kom opp fra Kongsberg for å drive skytetrening fordekt som jakt mens Ingstad bodde der. I Hytta (2018) nevnes en slik transport gjennom Rødberg forbi en tysk vaktpost der (s. 242) hvor en bror ved navn Olaf nevnes, men ifølge Ellen Haugen, datter av en av de andre brødrene, finnes ingen Olaf, hun mener det må være Johan eller Hjalmar som var med. Våpen var jo forbudt, og Borghild og Signe var svært bekymret for at det skulle bli oppdaget av nazister i den lille bygda. Mye av det jeg har fortalt, er bruddstykker av det som skjedde, fordi hemmeligheter som barn av motstandsfolk bar på gjennom krigsårene med krav om «ikke å si noe til noen», forble usagt, og derfor ble verdifulle beretninger ukjent. Alle fortellinger barn av motstands-

Krigsminnesmerke, Gravstenen til Egil Nilsen, fiskersønn fra Finnmark.

*75 års. Minnemarkeringen 8. mai 2020, der Engen representerer etterkommere.
Foto: Bente Fønnebo.*

folk levde med under krigen, er lite belyst, noen bøker finnes som Liv Lykkenborgs *Krigsbarn- med fars krigsinnsats i bagasjen* fra 2016.

Da freden endelig kom til Uvdal, var det stor ståhei også på Harang. De henta fram flagget og radioene og lyttet på London. Mor husker de gikk til bestemors venninne Sigrid Guton på Løvstuen for å feire freden.

Kilder:

- Fønnebo, B. (2011) *Tragedien under krigen. (s. 66 – 67) I Fønnebo, B (red.) Glesne, G. og Brun, Smådøl gjennom tidene. Rødberg: Reklamemakeriet.*
- Hytta, L. (2018), *Motstandsbevegelsen i Øvre Numedal. Tunhovd: LaserTrykk.*
- Hytta, L. Og Tufte, E. (1994). «Bjørn» Leif Levorsen. Ål: Hallingprent as.
- Ingstad, B. (2010). *Oppdagelsen – en biografi om Anne Stine og Helge Ingstad. Oslo: Gyldendal.*
- Ingstad, H. (1939). *Apac-indianerne. -Jakten på den tapte stamme. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.*
- Ingstad, H. (1942, oppl 1951) *Klondyke Bill. Oslo: Gyldendal Norske Forlag.*
- Lykkenborg, L. (2016) *Krigsbarn- med fars krigsinnsats i bagasjen. Drøbak: Quintano forlag.*
- Solgjell, K.O. (2000). *Bygdehistorie for Nore og Uvdal, bind 3, 1940-1965, s. 197, utgitt Nore og Uvdal kommune.*
- Sønsterud, K. (1998) *Nore og Uvdal i forn og nye, Bind III, s. 1879*

Kristian Kjennerud – eneste flesberging blant våre falne under krigen

Av Dag Kristoffersen

I Langs Lågen 2020 skreiv jeg en artikkel om våre falne under andre verdenskrig fra Larvik til Uvdal. Nord for Kongsberg var det bare to falne, en av dem var fra Flesberg. Her skal det fortelles litt om denne karen som var på feil sted til feil tid.

Kristian Kjennerud var født i 1910 da foreldrene Kristoffer Kjennerud fra Flesberg og Ragnhild Dokka fra Veggli bodde på Aslaksrud ifølge folketellingen. Men han vokste opp på småbruket Dørsjø (130/7) øst for Ulland. Her hadde han fem søsken, to eldre og tre yngre. Kristoffer Kjennerud døde i 1934. Eldste broren Gunnar Kjennerud, kjøpte gården av Peter Ovestad på Nord-Ulland i 1935. Peter Ovestad kom til å bli en sentral mann i NS i distriktet og flere andre i de nære området var medlemmer i NS. I 1943 fikk Gunnar Kjennerud blodpropp og døde 16. mai 1943, 37 år gammel, og Kristian mista da sin fem år eldre storebror. Han blei begravd på Kongsberg, kirkegården ved fabrikkken. Siden han ikke hadde etterkommere, overtok mor Ragnhild og søskena Dørsjø. Kristian sjøl arbeida som skogsarbeider og fikk vel noe mer ansvar for gården da broren døde.

Kristian Kjennerud Foto: Flesberg historielags arkiv/Randi Hakkelberg.

*Kart Dørsjø-
Jungerkollen
Norgeskart.no*

Dørsjø ligger akkurat på grensa til Øvre Eiker. Et par kilometer i luftlinje i nord-østlig retning ligger Jungerkollen, og like ved den blei det bygd opp fast hjemmefrontcelle høsten 1944. Samtidig var det noe lenger nord, i Lyngdal på Grøterudseter Milorg i Numedal og Kongsberg, D 16, hadde sitt hovedkvarter. Dette gjorde at området blei svært interessant for tyskerne denne vinteren og våren. 15. og 16. mars gjennomførte tyskerne razzia i Svene, Flesberg og Lyngdal, forteller Arne Kjelstrup som var operativ leder i D. 16 i Numedal. Det var operasjon Betongblanding som var på gang i denne tida, da Milorg skulle ha en samordna aksjon og sprengne jernbanelinjer og høyspentmaster. Tyskerne og deres hjelpere er også i aksjon. Kristian skal ifølge Våre falne (Arnfinn Moland henviser til Arne Thorkildsen som jo er kjent også for å ha god kjennskap til stedsnavn og husmannsplasser i Lurdalen), ha vært med og mottatt slipp, kanskje litt lengere nord i Flesberg. Imidlertid viser slipplistene ved Fløtterudseter ingen slipp før i april. (Hagelien s 178) og ingen slipp på slipplass 32 mellom Hoensvannet og Himsjø. (Myklebust s 192) Men han var kanskje generelt usikker på om noe kom til skje inne på skauen.

En av de som var kjent i området og var veiviser for tyskerne, var Sverre Hals. Han blei sendt med tyske patruljer i området. Palmesøndag 25. mars 1945 skulle Kristian en tur til vannet Søre Svartskuren for å pilke og gikk derfor på ski innover. Han var ikke kommet lengre enn til Steintjern, det nærmeste vannet øst for Dørsjø da han blei tilropt av en tysk patrulje. Han hørte også litt dårlig, og med hele usikkerheten, stansa

han ikke, men begynte å springe unna. Dermed blei han skutt rett ned. Han var på feil sted til feil tid. Mor Ragnhild mista da den andre av sine sønner.

Sverre Hals blei seinere på våren, 18. april, likvidert av Hjemmefronten av den grunn at han var en risiko for Milorg-styrkene i området og kanskje indirekte årsak til at Kristian Kjennerud blei skutt.

Kristian Kjennerud skulle begravas i samme grav som broren på Kongsberg, og han blei begravd lørdag 31. mars kl 14. Prest Dolva forrettet, mens Edvard Lislud la på krans fra mor, søsken, venner og naboer. Venner av Kristian bar kista. En av dem var Ole Ulland. Jeg går da ut fra at han var en av Ulland-gutta-hopperne på Kongsberg og bror av Olaf, Halvard, Sigurd, Reidar og Arne. Deres foreldre hadde hatt Sør-Ulland fra 1902-1910 og Vestre-Ulland fra 1905 til 1917 som de da solgte og flytta til Kongsberg. Ole skreiv et dikt til Kristian som gjengis her. Mange av Kongsberg-gutta var mye på Sør-Ulland. Men siden det er navnelikhet med Ole Ulland, Kongsberg-guttas onkel, kan det ikke utelukkes at det var han som skreiv dette. Han bodde på Sør-Ulland og hogg ut mye skog under krigen, og Kristian kan ha vært i arbeid hos han.

Til Kristian Kjenneruds minne

*Det var så sårt å høre
du brått ble rykket vekk
fra vårt syn og øre
mens du var ung og kjekk.
Du var så from og stille,
men nesten bange, sky,
når fremmedfolket ville
til deg og dine ty.
Du ante vel, at under
og dets prat og dont
var ting til sine stunder
som kunde gjøre vondt.
Og derfor var din hygge
å søke ensom hen
til skogens sol og skygge
og elvefar og tjenn.
Med pågangsmot og styrke
som få du flittig drev.
Dit tunge hverdagsyrke
med spade, plog og grev.*

*En svanesangens susen
og økseeggens slag
har kuttet mange tusen
i dine nevers tak.
Når Brunen foran bokken
og gjeita vinterdag
gikk blank og sprek med stokken
da var du just i lag.
Ditt motto var «For hjemmet
søsken og mor».
Dets vell du alltid fremmet
i kjærleik varm og stor.
Vi sender deg en siste
og sorgbetynt takk
for fliden som du viste
og alt du for oss rakk.
Far vel da, Kristian, kjære,
måske du skånet er
for sorger vi må bære
som enda lever her.*

Gravstein Gunnar og Kristian. Kilde: Gravminner-Slekt og Data.

Dødsannonse i Laagendalsposten.

Dette ser jo ut til å være skrevet fra en venn som kjente han godt. Var det fra Ole Ulland på Kongsberg, så skulle han selv også dø ung, i juli året etter Kristian, bare 26 år gammel.

De fleste som falt under krigen, har fått sitt minnesmerke. Eneste «minnesmerke» etter Kristian var skjerfet hans som Nils Svartskuren hengte opp ved Steinkjenn og som hang der i mange år.

Vi får også håpe at Flesbergs eneste falne under 2. verdenskrig også får sitt minnesmerke.

Kilder:

Våre Falne: Kristian Kjennerud

Laagendalsposten 1944 og 1945 Kristian Kjennerud og Ole Ulland

Ove Hagelien: Glimt fra motstandskampen... (1995) s. 178

Arnfinn Moland: Over grensen? Likvidasjonen av Sverre Hals

Odd Mykebust: Eiker i krig (2004) s. 192

Sigurd Vinger: Flesberg-boka bind 6: Dørsjø og Ulland

Folketellingen 1910: Aslaksrud

Takk til Vidar Finsrud

«En forening av det uforenlige»

– møte med Johanna Schwarz

Av Audgunn Oltedal

*Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth
Hellig, hellig, hellig er Herren, Hærskarenes Gud.*

Brått kling 'Jesu Joy of Man's Desiring' av Johan Sebastian Bach. Høgt oppe i kyrkjerommet heng tonane. Så søkk dei inn i oss i benkeradene. Det er requiem – messe for Johanna Wilhelmina Schwarz. Steinar Ofstad på fløyte, Ragnhild Bjelland syng. Pater Per Bjørn Halvorsen held minnetalen. «Johanna var manges venn. Derfor er vi mange som gråter over henne. Jeg sier ikke at hun var alles venn, for hun var ikke venn med dem hun mente stod for det som var urett. Mot dem kunne hun være besk og hard. Den Jesus hun trodde på og fulgte, var ingen 'milde Jesus', men den Jesus som jaget pengevekslerne ut av templet med et reip, som skjelte ut fariseerne som hyklere og ormeyngel, og som kalte Peter Satan når han tok menneskelige hensyn.»

Johanna. Foto: NRK.

Vi er i Kongsberg kyrkje for å ta avskil med Johanna Schwarz. Ho flytta til Kongsberg i 1975. Her hadde Johanna heimen sin i 21 år. Ingen stad budde ho så lenge. Då ho døydde, skreiv Aftenposten «Forfatterinnen og lyrikeren Johanna Schwarz døde i går, 65 år gammel. Tittelen på en av hennes mange tekster kan like gjerne brukes som en karakteristikk av Johanna Schwarz's virke: «Jeg folder knyttenevene mine.»»

Johanna var eit Abrahams barn. Født inn i ei jødisk slekt i Wien 31. mai 1931. Sju år gamal, etter krystallnatta 9. november 1938, kom ho til Sverige som flyktning,

saman med foreldre og broren Stephan. Johanna fortel at 14 dagar etter at familien kom til Sverige, vart ho plassert på ein institusjon for blinde. Ho hadde ein arveleg augesjukdom. Kunne ho få litt syn? Johanna vart operert. På det eine auge var operasjonen mislukka, og ho fekk sett inn eit glasauge. På det andre lukkast operasjonen, og ho fekk 20 prosent syn på dette auget. Foreldra til Johanna hadde vakse opp i eit sekulært jødisk miljø i Østerrike. I studietida gjekk dei over til kristen tru og vart protestantar. I ungdomsåra i Sverige konverterte Johanna til katolisismen.

Til Noreg

Det er ein tidleg vinterdag i 1984.

Ho skaffa seg høg utdanning trass sterkt nedsett syn. Ei tid var Kjølsv Egeland, seinare AP-politikar, lærar på det gymnasiet Johanna gjekk på i Stockholm. Han vekte hennar interesse for norsk litteratur. I 1955 vart ho innskriven ved Stockholm høgskola og tok i 1960 «filosofie magister med hovudemnena Nordiska språk, litteraturhistoria med poetik samt Tyska språket». I 1961 kom Johanna til Universitetet i Bergen for å vere universitetslektor i svensk språk og litteratur. I åra før var Johanna periodar i Oslo og budde då hos dominikanarane på Katarinahjemmet på Majorstua. Johanna vart norsk statsborgar i 1967.

«Johanna Schwarz med pistol (til venstre)» står det under dette biletet frå 1957. Det ligg på heimesida til Katarinahjemmet på Majorstua. Nonnene skriv at «Johanna Schwarz forble en nær venn av klosteret helt frem til hun døde i 1996».

I søknaden på lektorstillinga i Bergen opplyser Johanna at våren 1960 hadde ho stipend og var ved Universitetet i Oslo. Her fylgde ho forelesingar i norsk og i litteratur, m.a. hovudfagsseminaret til professor Edvard Beyer.

I søknaden på lektorstillinga i Bergen opplyser Johanna at våren 1960 hadde ho stipend og var ved Universitetet i Oslo. Her fylgde ho forelesingar i norsk og i litteratur, m.a. hovudfagsseminaret til professor Edvard Beyer.

Forfattar Inger Geelmuyden fortel at ei tid på 1950 - talet budde ho i lag med Johanna på Katarinahjemmet. Begge var med på turar som den katolske ungdomsforeninga arrangerte. Møtet med Johanna sit sterkt i minnet.

«Jeg husker spesielt en av turene vi

dro på, hvor hun var livredd. Vi skulle til gruvene på Kongsberg, og der måtte vi kjøre et gruvetog inn i gruen. Det var nesten ikke lys i gruen, og Johannas syn var svært dårlig. Jeg satt ved siden av Johanna, og måtte holde hånden hennes. Hun var virkelig redd! Johanna var veldig språkmektig og intelligent. Samtidig var hun en engasjert og artig person. Ganske radikal for sin tid, vil jeg nesten si.»

I ein fototekst på nettsidene til Katarinahjemmet står det: «Johanna Schwarz med pistol (til venstre)» og med fylgjande forklaring: «Bildet er tatt på Katarinahjemmet i 1957 under den årlige høstfesten. Johanna Schwarz forble en nær venn av klosteret helt frem til hun døde i 1996».

Forfattar

Johanna Schwarz debuterte som forfattar i 1960 med boka Glas. I alt er 16 utgjevingar registrert på hennar namn. Ho skreiv mest dikt, men og noveller, barnebøker og høyrespel. Då ho var 60 år, kom 'Johannas bok' på Pax. Her skriv Johanna om kvifor deltaking i aksjonar og solidaritetsarbeid er så sentralt i livet hennar. Slik er det fordi «Jag har aldri lyckas venja mig vid det som er ondt, har aldri fått den sorts tolamot» (frå diktet En femtioårings röda fana). Ho skriv om kor viktig gudstrua er for ho, og om kvifor ho brenn for palestinarane si sak. I mange år leverte Johanna fast dagsedlar til avisene Orientering og Klassekampen. Dette var korte, dagsaktuelle, kommenterende dikt. Mange forbind namnet hennar med desse skarpe, ofte ironiske åtaka på makthavarar i samfunnet.

Johanna Schwarz var eit fyrverkeri av ein person. Kontrastfylt. Kvass i replikken. Livet gjennom sa ho ofte, med eit smil, at ho var diskriminert av alle dei grunnar det gjekk an å diskriminere eit menneske. Ho var kvinne, kommunist, jøde, svaksynt, katolikk, funksjonshemma, innvandrar.

Møtet med Johanna

Det var i Studentersamfunnet i Bergen eg såg og møtte Johanna Schwarz for fyrste gong. Eg sat på pressebenken og refererte frå møta kvar fredagskveld. Fyrste tida for avisa Dagen, så for Bergens Tidende.

Johanna var ml-ar. På slutten av 1960-talet var det ml-arane som sette tonen og la premissane for debattane. Johanna var fast deltakar på Studentersamfunnet sine møte i Bergen. Ho sat der med strikketøyet sitt. Alltid i skjørt. Lita av vekst, men brei. Ho ruvde i benkerada. Handa for i veret når ho hadde ein kommentar til det som vart sagt frå talarstolen. Så entra ho podiet. Avfyrte sin replikk. Stor applaus frå salen. Så gjekk ho nedatt til strikketøyet sitt. Heldt seg i ro til neste gong handa for i veret, og ein ny, ironisk, saftig kommentar vart utbasunert med smil, snert og humør. Ho var

ein studie i retorikk. Få andre i den store ml- flokken i Studentersamfunnet i Bergen kunne den kunsten så godt som Johanna.

Då eg sjølv vart politisk aktiv, var det i ei gruppe som utfordra ml-arane sitt hegemoni. Vi var ei tverrpolitisk gruppe som kalla oss populistar, opptatt av Ottar Brox, Hartvik Sætra og Andre Gortz sin kritikk av kapitalismen. Vi vann valet i Studentersamfunnet våren 1970 med ei røyst. Men det var ikkje i dette politiske basketaket eg vart kjent med Johanna. Det var gjennom den kontakten vi fekk i organisasjon Forum for kristne sosialistar. Den eksisterte frå 1973 til 1990. Kjernen i verksemda var sommarstemna annakvart år. Dei vart ein fristad for kristne som var blitt radikalisert utover på 1960 talet gjennom protestane mot Vietnamkrigen, deltaking i kvinnerørslar, miljøørslar og i kamp mot eit kapitalistisk system som undertrykte og utbytta. Til stemna kom kristne av alle slag som kjente seg som avvikarar i dei kyrkjesamfunn dei tilhørde. Her vart menneske akseptert både som kristne og sosialistar. «Et gledessjokk» sa Johanna Schwarz.

Ein gong møttest vi tre kristensosialistar; Johanna, Helene Valvatne og eg på ein

kafe i Bergen. Det som hendte, beskriv Helene slik «I løpet av middagen fortalde Johanna om korleis det begynte med henne og Ulf. Dei kjente kvarandre litt på førehand, men blei kjende på ein ny måte ein dag den eine av dei sat på Holbergstuen og var temmeleg nedfor, og den andre (i meir eller mindre same situasjon, om eg ikkje hugsar feil) kom dit, helste, snakka litt og slo seg ned ved same bordet. Og der sat dei og snakka ei stund. 'Och plötsligt så sa det pling', sa Johanna. 'Och då va' det två änglar oppi himmelen som skålade med varann, och så sade dom: Nu va' det sannolikt på tide att vi fick litet vaktskifte'. Og ho føyde til: 'Och jag tror på skytsänglar'».

Tegning: Øyvind Tingleff.

Til Voss

Johanna gifta seg med Ulf Holmsgård og flytta med han til Voss. Ulf underviste på Voss gymnas. Johanna hadde vikariat på gymnaset, men ikkje fast jobb. I 1971 var eg på Voss for å intervju Johanna Schwarz for NRK Hordaland. Det var einaste gongen eg var på besøk heime hos henne. Ho og Ulf budde i ein triveleg leilighet i eit hus på Vossevangen. Ein landsomfattande aksjon var i gang for å få fleire barn og unge til å lese skjønnlitteratur. Johanna engasjerte seg ikkje berre ved sjølv å lese opp på arrangement, men ho var og aktiv med i organiseringa av denne aksjonen i Bergen og Hordaland.

Johanna fann seg ikkje særleg godt til rettes på Voss dei sju åra ho budde der. Ho opplevde ikkje at ho vart ein del av lokalsamfunnet. Dei var begge AKP- arar. Dei skilde seg ut på mange vis. Seinare i livet kunne ho vere temmeleg skarp når ho snakka om åra ho budde her.

Til Kongsberg

Då Johanna og Ulf kom frå Voss til Kongsberg i 1975, hadde AKP sentralt gitt AKP lokalt beskjed om at dei kom, og Liv Veslemøy Fjerdingstad, kjent for sitt politiske engasjement, for sin innsats for tradisjonsmusikk og for å få folk til å synge, tok kontakt. Ho kom på besøk til Johanna og Ulf i lag med mannen sin Arne Fredriksen. Det vart starten på eit vennskap som varde livet ut.

Liv Veslemøy Fjerdingstad fortel om grytidlege kalde morgonar då ho henta Johanna heime i rekkehuset i Falkeveien klokka 5:45. Når arbeidarane kom for å starte arbeidsdagen kl.7.00 i Kongsberg Våpenfabrikk, stod dei der. Klare til å selje Klassekampen og dele ut løpesedlar.

«Johanna var redd for kattar, men det snudde då ho vart kjent med kattar hos oss», fortel Liv Veslemøy Fjerdingstad. Først hadde Johanna katten Pio,

Johanna 51 årgamal. Fotoet er tatt i 1980, fem år etter at Johanna kom til Kongsberg. Foto: VG/ Scanpix.

så katten Caspian. Ho skreiv dikt om begge kattane. Veslemøy var barnehagelærer nær der Johanna budde. Ho inviterte Veslemøy si avdeling, i alt 15-16 barn, heim til bursdagsfest for Pio i rekkehuset sitt.

På laurdagar var det bokkafe rundt omkring i forskjellige lokaler med sal av bøker frå forlaget Oktober, og lp-plater frå plateselskapet Mai. Johanna likte å lage mat, solbærkake var ein fast spesialitet for sal på bokkafeen.

Selskap og messe

Kjersti Løken og mannen hennar Fredrik Christensen hadde kontakt med Johanna gjennom mange år. Kirsti Bleken fortel om selskapa hos Johanna og Ulf. Dei var ein kjempemiks av folk frå alle dei forskjellige miljøa som Johanna var ein del av. Dit kom grannar, folk frå Profilgjengen, lærarkollegaer, religiøse venner, nonner og forfattarvener. Andre gonger var det ikkje fest, men messe i heimen hennar. Å gå til messe var viktig for Johanna, men i Kongsberg var det ikkje katolsk kyrkje, då gjorde ho rekkehuset om til kyrkje. I gangen stod ei skål med vievatn, og dei som ville vart invitert inn til å vere med på messe.

Johanna hadde galgenhumor. Replikkane ho kom med, var treffsikre, men ofte høgst uventa. Kjersti fortel om då Johanna var invitert i konfirmasjonsselskap til sonen hennar. Konfirmanden fekk ei pengegåve frå Johanna, og på kortet til konfirmanden skreiv ho at «dei pengane måtte han bruke til noko verkeleg ufornuftig».

Braut med AKP

Johanna var med i ml-rørsla frå starten. I 1969 gjekk SUF, Sosialistisk Ungdomsforbund, ut av SF (Sosialistisk Folkeparti), og i 1973 kom partiet AKP ml. Johanna var med på skipingsmøtet for AKP ml i Bergen i 1973, og skreiv prolog som ho framførte på dette fyrste landsmøtet i partiet. I 1977, to år etter ho kom til Kongsberg, gjekk ho ut av AKP. Kvifor gjorde ho det? Ho var individualist, partiet vart for autioritært for henne. Men Johanna tok ikkje avstand frå si tid som ml-ar. Ho mislikte sterkt dei mange som stod offentleg fram og skaffa seg store kjendisoppslag ved å beklaga at dei hadde vore medlemmer. 'Bekjendisar', kalla ho dei. Ein fekk stå for det ein hadde gjort, sa Johanna. Seinare kunne ho seie om seg sjølv at ho søkte politisk asyl i SV. Ho vart aktiv i partiet, og i ein periode sat ho i kommunestyret i Kongsberg for SV.

Johanna skreiv også dikt om dei to kattane sine Pio og Caspian.

Brukt forfattar

Johanna var aktiv i Kongsberg Viseklubb. Rigmor Falla var med og starta viseklubben i 1969 og har sidan vore ei drivkraft i arbeidet. Ho har ein songkarriere bak seg og set sjølv tonar til dikt. Slik skildrar ho møtet ned Johanna: «Eg visste om Johanna Schwarz, eg hadde lagt merke til kven ho var og kva ho skreiv, og eg visste at no hadde ho flytta til Kongsberg. Eg sa i viseklubben at ho må kome til oss. Nei, det går ikkje, var svaret, Johanna Schwarz er kommunist. Det er ikkje kommunisten Johanna Schwarz vi skal invitere, men lyrikaren Johanna Schwarz». Og slik vart det. Johanna kom til Kongsberg Viseklubb fyrste gong onsdag 20. april 1983. I gjesteboka til klubben har Rigmor Falla skrive: «Viseklubbens første møte med lyrikeren Johanna Schwarz – den kvelden var bare FANTASTISK - fullt hus - hun trollbandt oss alle».

Johanna vart medlem i Kongsberg Viseklubb i 1985 og var sekretær i klubben i frå 1988 til 1994. Johanna var med då viseklubben drog på besøk til vennsbyane Ebeltøft i Danmark og Uddevalla i Sverige. Rigmor Falla fortel at då Johanna sat i kommunestyret for SV, var ho med i Kulturstyret og at dei oppfordra Johanna til å fortsetje i kommunestyret. «Det var viktig for oss at ho var med der, men det ville ho ikkje. Johanna sa 'Jag er redd for å bli som alle andra'». Johanna og Rigmor vart gode vener. «Johanna kunne vere høgt oppe og lågt nede. Når ho ringde, kunne ho seie 'I dag henger ørene ned', og eg svarte at når vi er ferdige med denne samtalen, skal dei ha kome opp igjen». 'Minst du Johanna' var tittelen på kvelden som Kongsberg viseklubb hadde i 2001, fem år etter ho døydde. Då ville Johanna ha blitt 70. Hennar dikt stod på programmet.

Johanna Schwarz sine tekstar vart brukt. Diktet ho skreiv då Mao døydde i 1976, song Sverre Kjeldsberg. Det var med i NRK-programmet Visekveld frå Tromsø i 1990. I eit nyttårsprogram som Erik Bye laga, song Lars Klevstand Johanna sitt dikt 'En femtioårsrings röda fana'. Lars Klevstrand hadde laga melodien.

I NRK sitt arkiv ligg mange samtalar med Johanna. Ofte når NRK kom for å lage program, fekk ho spørsmål om korleis ho kunne kombinere tru og politikk slik ho gjorde. Heile TV-programmet 'Marxist og kristen', som Sverre Tinnå laga i 1976, var eit einaste langt spørsmål om korleis ho kunne få dette til å gå i hop.

Vrei det konfliktfylte ut

I Forum for kristne sosalistar var Johanna ein sentral og markant person med ei tydeleg røyst. Når spørsmål det var strid om - og blant kristensosialistar - kom opp, deltok Johanna med det som var hennar varemerke; gå rett inn i det mest prinsipielt vanskelege i ei sak, og vri det konfliktfylte ut så alle måtte bryne seg på det. Otto Hauglin, medlem av SVs gruppe på Stortinget, gjekk mot sjølvvald abort. Johanna var uenig. «Jag går sterkt imot abort, men i spørsmålet om hvem som skal bestemme, så

er det ingen annan enn kvinnan sjælv som skal ta den avgjørelsen».

På sommarstemnet på Stord i 1976, der over 1000 deltok, var det fire stemnepoetar som las eigne dikt: Johanna Schwarz, Hans Alexander Hansen, Oskar Stein Bjørlykke og Marie Lovise Widnes.

Høgdepunktet på stemnet på Stord var Rudi Dutchke sitt besøk. Han vaks opp i DDR, nekta militæret ut frå eit kristent-pasifistisk grunnlag, flykta til Vest-Berlin og vart ein av leiarane for det antiautoritære opprøret som slo inn i universiteta i Vest Europa i 1968. I ein time talte Rudi Dutchke til forsamlinga. Johanna omsette på direkten det han sa frå tysk til norsk. To år seinare var Rudi Dutchke død, Johanna sørge og skreiv:

*Nær jag tenker på dig
nogra korte
soldagar
mitt i en lang period av gråhet
Du talade til oss, och jag fikk tolka dig*

Johanna var aktiv i organisasjonen Forum for kristne sosialistar. Her i lag med presten Øyvind Sagedal. Foto: Privat.

Ingen som var på Stord gløymer korkje Rudi Dutchke eller Johanna Schwarz.

Konservativ og radikal

Johanna fekk ofte spørsmål om korleis ho kunne kombinere det å vere kristen og marxist. Ragnhild Bjelland, nonne i Katarinahjemmet, var god ven med Johanna. Då eg seinhaustes 2019 spurde Ragnhild Bjelland om Johanna sitt radikale politiske engasjement skapte problem for ho i den katolske kyrkja, var svaret nei. Johanna var politisk radikal, men ho var teologisk konservativ. Ho godtok heile den katolske lære slik den var og hadde ingen problem med den kombinasjonen. Ragnhild Bjelland seier dette ikkje er ein heilt uvanleg kombinasjon i den katolske kyrkja, og viser til andre, som Arnfinn Haram, som også var politisk radikal og teologisk konservativ.

Når Johanna skulle til messe i ei katolsk kyrkje, drog ho frå Kongsberg til dominikanarane på Majorstua. I påska, den stille veka, budde Johanna og Ulf hos nonnene på Katarinahjemmet og fylgde messene, gudstestene, påskas faste ritua-ler, i kyrkja i Neuberggata.

Johanna var glad i handarbeid. Når det skal gjerast i stand til påske på Katarinahjemmet, hentar nonnene fram dei vakre påskeeegga med perler som Johanna laga og gav til klosteret.

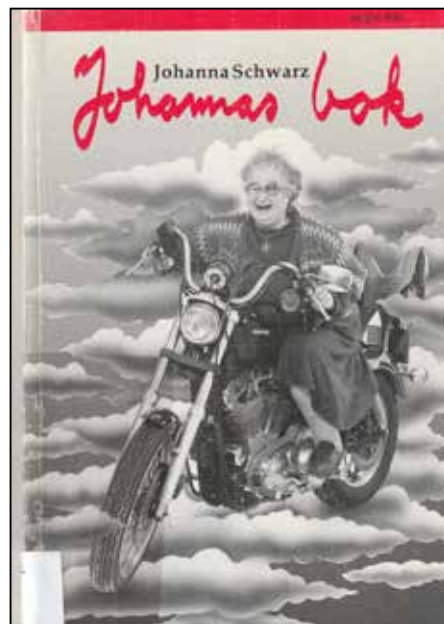
Johanna og Ulf saman i godt lag på fest i Oslo. Foto: Privat.

«Er jeg en quisling?»

Slik spør Johanna i 'Johannas bok', som kom ut då ho fylte 60 år i 1991.

Johanna seier det var enkelt for henne å ta stilling til palestinarane og deira sak. Ho dreg inn si eiga historie, konstaterer at ho sjølv mista sitt heimland då ho var sju år fordi ho ikkje var «rasemessig stueren i Hitlers Østerrike». Ho tek fram nyare historieforsking som viser at ingen i grunnen ville ha dei. Ho skriv at det ikkje er lett å vere ein annan. «Enten er man hår i suppa – eller så er det voldsom stas at man tilhører det utvalgte folket. Det siste er rart å oppleve, når man som jeg ikke har kontakt med jødisk kultur. Jeg sier det noen ganger slik: Det eneste jødiske ved meg er at dere ikke liker meg. Det er en uoppslitelig replikk som alltid sjokkerer».

Johanna prioriterte arbeidet i Palestina-

Biletet på framsida av boka viser eksos-rypa Johanna på ein diger Harley Davidson på himmelens skyer fram til St.Peters port (Faksimile av forsida av boka)

komiteen høgt. Ebba Wergeland fortel at då Palestinakomiteen i 2009 var 40 år, brukte ho talen til å snakke om Johanna. Ebba Wergeland seier ho opplevde at Johanna identifiserte seg som jøde, og at ho heile tida var prega av sin jødiske bakgrunn. Ho seier Johanna såg problemet med å etablere Israel på palestinsk grunn slik dei gjorde det i Palestinakomiteen.

Johanna hadde stor evne til å leve seg inn i situasjonar. Ein gong fortalde Johanna at ho slutta å la vatnet stå og renne i springen heime på kjøkkenet sitt. Det var etter at det kom fram kva som skjedde i den palestinske flyktningleiren Tel al Zaatar i Libanon. Høgreorienterte kristne militsar okkuperte flyktningleiren 12. august 1976. Det var ein situasjon der flyktningane i leiren mangla mat og vatn og mange menneske døydde. Det som fekk Johanna til å slutte å la vatnet stå og renne, var tanken på at dei som henta vatn frå vatnposten i Tel al Zaatar, måtte gjera det med livet som innsats. Mange vart skotne av snikskyttarar på vegen til og frå.

Johanna sitt standpunkt i saker var drive av innleving, men og av skarp evne til å tenkje sjølvstendig og annleis. I spørsmålet om Baltikum var Johanna kritisk til at så mange utan motforestillingar støtta dei baltiske statanes kamp for å bli egne statar. Det Johanna kritiserte, var at desse statane ikkje hadde gått gjennom og tatt eit oppgjær med si nazifortid.

Johanna tidde ikkje om eige syn, men vart og motsagt.

Då Ragnhild Bjelland på Katarinahjemmet hadde avlagt sine evige løfte, skulle ho dra til Israel for å besøke dei heilage stadene. Dette mislikte Johanna sterkt, og sa kraftig i frå. Men korleis skal eg få besøkt dei heilage stadene utan å dra til Israel, sa Ragnhild. Johanna vart svar skuldig og tagde.

«Jeg hadde en kamerat»

Det er ein tidleg vinterdag i 1984. Johanna er heime i rekkehuset sitt på Kongsberg. Eit program i skuleradioen i NRK fortel om kva som skjedde med 16 år gamle Barthel og 12 av vennene hans i Köln 10. november 1944. Då vart tretten ungdommar hengt på open gate i eit hjørne av Huttenstrasse i arbeidarstrøket Ehrenfeldt. Kampen mot Hitler byrja som ei spontan avvising av «ensrettingen, marsjtakten og alt det andre som Hitlers ungdomsmobilisering stod for». Aksjonane deira vart gradvis hardare og farlegare, dei stal mat til folk som måtte gå i dekning og gjennomførte reine sabotasje-handlingar. Dei vart dømt av Gestapo som ein bande kriminelle, og etter krigen ville ikkje makthavarane i Forbundsrepublikken og i Köln godta at Barthel og kameratane hans var motstandsmenn. Historia Johanna høyrde, gjekk gjennom merg og bein. Året etter, i 1985, gav ho ut boka «Requiem for Barthel» på Aschehoug.

Den byrjar slik:

*Barthel sitt
liv kalla fram
Johanna sine
barndomsår
og flukta til
Sverige. Johanna
fotografert med
boka ved sitt
skrivebord og sin
skrivemaskin.
Foto: Ståle
Weseth.*

*Jeg hadde en kamerat
men visste det ikke.
Den vinterdagen da jeg møtte deg, Barthel,
tilfeldig i et radioprogram,
var jeg 53 og du
hadde vært død i nesten 40 år.*

Barthel sitt liv og lagnad kalla fram Johanna sine barndomsår i Wien og flukta til Sverige.

*Vi bodde i hver vår by-
i hver vår alder.
Min syv-årsdag var min siste
fødselsdag i hjemlandet mitt.
Du var ti den våren
– bodde i Köln*

Johanna kom til Sverige etter krystallnatta i 1938. Barthel var 10 år då han opplevde krystallnatta i Köln. Han såg sin frisør og gamle ven «ligge blødende og døende på gaten foran den forretningen han hadde drevet». Ingen av dei vaksne som såg det, gjorde noko. Ho spør om kvifor ho tenkjer akkurat på Barthel, og svarar:

*Fordi din vrede
har evig liv
fordi likegyldigheten, resignasjonen
aldri vil krype inn i dine øyenhuler...
'Det kan ikke fortsette slik!
Vi må gjøre noe'.
Det var dine avskjedsord
til din mor.*

Johanna identifiserte seg med Barthel. Ho sa ofte at ingen kan gjere alt, men alle kan gjere noko, og brukte seg sjølv i organisasjonsarbeid, demonstrasjonar, aksjonar og i kamp for enkeltmenneske. I «Requiem for Barthel» gav ho oss dikt som meir enn det meste anna ho skreiv, fortel om eiga smerte og sterke medkjensle med dei som brutalt blir slått ned i kampen mot urettferd. Barthel sine avskjedsord til si mor, høver på Johanna.

Nekta visum til USA

På byrjinga av 1980 talet skulle Johanna fylgje far sin, som var blind, til USA for å besøke nære slektningar som flykta frå Østerrike før krigen. Ho drog til den amerikanske ambassaden i Oslo for å søke om visum. På skjemaet skulle dei bl.a. fylle ut ein rubrikk der det var spørsmål om hudfarge. Her skreiv Johanna rutete. Ho fekk ikkje visum. Var det fordi ho skreiv rutete at ho ikkje fekk visum? Har dei som skal lese slikt, humor? Å drive ap med dei som godkjenner slikt, er risikosport.

Kanskje trudde mange med Johanna at all hennar verksemd på venstresida opp gjennom åra, var like utslagsgjevande for at ho vart nekta visum som det at ho skreiv rutete på rubrikken for hudfarge.

Johanna mislikte avslaget sterkt. Men så overtok humoren. Og så skreiv ho dikt om kor farleg ein person ho var som supermakta USA ikkje våga sleppe inn i landet.

Prolog til rådhuset

I 1993 fekk Kongsberg nytt rådshus, og Johanna vart bedt om å skrive prolog.

Ho sette ord på rådhuset si historie. No bretta ho ut strid og usemje om bygginga. Ho endte prologen med ei velsigning som ingen andre enn ho, byens fromme og opprørske poet og katolikk, kunne prestert.

«Ved innvielsen av Kongsberg Rådhus den 4. juni 1993» skriv Johanna:

*Hvis Kongsberg hadde ligget lenger mot sør,
ville vårt nye rådhus blitt velsignet*

med messer og klokkeklang
 og vievann i møterum og kontorer.
 Vi gjør det enklere her, slik at alle kan delta:
 Vi ønsker vårt rådhus mangfoldige gode år
 fra taket, båret opp av selve lyset
 helt ned til de tekniske rummenes sinnrike hjerte.
 Vi ønsker alt godt for dem som arbeider her.
 Vel gjennomtenkte, kloke vedtak ønsker vi oss.
 Vi ønsker alt godt for dem som går ut og inn.»
 Året etter opninga av rådhuset kom dikta om sølvgruvene si søge.

Sølvkantaten

Ein april dag i 1994 er Ebba Wergeland, mannen min John Garsjø og eg på veg til Kongsberg kyrkje. Vi skal høyre på urframføring av musikkdramaet Sølvkantaten. Johanna har skrive teksten. Kantor Reidar Hauge har komponert musikken.

Kongsberg hadde starta arbeidet med å restaurere det største barokkorgellet i Norden, kalla glogerorgel etter orgelbygger Gottfried Heinrich Gloger. Mellom 1760 og 1765 kom orgellet på plass i kyrkja. Inntektene frå framføringa av musikkspillet skal gå til restaureringsarbeidet. To gjetarbarn, Helga Verp og Jakob Grosvold fann sølvet i åsane kring Kongsberg i 1623.

Lenge, lenge lå jeg stivnet i jordens mørke
 før et menneske fant meg -
 før lyset fant meg
 før lyset fant meg
 Da ble jeg skinnende
 De kalte meg sølv.

Skal Helga Verp og Jakob Grosvold fortelje kva dei har funne?

Du kan velge å tie, bevare din hemmelighet
 Men sett er sett, skapt er skapt!
 en gang for alle
 Og aldri vil valget ditt være helt fullbyrdet.

I Sølvkantaten tek Johanna dei to gjetarbarna med inn i ein draum. Viser dei mange dilemma.

I 1994 var det urframføring av Sølvkantaten. Den fortel gruvene si historie i ord og tonar. (Faksimile av omslaget av Sølvkantaten).

Stor applaus, takk og blomar til Johanna Schwarz og Reidar Hauge for musikkspølet Sølvkantaten. Foto: Rigmor Falla.

Kva som kan skje på godt og på vondt om sølvet vert henta ut av fjellet. Når Johanna fortel sølvgruvane si soge, fer århundra forbi. Heile tida held ho oss fast i det konfliktfylte, i dei val enkeltmenneske og samfunn blir konfrontert med og må ta. Ho får fram kor verdfullt og vakkert sølvet er. Ho fortel om kvinna i Bibelen som hadde ti sølvmyntar og mista ein, og leita til ho fann skatten sin att. Ho siterer frå Jakobs brev om rikdommen som rotnar, om gullet og sølvet som rustar bort. Ho brukar hendingar frå gruvesamfunnet si historie i Kongsberg, fortel om opprør og hard øvrigheit.

Om denne kvelden i Kongsberg kyrkje skriv Johanna «Det ble en framføring som mobiliserte alt som kunne krype og gå i Kongsbergs kulturliv, barnekor, voksenkor, instrumentalister og amatørskuespillere gikk sammen i et felles kjempeløft. De to hovedrollene ble besatt av profesjonelle»

Stor applaus, takk og blomar til Johanna Schwarz og Reidar Hauge for musikk-

spølet. Ei mektig oppleving å få vere til stades i kyrkja i Kongsberg ved urframføringa av Sølvkantaten.

I 2001, fem år etter at Johanna døydd, stod det gamle glogerorgelet ferdig restaurert. Elleve år seinare, i 2011, vart musikkdramaet Sølvkantaten sett opp på nytt. Kantor Reidar Hauge, då alvorleg kreftsjuk, rakk å fylgje arbeidet til framføringa. Korleis hadde det seg at Johanna skreiv teksten til Sølvkantaten? I mars 2020 spør eg Tove Magnussen, som var gift med Reidar Hauge, om dette. Tove er ikkje heilt sikker, men ho trur det var gjennom hennar vennskap med Johanna, at Reidar kom i kontakt med ho, og samarbeidet mellom dei to om Sølvkantaten starta. Tove las korrektur på teksten i Sølvkantaten, og ho hugsar Reidar sa at Johanna sin tekst var krevjande å lage musikk til, mellom anna fordi den ikkje var i heilt streng bunden form. Kontakten mellom Tove og Johanna byrja på slutten av 1970-talet, då samarbeidde dei om eit kulturopplegg for barneskulen som dei planla og gjennomførde.

Byste i biblioteket

Den som i dag kjem til Kongsberg, finn spor etter Johanna Schwarz i byen: Ei byste på biblioteket, grava på kyrkjegarden, og ei gate som ber hennar namn, Johanna Schwarz vei.

Når du er i biblioteket på Kongsberg og går innover i gangane, vil du støyte på bysta av Johanna Schwarz. Seks av bøkene ho skreiv står utstilt: *Ararat. Mønja. Stifinneren. Requiem for Barthel. Fånge i vepenhuset. Manniska på alltid. Glas.* Ved sida av bysta er eit fotografi av Johanna som sit på ein stor, svart motorsykkel. På teksten står det «Hvem var Johanna Schwarz? Hun var forfatter, jødisk flyktning, nesten blind, katolikk, kommunist og svensktalende i Norge». I eit portret-intervju i Laagendalsposten (12.03.1993) stadfestar Johanna historia om at ho fekk hjelp frå politiet i Kongsberg då ho skulle fotograferast på motorsykkelen, som var ein svær Harley Davidson.

Bysta er laga av bilethoggar og teiknar Marit Wiklund. Venskapet mellom dei to starta i 1979 då dei saman laga boka *Labyrinten*, for blinde og sjåande barn, på Oktober forlag. Om korleis bysta vart til, seier Marit Wiklund «Slik eg hugsar det, så bestilte Johanna bysta av meg for å gje meg ei økonomisk handsrekning».

Då bysta var ferdig i 1993, inviterte Johanna til dobbeltgjengarparty heime hos seg sjølv der den vart avduka. Eg spør Marit Wiklund korleis den hamna på biblioteket. «Johanna vart lei av å gå og sjå på bysta og ha den ståande i huset, og gav den til biblioteket». Marit Wiklund seier Johanna lærde henne noko viktig. «Johanna var modig, uredde, ho gjekk ikkje på akkord og var ei markant røyst i samfunnet. På same tid kunne ho slite med eiga sjølvkjensle og syntest ikkje ho dugde eller fekk noko til. Det fortalde meg at også dei som stå fram på ein beundingsverdig måte i det offentlege rom, kan slite med låg tru på seg sjølv.»

Björg Sælid var sjefsbibliotekar då bysta av Johanna kom på plass. Ho møtte Johanna ofte. Ho seier Johanna likte å vere der det skjedde, og at ho ikkje var skoren

Bilethoggar og teiknar Marit Wiklund laga bysta av Johanna. Foto: Dag Kristoffersen.

*Johanna ved bysta.
Då Johanna vart lei
av å gå og sjå på bysta
og ha den ståande
i huset, gav ho den
til biblioteket. Foto:
Rigmor Falla.*

for tungebandet, men hadde replikkar klar til det meste.

Johanna var ganske stor og synet var ikkje godt. Bjørg Sælid fortel at ikkje sjeldan når Johanna kom på biblioteket, hadde ho gått langs vegen og nesten blitt meia ned av bilar. Då var replikken ofte «I dag høll jag på och gjøre Ulf til enkemann igjen».

Ossietzkyprisen

Hausten 1995 fekk Johanna Schwarz Ossietzky-prisen for modig bruk av ytringsfri-
domen. Carl von Ossietzky var ein radikal tysk pasifist som vart dømt for landssvik
og spionasje i 1931. Ossietzky fekk Nobels fredspris i 1936, for året 1935.

Håkon Dahl i NRK intervjuar Johanna etter prisutdelinga. Han spør korleis familien
kom seg til Sverige i 1938. Johanna fortel at mora kom frå ein ungarsk jødisk familie,
og at morfaren hadde pengar nok til at dei kunne reise og opphalde seg i Sverige. Og,
legg Johanna til, «Krystallnatta hadde sendt sjokkbølgor gjennom Europa, och nær
grusomme ting skjer, brukar politikarane bli lita mer medgjørliga, och så slapp vi inn
i Sverige».

«Tenk om jag dør»

Eit snaut år etter at ho fekk Ossietzky-prisen, 5. september 1996, døydde Johanna
på Kongsberg sjukehus. Det hadde gått fire år sidan Ulf hadde gått bort. Ho fekk
komplikasjonar etter ein operasjon for underlivskreft. Lenge låg ho på Rikshospitalet.
Ein dag sette ho seg plutsleg opp i senga og sa forskrekka «Tenk om jag dør.» Ja, det

var ikkje utenkeleg. Ho var alvorleg sjuk. Ho sjølv visste at ho var dødssjuk. I mange år hadde Johanna gått rundt og sagt «Når Håkon Lie dør, skal flagget til topps.» No innsåg ho at ho kom til å døy før han. Ho fekk venner til å love at når Håkon Lie døydde, skulle dei syte for at flagget gjekk til topps. Kvifor var ho så sint på Håkon Lie? Han var for henne den som hadde hovudansvaret for kor mykje Ap, LO og arbeidarrørsla hadde svikta når det gjaldt palestinaranes kamp for sin rett.

Johanna var from. Ofte når noko stod på, sa ho «Vi måste bedja.» Men fiendane sine bad ho ikkje for. «Så from er jeg ikke. På den veien er jeg ikke kommet lenger enn til erkjennelsen av at min Gud også er mine fienders Gud.»

Messe for Johanna

Det er 12.september 1996. I Kongsberg kyrkje kling Gabriel Faure. Pie Jesus. Steinar Ofstad på fløyte. Det er altergang, slik det er i ei katolsk gravferd. Ragnhild Bjelland frå Katarinahjemmet syng messa. Pater Per Bjørn Halvorsen frå klosteret i Neuberggata har minneord og seier:

«Ingen kunne treffe Johanna Schwarz og gå uendret bort fra det møtet. Johanna var forstyrrende. Hun forstyrret oss konforme kristne, hun var forstyrrende for oss selvtilfredse samfunnsborgere. Og ikke bare var hun forstyrrende, hun kunne være direkte utidig... I sin person var hun forening av det uforenlige, men så trygg var hun i denne foreningen at hun gjorde oss andre usikre. Vi takker henne for hennes utidighet, ja vi elsker henne for den.»

Kjelder:

Omtale av Johanna Schwarz i aviser og på nettsider.

Søknaden til lektorstillinga i Bergen.

Sitat frå 'Johannas bok', 'Requiem for Barthel', 'Sølvkantaten' og frå 'Prolog ved innvielsen av Kongsberg Rådhus den 4. juni 1993'.

Intervju med personar som kjente Johanna Schwarz, m.a. Ebba Wergeland, Ragnhild Bjelland, Rigmor Falla, Eva Tovsrud Knudsen, Tove Magnussen og Kirsti Bleken.

Nore-dialekten – hva vil skje med den i framtida?

Av Ingrid Rudi Kvarme

Ingrid Rudi Kvarme, kongsbergjente med røtter i Nore, og elev på Kongsberg videregående skole våren 2021, har skrevet ei fordypningsoppgave om dialekten i Nore i Nore og Uvdal kommune i Numedal. Vi har fått lov til å bruke denne til en artikkel her i Langs Lågen. (DK)

Kjennetegn ved noringsmålet

Numedalsmålet er det man prater i øvre dalføre ved Numedalslågen. Det blir snakket i Flesberg, Lyngdal og Svene, Rollag med Veggli, Nore med Uvdal og Dagali. Det har blitt funnet en del forskjeller i språket på disse stedene. Numedalsmålet kalles fjellbygdsmål eller midlandsmål. Noringsmålet er det man snakker i Nore. Nore og Uvdal grenser til Hol og Ål i nord, Nesbyen i nordøst, Sigdal i øst og Rollag i sørøst, Tinn og Vinje i sør og Eidfjord i vest.

Dialektene i Nore og Uvdal ble til på 1000-tallet. Noringsmålet har vokst seg fram fra det gammelnorske tale-målet som var her i landet på 1100-1200 tallet. Men ennå finner man særtrekk fra det gamle målet i dialekten.

Kart Nore med Rødberg. Kilde: Norgeskart.no.

Bruk av personlig pronomen i noringsmålet

Personlig pronomen	Subjektsform	Objektsform	Genitivsform
1.person entall	e	me	
2.person entall	du	de	
3.person entall	han/ho-dæ/de	han/ho/hen- dæ/den	hass/hennas
1.person flertall	me	kan/uss	
2.person flertall	de	dikkan/dekka	dikkas/dekkas
3.person flertall	dei	dei	deiris/deires

Rødberg er et tettsted i Nore, der de snakker nærmere bymålet enn det de gjør lengre nede i dalen. Rødberg har fått nye ord og uttrykk fra industrialiseringen da det kom mange innflyttere til bygda for å få seg jobb fra andre steder. Det kan minne om vikamålet i Oslo. Vikamålet er dialekten fra det gamle arbeidsmiljøet i Oslo. På 1920-tallet kom det anleggsfolk fra byene til Rødberg. På gårdene i Nore holdt de mer på det gamle målet. Seinere kom også jernbanen til Rødberg.

Intervjuer med folk i dag

For å finne oppdatert informasjon om noringsmålet har jeg interjuvet sju personer i alderen 16- 69 år. Disse er fem kvinner og to menn. Siden det er så stor aldersforskjell, har jeg undersøkt forskjellen på ungdomsmål og det de eldre snakket. Dette vil si noe om utviklingen, og om noringsmålet kanskje er på vei til å bli utvannet.

De intervjuede

Ungdom	Voksen	Godt voksen
Kvinne 17 år (Rødberg)	Kvinne 49 år (Nore)	Kvinne 67år (Nore)
Kvinne 16 år (Borggrend)	Kvinne 45 år (Nore)	Mann 66 år
Mann 17 år (Nore)		

Alle de intervjuede er vokst opp i Nore unntatt en, og det er Lars Erik Jacobsen. Han kommer egentlig fra Enebakk i Akershus. Han flyttet til Skrepperund da han var 21 år. Han har alltid vært interessert i gamle ting, historie og språk. Lars har lært seg noringsmålet og har fått kulturprisen i 2018 for ha formidlet mye av de gamle lokale historier og bevaring av kommunens kulturarv. Han snakker ofte med gamle folk som har kunnskap om gamle ord og betydninger.

To av kvinnene er ikke bosatt i Nore lenger, men snakker fremdeles tilnærmet Nore-mål. De sier det er en utfordring å snakke dialekt på jobb på Kongsberg.

A- eller e-verb i infinitiv. 7 intervjuede

Verb	A	E
Væra/være	5	2
Rope		7
Hoppe/hoppa	6	1
Flytte, flaute/flauta	4	3
Spille/ spela	5	2
Danse/dansa	1	6

Et av verbene var alle enige om, og det var rope. Noen av de voksne mente de sa skrike også. Resultatene er ulike. Det er ofte de eldste som har a- endinger. En ungdom fra Rødberg svarte e-ending på alle verbene. De yngste sier e-endingene som kan være en indikator på at språket går fra kløyvd infinitiv og blir til e-infinitiv. Intervjuobjektene bruker lavtone, noe som er typisk østlandsk dialekt.

Dialektprøver

Dialektprøve en, kvinne 49 år

E ska i fjose og starve krytun. Det e mange ga`amle krytur på gaaren. Grannen har fleire hesta på gaaren, me har ikkje . Etter jekk e neat te huso. Me ska eta graut te meddag. Morra mi søLte graut på søkken. Det var`t ofte graut på søndag som me åt. E synst de e gøtt.

Dialektprøve to, mann 66 år

E vart kjend me dei på Lintveit ganske lengje før eg kjende dei i Ro. Åsså var det i forbinelse med noko gamLe deillespapir og noko i forbinelse med Lintveit setre. Åsså var eg mykje på Lintveit åsså dreiv og oversette for de var skrivi med gotisk håndskrift dei dere gamLe papiron. Åsså var det nokon i Øktalen som meinte at dei ikkje hadde nokon seterett til Lintveit setre og ville ta frå dei retten i sameiga. Åsså i den forbinelse vart det sak og då var eg å hjølpde dei på Lintveit med å oversette ein masse dokkomentar. Men så ei tid etterpå så var det noko lignane i Ro og det var noko dei kalla hellestullvøllen oppå imot snauffellet vendt oppå ved garden der. Og der var de ein vøll som dei var veldig ueinige om høkken som hadde og då var Gunnleik i Ro han var meinte bestemt at den høyrde tel ro. Og då var eg invitert ditt då før då hadde dei papir som dei ikkje skjønde kva betydde. Og då vart eg jo kjend med Ragnhild og Gunnleik etterhvert. Ragnhild var jo ein opplevelse ho, ho var jo ein sjeldan person eigentleg, ho var så oppegående i alle sammenhengar eigentleg. Ho førde så med på all ting og konna så mykje. Ho var interessert og hadde utruleg mange gamLe ord og uttrykk. Så ho hadde klarte å behelde det får systrene hennar var ikkje noko utprega og dei prata meir nærmare bokmål. Dei hadde ikkje dei same ordene som Ragnhild hadde klart å ta vare på.

Dialektprøve tre, kvinne 17 år

Det var en gang jeg var ute i skogen, jeg liker å gå tur. Det var en fin sommerdag og jeg kunne kjenne sommervarmen komme. Det var sol og lyst ute i skogen. Fulene sang. Blomstene hadde kommet fram som forglemmegeien og ballblom og da er det sommer i Rødberg. Jeg tok fram leppestiften og tenkte det ville bli en god dag. I skogen var de goe store og små bLåbær som jeg pLukket. Jeg var i skogen med søskenbarnet mitt. Når vi var på toppen så vi hoggorm og da løp vi fort hjem og inn i huset.

I dialektprøvene jeg tok, fant jeg mange, forskjellige og spennende ulikheter. Jeg kunne se forskjell mellom aldersgruppene. En av ungdommene snakket ikke dialekt i det hele tatt. I dialektprøve nummer tre kan man se det. I dialekten vil man si «e» mens på normalisert bokmål sier man «jeg.»

Noe jeg la godt merke til på dialekt, er at å lyd som er skrevet o blir sagt til ø på enkelte ord som vi på normalisert bokmål ville sagt å til: «gøtt, vøll og ørm». Vokalen endrer seg fra kort o og blir til ø. I dialektprøvene kan jeg også finne ord med u som blir utalt o. Eksempel på dette er: «under, onder og stund, stond». Det samme skjer med a til å: «Langt, långt og mange, månge.»

Noe som også kjennetegner noringsmålet, er jamtevekstreglen. Det går ut på at ord som i gammalnorsk hadde to kort stavinger. Ordene ender på -a som i gammalnorsk. Dette kan vi se på infinitiv ord som å væra og eta. Noringsmålet går «hv» til «gv». I Nore sier de ikke kvit eller «hvit» men «gvit». Dette sa de intervjuobjektene fra Borgergrend og Nore. Men personen i Rødberg sa hvit som ikke hadde dialekt. Dette viser at det er nærmere bymål i Rødberg enn det er i Nore. Alle som snakker dialekt, har samme nektingadverb: «ikkje». Intervjuobjektet fra Rødberg sier ikke.

Tjukk L er et målmerke i dialekten der man bøyer tungespisen oppover og bakover. Eksempler på dette er: «gamLe, føLk og søLte». Alle som jeg pratet med under oppgaven, hadde tjukk L. Dette er typisk østlandskdialekt.

Flertall av substantiv får bortfall av -r, en hest flere hesta. Kvinnen fra Rødberg sa en hest flere hester. De gamle er også flinke til å bøye verbet etter person. Dette kommer også fra en regel fra det gammalnorske språket: «E spinn, me spinne, han spinnr, dei spinna». Et annet særmerke man kan finne i Nore-dialekten er palatalisering. Det fantes lite med palatalisering i Nore-målet, men jeg fant ord som tankje og veigen.

Noe jeg kan legge godt merke til, er at de eldre sier håkken, mens de unge ikke sier det. De unge sier at det blir unaturlig å si. Her ser man at ordene som håkken, håffør og hå blir erstattet med hvem, hvorfor og hvor. Ungdommen har hørt besteforeldre nevne det.

Utvanning av noremålet

Noringsdialekten er stadig i endring. Det kommer nye folk til bygda, mens andre forlater. I min undersøkelse viser det seg at det er flere av de eldre som prater rein dialekt enn det gjør av den yngre generasjon. Det finnes forklaringer på dette.

I dag er ungdommen på sosiale medier, mer enn noen gang. De blir påvirket i stor grad når de bruker nettet så mye. Nyheter blir både presentert muntlig og skriftlig på bokmål. Til og med Laagendalsposten som er eneste lokale dagsavis i bygda, står på bokmål. Ungdom har lett for å kommunisere med andre fra ulike steder som

Rødberg fra første del av 1900-tallet Foto: Wilse, Nasjonalbiblioteket.

Kongsberg og Oslo. Dette gjør at gamle ord blir byttet ut med nye moderne ord som mail, skateboard, taco eller ting vi sier i Kongsberg. Ungene blir mer vant til å prate bokmålsnært.

Før så var det slik at de som bodde i Nore, var med stedbundne. De bodde på gårdene sine og fartet ikke så mange steder. I dag har vi gode transportmidler som gjør det lettere å komme seg til andre steder. Før var det bare jernbanen som gikk fra Rødberg og ned til Kongsberg. Tradisjonelt har det vært store avstander mellom gårdene og dette førte til mindre kontakt mellom mennesker fra forskjellige steder, og den norske topografien har vært grunnen til at det har oppstått store dialektforskjeller i Norge

En av de unge jeg snakket med, synes det er flaut å snakke dialekt. Personen synes det ikke er noe morsomt når andre ikke forstår hva hun mener til tider. Intervjuobjektet synes det er kjedelig å gjenta ord når motparten ikke skjønner. Alle ungdommene sier også at det er fort gjort å veksle mellom dialekten og normalisert bokmål når de prater med noen som ikke snakker noringsmålet. Ungdommen sier de også bruker mye tid utenfor skolen til å se på filmer. Det går ofte i Netflix som har flest serier på

norsk, og da blir underteksten bokmål. Flere av ungdommene synset det er vanskelig å bøye verb.

På skolen har de heller ikke noe fokus på å lære dialekt. De lærer heller ikke nynorsk før på ungdomskolen. Nynorsk er mer likt dialekten enn bokmål. Når ikke foreldrene prater det, og de heller ikke lærer det på skolen, blir det helt blankt når det kommer til dialekt.

Lars Jacobsen som har vært lærer i Nore og Uvdal kommune, ville gjerne at elevene skulle hatt innputt i noringsdialekten på skolen. Han synes det ikke er rart at ungdommene ikke kan så mye dialekt. Lærebøkene er også skrevet på bokmål. Jacobsen synes at noen av bøkene kunne vært skrevet på nynorsk. Da hadde de fått innputt av noen ord. Jacobsen har vært lærer fra 1977 til 2017. Han har lagt merke til utviklingen i språket på skolene. Han merker at folk snakker mindre dialekt enn de gjorde før.

Barnehagetantene i kommunen prater bare normalisert bokmål til ungene. De prater ikke dialekt for de er redd for å bøye verb feil og si andre ting feil. Dette gjør at ungene ikke får en innputt i dialekt. For det er de første årene man lærer å snakke og legger grunnlaget for hvordan man senere i livet vil prate. Om de hadde hatt et fokus i barnehagen på dialekt, ville barna ha lært dialekt.

Når det kommer folk fra andre steder som tar over gårdene, og når innfødte noringer får ny samboer som er innflytter, blir språket utvannet. De gamle dialektbrukerne dør, og det kommer mange nye inn i bygda. Det er totalt 2423 innbyggere i bygda, og det dør flere enn det blir født.

Konklusjon

Noringsmålet er i konstant endring, sånn har det vært lenge. Det kommer nye ord, og det faller ut gamle ord i språket. Dette er på samme nivå som mange andre dialekter i Norge. Men jeg tror at noringsmålet kommer til å bli snakket i mange år til. Jeg tror ikke det kommer til å dø ut. Målet kommer til å bli mer utvannet, men folk kommer til å snakke det. Jeg tror også en del av befolkningen i fremtiden kommer til å snakke mer bymål. Vi får også inn mange ord og uttrykk fra utlandet. Det kan hende at gamle ord blir byttet ut med engelske låneord. Ord som ikke blir brukt så mye, vil bli erstattet. Det kan være navn på redskap på gårdene som ikke blir brukt lenger, og da dør ord ut.

Samtidig så vil det alltid være forskjell på hvordan folk vil prate. Idiolekten vil være ulikt. Innbyggere bor spredd rundt i Nore. To av ungdommene bodde ti minutter unna hverandre og snakket forskjellig. Sånn vil det også være i fremtiden. Jeg kan tenke meg at det er mer dialekt på gårdene enn i sentrum som er Rødberg. Det er ofte familiedrevne gårder som vil bli tatt over av den yngre generasjonen som er vokst opp på gården med dialekt.

Litteraturliste i fordypningsoppgava ikke tatt med her.

Min barndoms vei til bestemor i Rollag

Av Trygve Simensen

Det var snaue to km å gå fra Brenna og til bestemor i (Nordre) Vihåmmår. Veien var en sti som gikk tvers over skogteigene til de fleste gårdene nede i bygda.

Det er nemlig slik i Vamre krets at større bruk ligger litt opp for elva, og i skogene ovafor disse bruka var det i sin tid mengder av husmannsplasser. Noen av disse var synlige i min barndom, andre hadde allerede blitt selvstendige bruk. Slik var det med Torsgard, hvor jeg vokste opp etter først å ha bodd på naboplassen Brenna, til jeg var sju år, en plass under Nedre Vamre.

Veien til bestemor var bare en smal sti. Den var absolutt ikke farbar for annet enn folk til fots. Kun en gang veit jeg at den blei benytta til sykkel. Det var da det kom en omreisende kramkar med koffert på bagasjebrettet og absolutt ville rett til

Min svoger Bjørn Hansen med datter Anne Marit trækker i påske-snoen til Anne Marits oldemor i 1961. Foto: privat.

Vihåmmår. Vi advarte han, men han la i vei, og hos bestemor fikk han solgt flere ting fra sin samling av tatersløyd. Men sykkelen måtte han altså komme seg over minst sju le med!

Til bestemor gikk vi ofte. Vinterstid blei ofte skisporet tråkka til slik at man også da kunne gå på beina.

Blei det mørkt, var datidas lommelykter ikke særlig å stole på, og jeg husker en gang at jeg måtte følges hjem i kveldsmørket. Da skal jeg ha sagt: «Nei, her hadde jeg ikke våga å gå om jeg hadde hatt tusen lommelykter.»

Plassene vi gikk forbi, eller som vi hørte om hadde eksistert, er godt beskrevet i bygdeboka for Rollag, og jeg har i det følgende tatt med noe fra denne uten selv å gå til primærkildene.

Det var i hovedsak fattigdom som botna i økning i befolkningen, og det faktum at flere barn overlevde, som gjorde at husmannsvesenet fikk stor utbredelse utover fra 1700. Etter hvert reiste nok mange til Amerika for å prøve lykken, og plassene fikk lov til å gro igjen. Men mye vitner om ekstrem fattigdom, plassnavn som Armodskleiv, Steinkøs og Knipetak vitner om dette. Plassen Kloe kan også ha samme fattigslige opphav hvor noen klora seg fast. Men det bør vel ha vært triveligere å bo på Osperoe.

Fra Brenna måtte vi først over en hellelagt bekk som kunne være en utfordring på glatt føre. Så klatra vi opp bakken forbi et steingjerde som utgjorde delet mellom Vamre-gardene. Der lå Levorsplassen. Her kunne vi fremdeles se en del av jordet og en jordkjeller. Jorda her i lia er svært steinrik, og husmannen som rydda plassen, må ha vært svært iherdig og arbeidsom. Levor er nevnt i flere omganger fra ca. 1750, så plassen er godt brukt. Ca. 1850 står plassen for både bygg og havre, og det blir dyrka poteter. Alt dette er skrevet som grunnlag for skattlegging.

I 1880 er plassen nevnt i en rettsprotokoll fordi kona på bruket satt på Bekkjordssætra og tok på seg dyra til lokale bønder. Det blei reist anklage mot henne for ikke å betale nok til dyreeierne i avtalt naturalia (smør, ost osv.). Saken avsluttes uten at vi kjenner resultatet, men bygdeboka sier at «kanskje var det absolutt ingenting å hente frå desse plassfolka».

Få år etter reiste disse folka til Amerika, og bosetningen på plassen er noe mer uvisst og tilfeldig. Sist skal

Levorsplassen er svært steinrik, og noen enorme steingjerder er ennå tydelige i landskapet. Foto: Trygve Simensen.

Tuterudfenta ha bodd der, oppunder første verdenskrigen. Denne jenta var nok, som bygdeboka sier, lågast på rangstigen – mulig fordi ho nok hadde en psykisk lidelse. Selv husker jeg godt at vi blei skremt med henne, på samme måten som vi blei advart mot Rottenikken, en skoggangsmann som sikkert rettmessig hadde svært dårlig rykte.

Fra Levorsplassen går vi videre i skogen og krysser gjerdene mellom eiendommene.

Lea måtte vi alltid passe på var skikkelig stengt. Dyra rådde jo grunnen helt opp til «tverrgarden», et tversovergjærde som stengte slik at kuene ikke kunne komme seg videre opp i fjellet. Jeg mener å huske at alle gjærder i hovedsak var laga for storfe. Sauene var utrolig flinke til å komme seg gjennom gjærder, og det var helt vanlig å hente en flokk sauer heim etter at de hadde kommet til naboene. Om sommeren skulle jo sauene holde seg ovafor den nevnte tverrgarden.

Nå kom vi til Liverud etter å ha kryssa bekken og å ha gått gjennom leet

I Liverud under Nordre Bekkjorden var min familie godt kjent. Der hadde bestemor og bestefar Simensen bodd, og det var første bosted til mine foreldre. Mor og far gikk jo på skolen sammen, og mor fortalte at ho fulgte sin skolekamerat, senere sin mann, heim fra skolen og således kom heim til Vihåmmår fra gal retning til bestemors store forundring.

Da jeg var liten, var det godt synlig at folk hadde bodd i Liverud. Stua var hel og fin, men låven var i ferd med å rase. Like ved veien til bestemor stod en stall. Den var egentlig skummel å gå forbi der den lå i utkanten av tunet. Mest synlig var ripsbuskene. Her plukka vi hvitrips fra buskene som sikkert var planta før krigen, for det var ingen som bosette seg i Liverud etter at mine foreldre flytta derifra i 1937. Stua blei da brukt, ifølge eierne, under flyangrepet i Veggli våren 1940. Da rømte man fra gårdene og blei nok værende i Liverud mens det stod på som verst med tysk bombing.

Liverud har nok vært en stor plass under Bekkjorden. Blant anna skal ei datter på garden ha bosatt seg der 1868, og tidligere bosettere skal ha vært aktive håndverkere

*Bildet viser et le slik det blei fotografert A. B. Wilse i 1907.
Fra Norsk Folkemuseums arkiv.*

Mor og far i Liverud i 1936. Min bror Johan er her ca. ett år. Foto: privat.

Denne taburetten var med på flyttinga fra Liverud i 1939 og har siden fulgt familien vår. Den har nå fått nytt sete, men er ellers like god, om enn godt brukt. I min oppvekst var den vaskeservant, noe den også nå er i skogskoia vår. Foto: Trygve Simensen.

med hele bygda som arbeidsplass. Kontrakten om rydding av plassen er fra 1817, og iflg. bygdeboka kan det se ut som om grunneier og plassdriver har en god tone som indikerer at plassfolket får bedre vilkår enn de fleste nydyrkere: «Gunder og Live skal have et uoppøddet Støkke jord i heimhaugen kaldet Liverudpladsen, han skal bygge og beholde for sig og sin hustrues levetid, og naar de begge ved døden ere afgangne...». Oppsitterne får fri tilgang på ved, tømmer til husbygging og beiterett til sine dyr (to kuer, kvige og småfe). De ilegges en årlig avgift. Jeg kan ikke vurdere størrelsen på denne, men vilkårene som er satt, kan høres rimelige ut når man også legger til at ved ekteparets død skulle plassen gå tilbake til hovedgården mot kompensasjon til arvingene.

Når man nå står ved steinrøysa etter pipa på stua, går tankene til hvordan det kunne være for et nygift par å bosette seg der. Kaldt og fattigslig, far på arbeide hele uka, ofte borte fra hjemmet, og mor, først gravid gjennom hele vinteren med enean-svar for både dyr og hjem, og så etter hvert med to barn. Stua var slett ikke lita, med enkle vinduer og dør rett ut i snøen. Det er nesten godt at jeg aldri har spurt om livet her for det unge paret. Mors trøst var kanskje at veien til hennes mor var kort. Etter to år flytta mor og far til Bakeriet, et hus nede ved riksveien. Flyttelasset var nok ikke

stort, men jeg har fremdeles den taburetten som er avbilda på familiebildet fra 1936. Skal tro om den var laga til paret av mors snekker-onkel som også siden gjorde mange jobber for oss i min oppvekst.

Så går vi videre, gjennom leet i delet mellom Bekkjordsgardene og opp bakken til Kloe. Denne plassen var i min barndom bare to små jorder og små antydninger om ei hustuft. Likevel har nok Kloe fått plass i historia fordi Svein Tæla, f. 1783, bodde her i barndommen. Klengenavnet fikk han tidlig på grunn av en usedvanlig tregghet og at det var lite tiltak i han. Da er det merkelig å kunne si at maken til raske og effektive grunnlegger av framtidsretta aktivitet, finnes knapt i dalen. Han bygde endatil den første Bruhaugbrua over Lågen. Svein hadde god kunnskap om tømmer, og de kvalitetene han trengte til brua, henta han med hest langt borti Hovin!

Like ved Kloe var det ei moltemyr, akkurat som rett sør for Liverud. Var vi heldige, kunne vi finne noen få molter der om høsten.

Nå krysser stien over til Haslerud, der Smedplassen ligger. Der måtte vi gå langs uthuset, ganske stort, og om det var mørkt, var dette alt anna enn trivelig. Det var helt annerledes å gå i skogen enn å gå langs lukkede dører i en gammel låve. Kanskje tenkte vi på Rottenikken som faktisk bestemor hadde hatt boende på høytrevet ei natt.

Stua på Smedplassen var bare ei røys, og mellom stua og låven var det et skikkelig myrsøkk. Hvordan var det å måtte passere dette myrdraget hver dag for å komme til fjøset? Bygdeboka er litt uklar om denne plassen, men den blei nok tidlig fraflytta og ikke holdt i hevd av gårdsfolka på Haslerud.

Smedplassen var der stien vår gikk rett i uthusveggen der høye og mørke hus lot fantasien løpe litt løpsk om hva som kunne skjule seg der. Foto: Anne Bjørggarden.

Så kom vi til Sør Hasleruds eiendom. Her kunne vi møte ei farlig ku. Telemarkskuene var jevnt over svært så greie når man møtte dem i skogen, men her fantes altså ei sint ku i flokken, og hørte vi bjøllene til buskapen til Ingeborg Strømme, måtte vi enten gå omvei eller snu. Flere ganger måtte bestemor følge oss forbi disse dyra på veien hjem. Et uttrykk jeg blei minna på fra et søskenbarn nylig, var: «No kjæm kjynnan, no må me springe!».

Nå gjenstår bare Sjersantrud som plass. På en tur til bestemor møtte mamma og jeg en mann som leita etter denne plassen uten å finne den. Heller ikke mamma var kjent med det aktuelle stedet. Egentlig er dette rart, for plassen var nok ganske stor, med to kuer i 1865, og den bør ha ligget like nord for bekken som vi selvsagt kalla Sjersantrudbekken. Denne var direkte farlig ved mye vannføring, og med bare store, våte steiner å hoppe over på, fikk vi barna ofte følge hit av ei snill bestemor.

*Ei av bestemors kuer midt på tunet foran bestemors stabbur. Kanskje var dette Blomros, Gullsi eller Fagerlin, personlige og fine navn hadde de alle.
Foto: Privat.*

Resten av veien var trygg. Vi skulle nå bare forbi bestemors sommerfjøs, og det var ro og hygge om vi hørte dyra der. Kveldstid var det bare svak bevegelse i bjøllene som kunne høres fra dyras drøvtygging. Dagtid var det jo bare de blomstrete og staute telemarkskuene som hilste oss samt sprelske kalver som alltid var like lykkelige for å se folk. Dyra var jo våre beste venner.

Når vi kom til bestemor burde klokka være snaut 12. Det var nemlig slik at bestemor hadde gjøkur, og kl. 12 kunne vi jo se og høre gauken hele 12 ganger. Dette var moro for en guttunge, og jeg stod gjerne på en stol foran uret og venta spent til gauken kom ut.

Men det hele gikk jo så fort over, så da var det godt at bestemor hadde melk og Noringssnipper for en alltid like sulten guttekropp.

Bestemors gjøkur var spesielt spennende når gjøken gol mange ganger. Foto: Trygve Simensen.

Noringssnipper, disse tykke, søte og ganske tørre snippene var skikkelig snadder med kald melk til. Foto: Trygve Simensen.

Det var en hoppbakke i hver en kneik

Den største i Lardal var Lindkollen

Av Jørgen Sandberg

Vi vet ikke om det var de tre berømte brødrene Ruud; Asbjørn, Sigmund og Birger fra Kongsberg som stimulerte til den voldsomme hoppinteressen i Lardal i mellomkrigstiden. Det vi uten videre kan slå fast, er at det var en hel del bakker som denne generasjonen kunne boltre seg i.

Vi har vært så heldige å få tak i en oversikt over alle hoppbakkene i Lardal. Den gjengir vi til slutt i denne beretningen. Vi nevner bare her at det var i alt 32 av dem. Fire var store nok til at det ble holdt konkurranser der. Da med utøvere også utenfra bygdens grenser. Felles for bakkene var at alle var utrustet med oppbygd tilløp. Disse fire var Skaubakken, Lindkollen, Grønnlibakken og Neslia. I den siste var jeg selv publikum under et renn, jeg tipper det kan ha vært på midten av sekstitallet. Rennet var såpass viktig at en journalist fra Østlandsposten var til stede. Jeg tror det var Yngve Tørrestad. Av dommere tror jeg Tjodolf Hoff og Borger Sogn var med, men det er mulig at dette er en erindringsforskyvning. Det er tross alt mer enn 50 år siden.

Bortsett fra de nevnte fire store var resten småbakker som ble brukt lokalt og i skoleskirenn.

En kan levende ser for seg hvor mye leik og moro barn og ungdom hadde i disse bakkene. Dog må det nevnes at to utøvere ødela seg så mye under utøvelsen av sin sport at det kostet dem livet. Den ene gangen var i Skaugbakken. Det skjedde først i april 1934, og anledningen var at det foregikk prøvehopping til et renn som skulle avvikles dagen etter. Den uheldige hopper var Arne Tutvedt fra Hedrum. Han måtte bringes med hest og slede ned til bygden hvorfra det bar videre til sykehuset. Der døde han to dager senere etter å ha pådratt seg brudd på hjerneskillen. I januar 1927 var det trening i Grøtterudbakken i Hvittingfoss. En ung og flink skiløper, Jens Olsen, falt så stygt at også han døde noen dager etterpå.

Når det gjelder dette med ungdom og skihopping, minnes jeg den morsomme

historien til Kjell Aukrust hvor han i boken «Simen, bonden og bror min», forteller om sitt hopp i Sandeggbakken. Det var gnistrende kaldt, og han var pakket inn i avispir både foran og bak. Som premie skulle han få et par nye hoppski hvis han hoppet 30 meter. På toppen av stillaset ser han det hasardiøse i foretaket, og idet han skuer utover bygden lurar han på om han noen sinne vil få se den igjen. Så lar han det stå til, og etter en luftig seilas smeller han i bakken. Han kommer til seg selv på sletta og spør sin far, som har bivånet det hele, hvor langt det var – Det var til den øverste «Nationen», - Hvor langt var de á. 29.5, lød svaret.

Men nå skal vi konsentrere oss om hovedsaken i denne artikkelen nemlig Linnkollen som også skrives Lindkollen. Vi får først plassere den i geografien. Den ligger på Nordby i Hem. Svinger du av fra fylkesvei 40 retning Lønnskollen, så går det straks en vei til venstre forbi Schjerven og videre nordover.

Følger man den, krysser vi den tidligere fylkesgrense til Buskerud før du havner i Hvittingfoss. Etter kort tid på denne veien kommer man til Gyrd Thoresens eiendom, og derfra går det en svingete vei oppover i skogen. Vi ble tatt med på en befaring med selvsamme Gyrd. I dag er det bare grov granskog å se der det før var tilløp og unnarrenn. Far til Gyrd, Agner, var litt av en tusenkunstner, og han reiste en bauta hvor det står risset inn noen linjer om bakken. Det finnes også andre installasjoner, laget av den samme mann, der sletta lå før.

På midten av 1930-tallet var de verste konsekvenser av de økonomiske nedgangstider over. Hvittingfoss-ungdommen hadde etter sigende mye oppdemmet energi og optimisme. Hoppssporten var svært populær den gangen, og det var ikke minst fordi Kongsberg var et hoppssentrum, med de nevnte Ruud- brødre i spissen. Ingen av dem

Linnkollen. Foto: Fra Anders Gulli.

kom noen gang til å hoppe i Lindkollen, mest kjente i så måte var nok Hans Beck fra Kongsberg som vant i Holmenkollen i 1936. Men det var også mange gode hoppere fra Hvittingfoss.

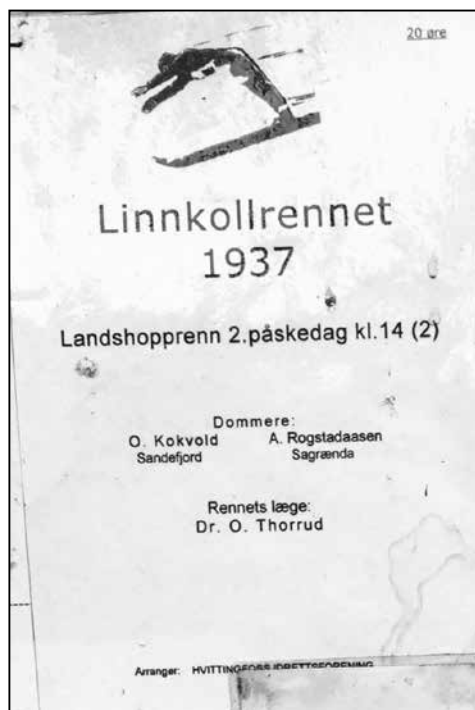
En eller annen fra dette hoppmiljøet, man vet ikke hvem, kom på befarings i omegnen på jakt etter å anlegge en stor bakke. På den måten ble Lindkollen oppdaget. Den skulle i utgangspunktet være en 90 meters bakke, men så vidt vi vet, ble det hoppet opp mot 80 m.

En viss kostnad ble det for å sette bakken i stand, men det ble ingen dyr affære. Det ble bevilget 200 kr. til sprengningsarbeid. Dette foregikk ikke helt uten uhell, for to karer fikk øyenskader, Erik Torvaldsen og Ole Lindholm. Arbeidet ble ellers gjort på dugnadsbasis av ungdommen i Hvittingfoss. Totalt gikk det med cirka 500 kr.

15. mars 1936 var det en riktig fin søndag, og da ble de første av rennene i Lindkollen arrangert. Det ble meget vellykket, og ingen falt, og bakken fikk ros av både løpere og dommere. Den var nok snillere enn den så ut. Likevel vil vi tro at gutta kunne få litt puls når de sto på toppen av tilløpet for bakken var jo stor, og på den tiden hadde ennå ingen hoppet over 100 meter. Lindkollen var den store manndomssprøven for alle over 16-17 år.

Det fortelles en historie om en sveiser fra en av gårdene i nærheten. Han gikk og følte på dette med manndomssprøven i bakken. Han hadde aldri vist noen hopptallenter, men en morgen etter fjøsstellet gikk han til topps. Han satte til med dongeri og høye gummistøvler. Det gikk som med Kjell Aukrust, han tok en hard landing i overgangen der han gikk på trynet og brakk kragebeinet. For denne prestasjonen ble han høyt respektert, han hadde våget det utrolige.

Likevel ble nok ikke Lindkollen den suksess som åpningen kunne indikere. Det ble riktignok avholdt renn her i 1936 og 37. Problemet var bare at det trengtes store mengder snø for å kunne preparere bakken. I 1938 og 39 var det snøfattige vintre, og dermed intet renn. I 1940 ble det avholdt to renn der. Det ene skal ha blitt dårlig redigert, hva man nå måtte mene med det. Det skal igjen ha resultert i «ondsinn» og

Første side av program landsrenn 1937 i Linnkollen Fra Anders Gulli.

usaklig kritikk» av bakken av en av hoppdommerne, den ikke ukjente Sigmund Ruud.

Så kom krigen og med den forbud mot alle konkurranser som ikke gikk i nazistenes regi. Men stedet oppfylte likevel en viktig funksjon for stedets ungdom. De møttes til dans på sletta til Lindkollen. Det var forbudt å samles på ungdomslokalene, så da ble det å holde festen i gang om det så var i ville skogen.

Til Lindkollens ære ble det laget et dikt og det var skrevet av Edvard Myrerud. Han var en bygdeoriginal fra Sandsvær. Han var født i 1867 og vokste opp i Passebekk på en plass som heter Myrerud. Han førte en omflakkende tilværelse med blant annet 11 år i Amerika, men var flest år som sjømann. Men han vendte tilbake til Hvittingfossområdet på 1930- tallet. Han drev delvis som kjøpmann, men det som opptok han de siste år han levde, var å skrive dikt. Han fikk trykt opp et utvalg av versene som han gikk rundt og solgte i de nærmeste byene i Vestfold og Telemark. Han var en del syk de siste år, men det var mange som hjalp ham. Hans ettermæle var godt. Han var et godt menneske og en snill mann. Disse opplysninger stammer fra et avisintervju i 1957, så han rakk å bli en gammel mann. De øvrige informasjonen og en hel artikkel om denne mannen kan man finne i Kongsberg og Sandsvær Historielag.

Diktet til bakken gjengis her:

Skibakken i Linntjernaasen

*Tre kilometer sydøst fra Hvittingfoss
En skibakke er anlagt for å glede oss
I Lindens lier der/ den stor og prektig er
og pensjonatet Nordby ligger også nær
Og under Linntjernåsen er et lite vann
Om sommeren der også fiskes kan.
Og en elv går i syd/ man kan høre dens lyd
I flomtider fiskes der ørret med fryd.
Ja «Unter den Linden» har man auch in Berlin
En skibakke som denne har de ei så fin.
Men over Linntjern å/ der kan man sikkert gå
Et storartet skue mot høyden vil vi få.
I uke ti arbeides det med kraft og mot
Og farer som sig følger også etterlot.
Men nu den ferdig er/Og Lindens lier der
Og Lilllevannets småtjern ligger også nær.
Og lønnen som beholdtes stor den ikke var.
Litt kaffe, brød og tobakk dem for dette her.
Allikevel det går/ de gjør hva de formår
Og glede av bakken ved siden også får'.*

Så langt Edvard Myreruds vers. Jeg kjenner et visst slektskap med denne bygdeorginalen, for også jeg har hatt den frimodighet å gå rundt og selge mine bøker.

Som sagt var hoppinteressen stor, og her kommer vi til en oversikt over alle bakkene som fantes i et som den gang het Lardal kommune.

De fire største:

Navn	Sted	Merknad
Skaugbakken	Skaug	Ca. 65 m
Lindkollen	Nordby	Ca. 75 m
Grønnlibakke	Grønnli	48,5 m
Neslia (to bakker)	Opsahl- bygget på 60-tallet, nedlagt ca. 1995	42 m

Disse fire bakkene var relativt store og hadde oppbygget stillas
Bakkene nedenfor var mindre og ble brukt ved skole- og lokale skirenn.

Navn	Sted	Navn	Sted
Hauglia	Haugen	Påslebakken	Opsahl
Søbakken	Kroken	Holebakken/Ospebakken	
Svennabakken	Kroken	Bergbakken	(Løkka)
Lillekollen	Kroken	Løvås skiklubb	Rayar
Martinbakken	Kroken	Travlia	Sogn?
Bergståbakken	Bergstå	Askerudbakken	Askerud
Rønningbakken	Rønningen	Engabakken	Eide
Lindåsbakken	Gåserud skole	Smukkestad (to bakker)	
Berganbakken	Bergan	Bøbakken (tre bakker)	
Røsholtbakken	Røsholt	Løkebakken	Steinsholt
Eikebakken	Røsholt	Kastebakken	Steinsholt
Husbakken	Røsholt	Svingene?	Steinsholt

32 bakker, alle nedlagt.

Omtale av en del skibakker i Lardal

Av Dag Kristoffersen

La oss se litt mer på de enkelte bakkene og hva som kommer fram ved søk, spesielt i Østlands-Posten. Det kan selvsagt ha vært flere bakker i Lardal, men her er jo et knippe en veit noe mer om. En del av bakkene blei ikke nevnt, men de nedafor er nevnt i avisa. Vi tar med de viktigste data.

Pinnestadbakken

I beretningen om Svarstad Skiklubb seinere Svarstad IL står Pinnestadbakken som første bakke i Svarstad. Den kom i bruk i 1908 med 21 hoppere i første renn. Antagelig var denne bakken i drift kun i noen år for i 1916 lå klubben nede i flere år. Bakken lå vel da ved Pinnestad gård like sør for Brufoss på østre side av Lågen.

Røsholtbakken

Den første av bakkene som er funnet i Østlandsposten er Røsholtbakken. Der var det renn søndag 24. februar 1924 kl. 13. Det var Styrvold idrettsforening som arrangerte rennet, og det var invitert hoppere fra nabobygdene Hvarnes, Kvelde og Siljan. Festen etterpå var på Breidablik forsamlingslokale. Dette er ikke så langt fra bakken og ligger på Steinsholt.

Fest og premieutdeling var det også der søndag 31. januar 1926 etter et meget vellykka renn med deltagere fra Siljan, Svarstad og Hvarnes. Lengste hopp var da 32,60 meter. Ja, her måltes det i 10- centimetre! Det var det Martin Reinemo fra Svarstad som sto for. Beste styrvolding var Nils Moen som vant arrangørens bestemannspremie for annen gang. Martin Reinemo er nevnt i Norske skiløpere og gjorde det best i 1930-åra da han selv var i 30-åra.

Når første og siste hopp var i denne bakken vites ikke, men muligens kan en undersøke i Styrvoll Idrettslags protokoller, om de finnes.

Husbakken

Denne bakken er nevnt i 1929, og den skal ha ligget i området ved Røsholt, nærmeste gård var Thorsrudenga ifølge Tove Bårnes. Søndag 10. mars var det renn der og også her fest på Breidablikk på kvelden. Hele dalføret til og med Hvittingfoss var invitert samt Siljan. Styrvold IL arrangerte og 40 deltok. Bakken hadde et godt tilløp og selv med dårlig føre, blei det hoppa godt, skrives det. Asbjørn Røse hoppa hele 34 meter utafor konkurranse og hadde lengste stående hopp i konkurransen på 31 meter og vant dermed klasse 16-20 år. Kaptein Stensholts premie for stiligste hopper i yngste klasse gikk til Ole Torsrud fra Styrvold. Sølv Myhre fra Svarstad var beste hopper over 20 år. I 1910 bodde han på østre Opsal. Når bakken var tatt i bruk og hvor lenge den var i drift, vites ikke. Men muligens har bakken ligget mot Lia/Misunt.

Skaugbakken

Dette er en av bakkene vi veit noe mer om. Den blei ansett i sin tid som en av Vestfolds fineste ifølge Østlandsposten. Ovarennet var kanskje litt bratt. Sommeren 1932 begynte de å rydde bakken på dugnad. Materialer til stillas hadde skogeier Treschow gitt gratis. Totalt kom stillaset til å bli 21 meter høyt, så bakken må ha ruva godt! Så vinteren 1933 kunne Svarstad skiklubb innvie bakken 19. mars 1933. Det var påmeldt over 70 hoppere, og det kom hele 600-700 tilskuere, så det var tider det! Prøvehoppere kom nesten opp i 40 meter, og siden det var så hardt i bakken, gikk de ned til halv fart. Det var få fall i første omgang, så dermed blei det full fart i andre omgang, og dermed var det mange som falt da. Lengste stående hopp var det Johannes Eid fra Hvittingfoss som sto for på 45,5 meter. Klubbkameraten Kolfinn Trandum hoppa en meter kortere og fikk damenes premie. Så dette blei nabobygda i nord sin dag. Flere hvittingfossinger tok plassene etter, Hilmar Moberåten og Trygve Pedersen, mens Sølv Myhre og Martin Reinemo fra arrangørklubben gjorde det også bra. Ved premieutdelingen leste maler Magnussen en prolog.

Året etter var det distriktsrenn 2. påskedag. Flere skulle jo da prøve bakken dagen før og en av dem var Arne Tutvedt fra Hedrum. Som Sandberg skriver, døde han to dager etter av fallet og etterlot seg kone og to døtre. Han var 25 år gammel.

På selve dagen var det 2. påskedag 2. april 1934 blei rennet avholdt. Som en hilsen fra Svarstad skiklubb til «de fremmede løpere» som det står, skreiv O. J. Magnussen et dikt (Vi gjengir første og siste strofe av fem):

*Med strålende jubel, og hånden til skyggen
vi gjør en honnør i fra Lardals-bygden,
til hele den fremmede skiløpertropp
som her på vår Skaugbakke-dag møtte op.*

*Vi takker dere dere alle som her møtte op,
i konkurranse over Skaugbakkens-hopp.
Vi unner Dere premiene De tok i vårt renn,
vær velkommen, velkommen til Lardal igjen.*

Og en av disse «fremmede» var den seinere bronsevinner i VM i 1939, 19-åringen Arnholdt Kongsgård, «Nolten» fra Kongsberg. Han vant hele rennet med 151,6 poeng, 0,5 poeng foran en annen kongsbergenser, Hans Beck. Men Erling Otterstad fra Svarstad tok andre plassen i samme klasse som «Nolten», 3,9 poeng bak. Otterstad hadde bakkerekorden da på 46 meter. Han hadde for øvrig trent denne vinteren på Kongsberg og lært mye av disse. I dette rennet hoppa han 41,5 meter. Han vant flere krets- og distriktsrenn i 1930-åra. To jenter åpna rennet som prøvehoppere, og pausehoppere, 17 år gamle Astrid Launes fra Kviteseid og 12 år gamle Inger Jørgensen fra Nanset, begge med bare stående hopp. Året etter hoppa Inger 33 meter i bakken. Året etter satt Reidar Hagen, som bare var 11 år utfor som prøvehopper. Disse to siste fungerte i mange renn som prøvehoppere. I samme renn satt Gunnar Hagen fra B.U.L bakkerekord på 51 meter.

Siste rennet i Skaubakken som er referert i Østlands-Posten, er registrert i januar 1940.

Linnkollbakken

Denne bakken kalles Linnkollen, Linkollen, Lindkollen og Linkollbakken. Denne lå på Nordby helt nord-øst i Svarstad nær grensa til Ytre Sandsvær og Hvittingfoss. Det var også Hvittingfoss Idrettslag som anla denne bakken. Noen medlemmer av laget var i på tur i Linntjernåsen og syntes at dette kunne egne seg til en storbakke. Så i oktober 1934 blei det inngått kontrakt om leie av området. Kontrakten var uoppsigelig for 20 år. Som andre steder begynte dette med dugnad. Bakken var veldig bratt og innhul. Med liten fart på hoppet måtte en falle mest mulig. Men den så vanskeligere ut enn den egentlig var. Så i 1936, søndag 17. mars blei det avholdt renn i Vestfolds, til da, største bakke. Og hvem vant, jo bygdas egen Kolbørn Trandum. Mens en kongsberggutt, en av Ulland-gutta, Reidar Ulland denne gang med et hopp på 64,5 meter. Men samtidig står det i en kilde at bakkerekorden var på 58,5 meter.

Året etter, 2. påskedag 1937 blei det slått på stortromma og arrangert Landsrenn. En del lokale som vi kjenner igjen fra andre nevnte bakker deltok som Martin Reinemo og Johannes Eid. Kongsberghopperne Hans Beck og Arnfinn Sandengen. Beck hadde jo i 1932 fått sølv i Ol i Lake Placid.

Så var det noen år med lite snø og i 1938 og 1939 var det ingen renn. To renn blei

avholdt i 1940. Så kom krigen og etter krigen var det ikke aktuelt å ta opp igjen denne bakken langt inne i skauen. Klubben bygde heller ut Åsbakken i Hvittingfoss.

Hauglia

Mellom 1940 og 1962 er det registrert mange renn i Hauglia. Mange av disse var skoleskirenn med konkurranse mellom de ulike skolene. Ellers var det gutteskirenn. Deltakerne var for det meste fra Lardal og de nærmeste områdene rundt. Lengste hopp i 1941 var på 26,5 meter. Dette året var det Berg skole som vant. I 1946 blei det hoppa 30 meter der. Det var mange dristige hopp og mange fall. De tre vinnerne i hver sin klasse var Leif Aure, Hvittingfoss (15-16 år), Bjørn Grønvold, Hvittingfoss (13-14 år) og Kåre Valstad, Svarstad (11-12 år). I 1947 vinner også Valstad. Dette året var det Kroken skole som vant og Berg kom på siste plass, så en kan si at det var stor variasjon.

Hopper vi fram til 1957 så blei det holdt distrikthopprenn der med 86 hoppere, og hopperne fra Store Bergan var de beste. Nils Harald Nilsen derfra hadde lengste hopp på 25 meter, men han endte likevel på femteplass

I 1959 var det for lite snø der, så rennet måtte flyttes til Neslia. Interessen dalte nok også for i 1962, det siste registrerte hopprennet der, skulle være Lardals-mesterskap, men siden det var så få deltagere, blei det vare et klubbmesterskap for Svarstad.

Selv om det bare blei arrangert gutteskirenn der, blei nok bakken også brukt av de eldre til trening. I februar 1958 klarte Hilmar Sommerstad, da 32 år gammel å brette beinet under trening, i følge Østlands-Posten.

Bergståbakken

Her er det nevnt et renn 9. mars 1941. Nå var det innført idrettsstreik på denne tida, og denne vinteren og våren var det sterke gnisninger. Men alle hadde nok ikke fått dette med seg, og 36 gutter deltok i rennet. Lengste hoppet var 23,5 meter. Samtidig blei det samla inn penger til stillaset, 52 kroner. Om det var til vedlikehold av et eldre stillas eller til et nytt, står det ingen ting om. Når bakken var anlagt, vites ikke. Det var gutter mellom 7 og 15 år som deltok. Av de 18 som resultatlista viste, var seks fra Gåserud, fem fra Berg, tre fra Kroken, tre fra Svarstad og en fra Steinsholt. Bakken lå ved gården Bergstå nord for Kjærra på østsida av Lågen, i skråningen nord for gården, lengst mot Lågen, bak det gamle fjøset. Ovarennet skal nå ha sklidd ut i Lågen på begynnelsen av 1970-tallet. Men det blei bygd opp igjen ca. 1975, ifølge Leif Helge Svae. Om det opprinnelig var et stillas der eller om de fikk bygd et stillas der til 52 kroner, vites ikke, men på slutten av 50-tallet var det ikke noe stillas der. Da blei det hoppa 12-14 meter i bakken, ifølge Dag Styrvold.

Grønlibakken

I denne bakken var det Styrvoll IL som arrangerte renn. Den lå vel da ved Grønli gård. Den var kanskje i bruk før krigen, for i desember 1945 søker de støtte til utbedring av bakken. 1200-1500 kroner blei det beregna til. Dette har nok gått bra, for i mars året etter har de renn i den «nye» bakken. Da er det Svarstadhoppere som vinner begge klassene. Gunnar Olsen, Svarstad vant Damenes premie.

Damenes premie gikk vel til den som hadde det fineste og mest elegante hoppet.

I 1947 fikk Styrvoll også vinneren, Sigurd Solli i klasse C.

Bakkerekorden i denne bakken var på 48 meter og bakken var i bruk til 1952.

Hoppere i Grønlibakken. Lengst til høyre, Sigurd Solli. Foto: Fra Morten Solli.

Neslia

Noen bakker var «forlatt» og etter hvert kom behov for bedre bakke. Borger Sogn i Svarstad I. L. ivra for å få ferdig ny bakke i Neslia i 1957. Det blei sprengt ut 100 kubikk stein i et unnarenn og en måtte få bygd et stillas. Så unnarennene og sletta var greie, men så svikta de laget hadde avtale med, så han går ut i avisa for å samle enda flere til dugnad enn den lille faste gjengen. Målet var å bli ferdig til distriktrennet de skulle ha 22. februar 1958. Men dette gikk ikke. Sommeren 1958 ligger alle materia-lene klare, og det er beregna å koste 18.000 kroner (omtrent 250.000 i dag). Bakkens kritiske punkt skal ligge på ca. 40 meter. Etter hvert får de lysanlegg, men det tar lengre tid en beregna. Andre bakker brukes i to eller tre renn i året, forteller Borger Sogn, her vil det bli mye mer bruk, ikke minst til trening også på kveldstid. Så rett før nyttår prøvehopper svarstadguttene i bakken. På nyttårsaften er det duka for det første hopprennet, da av lokale hoppere. Hvittefoss-hopperen Thorleif Andersen hopper 36 meter. Det var en meter kortere enn kritisk punkt. Seinere var det flere trenings-hopp som var opp i 40 meter. Endelig i. februar er flombelysningen klar, og første distriktrenn arrangeres 8. februar 1959. Over 80 hoppere deltok. Kjell Holm fra Ramnes

var absolutt best og hoppa i klasse A. Beste lokale var Thorleif Andersen og beste svarstadgutt var Svein Ytreeide.

En måned seinere var det nytt renn og de dominerende hopperne kom fra Store Bergan i Sandefjord. Lengste hoppet var på 36 meter. 14 dager etter var det klubbrenn, og klubbmester blei Svein Ytreeide (f.1939). Han var en god guttehopper som vant mange kretsrenn. Men Borger Sogn er meget bekymra over rekrutteringen av hoppere i Svarstad, spesielt nå som de har fått så gode muligheter som med bakken i Neslia. Ja, det blir faktisk to bakker der! Den minste er en 20-metersbakke, og den største da en 40-metersbakke som vi har sett.

Bakkerekorden holder til 1965, da setter Magne Kristoffersen fra Melsom ny rekord på 41,5 meter. I en oversikt 30 år seinere er bakkerekord på 42,5 meter nevnt, men ikke hvem som hadde den. Svarstadhoppere er det kun i de tre yngste gutteklassene 11-13 år. Det er stille i bakken, men i 1968 er unnarennet utbedra. Og bakken holder ut. Den vesle bakken var det hopping i fram til 1990. Det begynner å gro igjen, ikke bare i bakken, men også i lysløypa, melder Borger Sogn i 1996.

I 1996 klarer de igjen å arrangere renn i veslebakken i Neslia, en såkalt «smårolingsprett». Av de 24 hopperne var det bare to fra Svarstad, Gunnar Aschjem og Stian Sandbekk. Antagelig var dette siste rennet i Nesliabakkene.

*Nesliabakkene, den minste skimtes så vidt til høyre.
Foto: Glenn R. Lie.*

Ospebakken

Dette var en liten bakke som var brukt som skoleskirennbakke. Den lå ved Hole. I begynnelsen av mars 1960 er det registrert et skolerenn der med 72 gutter. Det var klasser 7-12 år. Per Herland fra Kroken og Gunnar Opsahl fra Svarstad var de med høyest poengsum i dette rennet. I 1966 var det klubbmesterskap der i «alle» klasser fra under 7 år opp til 18 år og til og med klasse D for seniorhoppere. 14-åringen Svein Tore Skaug var den som fikk flest poeng i dette rennet. Så muligens var dette en bakke som kun blei brukt på 1960-tallet.

*Skihoppere i Travlia
1977. Bak fra venstre:
Geir Hagen, Rolf
Asmyhr, Ole Tallakstad,
Bård Helgeland og Per
Einar Hoff. Foran fra
venstre: Jan P Solberg,
Kai Sandbekk, Arne
Jørgen Solberg, John
Allum og Kjell Arne
Hagen. Foto: Fra Ole
Tallakstad.*

Travlia

Siste bakken vi skal innom er Travlia. Dette var en liten, men populær bakke, spesielt til småguttrenn. Den lå i lia øst for Sognsveien, rett sør for Svarstad sentrum. Bakken var en 15-metersbakke i naturlig terreng uten stillas. De henta fart oppe på en kolle, kjørte over et lite jorde med et snøhopp.

Unnarennet var ned mot en bekk og «sletta» var i en bratt motbakke mot gården Rimeslåttan, forteller Ole Tallakstad.

Denne bakken kan jo ha eksistert lenge, men første registrering i avisa er i 1968 da det var et klubbmesterskap der. Det meldes at Borger Sogn skulle ta opp film der i midten av mars. Utover i 1970-åra var det flere renn, sikkert flere i året. Sikkert også trening, siden denne lå nær sentrum og skolen. I 1972 er det registrert klubbmesterskap fra 5 til 16 år. Høyest poengsum hadde 7-åringen John Allum, men det var på tre omganger, mens 16-åringen Hans E. Rimeslåttan hoppa nok lengst og hadde høyest poengsum på to omganger. Siste nevnte renn er i 1980.

I tillegg til disse og de som Sandberg nevner, har det selvsagt vært helt lokale bakker. Vi har fått navnet på noen til, en ved Haneval pensjonat hvor Hanneval gutteklubb sto som arrangør, Askersrudbakken, Furulundbakken, Premiebakken. De tre siste i Gåserudområdet. Og det har sikkert vært flere som ikke er nevnt her.

En smuglerhistorie fra forbudstiden:

Da kraftig snøvær reddet spritsmuglerne

Av Gunnar Aasen

I mørket og tett snødvrev en kveld i begynnelsen av januar 1923 lurte tre unge karer fra Svene, Kongsberg og Hvittingfoss kongsbergpolitiet og fikk en større spritlast velberget fram fra Vestfoldkysten til Svene. Laagendalsposten rapporterer om saken den 9. januar 1923. Som vanlig den gang oppga avisene navnene på lovbreakere. De tre var: Chauffør Bjarne Tollum fra Svene/Kongsberg, en Grønvold fra Hvittingfoss og chauffør Jensen fra Kongsberg. Transporten skjedde i en amerikansk 8-sylindret Chandler Cabriolet. Dette var en meget dyr og på flere måter eksklusiv bil med god plass og ekstra klappseter. Den var en konkurrent til Cadillac, og ble bare produsert i en 10-årsperiode.

Tollum, som var min onkel, holdt tett om saken i over 50 år til han fra en hemmelig skuff tok fram og viste meg avisreportasjen, som han supplerte en del.

Politikammeret på Kongsberg hadde blitt varslet om at smuglerbilen antagelig var på vei opp Lågendalen. Derfor hadde to konstabler tatt oppstilling på Gomsrudveien og en på Sandsvørveien ved Geitetorget. Bilen kom Sandsvørveien. Den ene konstabelen sto midt i veien og ga stoppsignal. Sjøfører Tollum bremsset først, for dette å sprengre bilen forbi betjenten. Denne hadde imidlertid greidd å komme seg opp på bilens stiggrett, hvorfra han på grunn av bilens akselerasjon falt ned på gaten. Betjenten fikk ingen nevneverdige skader, men han oppga senere å være noe lemster. Han bevitnet at bileier Tollum hadde sittet ved rattet, og at chauffør Jensen og Grønvold satt i bilen for øvrig. Bilens nr. ble notert til F 2100, og den fortsatte uten å stanse i stor fart mot Svene.

Politibetjenten kom seg på bena og greide å følge bilens spor i nysnøen til Numedalsveien, der han i en lånt telefon fikk varslet lensmann Aas i Flesberg. Lensmannen reiste spritbilen straks i møte. De snartente smuglerne hadde imidlertid stoppet på Sevlamoen, og kastet hele spritlasset over brøtekanten og ut i den

*Bildet viser
en Chandler
lik den som
ble brukt i
smuglingen.*

dype, løse snøen. De skjulte lasten godt med å spa snø over den. Ferden fortsatte så mot Svene der lensmann Aas hadde plassert sin hest med slede tvers over veien. Smuglerne stanset og «overga» seg, men det var intet spritparti om bord.

Politiet hadde fulgt etter fra byen mot Svene, men i slik avstand at de ikke oppdaget at smuglerbilen ble tømt.

Lovens lange arm tok smuglerbilen og de tre ombordværende med til politikammeret, hvor herrene innsattes for natten. Bilens eier, Tollum, tilsto, at han hadde hentet noget i en pakke i Hvittingfoss. Denne hadde de under forfølgningen lempet av og gjemt etsteds oppe ved Numedalsveien. Et forsøk på å finne stedet igjen samme aften mislyktes. En ekspedisjon i grålysingen neste dag førte heller ikke til noe. Politiet fikk med andre ord ikke tak i smuglerspriten. Laagendalspostens dekning av saken ender med: «En forgrening av spritgaukeriet hadde nok hatt en haand med i spillet.»

Smuglerne ble straffet på følgende måte etter å ha vært 1 døgn i arresten:

Grønvold slapp fri.

Chauffør Jensen mistet sitt sertifikat for 6 måneder.

Bileier Tollum fikk 100 kr i mulkt, for å ha kjørt med ulovlig stor fart, for ikke å ha stoppet på politiets varsel, samt for å ha tilbakebøyd bilnummeret. Han ble fratatt sertifikatet for seks måneder.

Bjarne Tollum søkte fra slutten av 1920-årene til 1956 før han fikk drosjebevilling, siden han sto i bøteregisteret. Imidlertid kjørte han drosje, men da ikke på egen bevilling før etter 1956. Ingen av de tre foran nevnte ble noen gang tatt for spritsmugling. Tollum gikk for å være en meget dyktig sjåfør. Han hadde avtjent militærtjenesten i automobilkorpset i forsvaret.

Om livet i Håvet for ca. hundre år siden

Av Gunilla Thorsen

Når vi i dag snakker om Håvet, mener vi som regel veien fra toppen av Rogstadbakken opp til Kronene i Håvet. Ifølge gamle kart var Håvet egentlig navnet på høyden på toppen av bakkene. Her møttes flere ganger/vegater hvor folk ferdetes til og fra byen. Fra Håvet gikk veien videre til Funkelia, og denne strekningen var oppdelt i flere etapper med ulike navn, først Skjeggetrengslet, så Kronebakken og Kronesletta. Det resterende stykket ned til Persløkka/Perseløkka hadde ikke noe navn. Løkka het før den fikk navnet Perseløkka, Kroneløkka. Området ved parkeringen til Skisenteret kalte man den gang Sølvverksløkka.

Utsikt mot Håvet fra ganga til Scheidemannshaugen. Kongsberg byhistorielags samlinger.

Gangene opp til Håvet var ferdselsårer til alt som foregikk oppi åsen. Den ganga som nå er, deles av Håvet i to, hvor Fjellveien tar av mot venstre. Der gikk det så via Scheidemannshaugen videre til Den Gamle Korsvei. De som kom fra Bergsbakken/Korpmoen benyttet Veslehåvet, fegata mellom dagens Turist- og Sandnæssløkka, og de som bodde lenger ut på Sandsværmoen benyttet Nålmakerganga eller Geiteganga. Alle disse førte til toppen av Håvet eller til den gamle Korsveien eller Bergmannsstien.

Nederste delen av Håvet begynte opprinnelig et lite stykke inn på dagens Maurits Hansens gate og gikk bak låven til Håvet 4 (gården hvor Hjalmar Dahlen bodde) opp til begynnelsen av dagens Storåsveien. Da Sørlandsbanen ble bygd, la man om gateløpet til Håvet som ble flyttet noe lenger sør og ført med en bru over jernbanen.

Fram til 1940-åra var det ikke mye bebyggelse over jernbanebrua i Håvet. Der var veien mest omgitt av løkker hvor graset ble slått og benyttet til vinterfôr for dem som drev med dyr. Etter slåttonna beitet kuer der så lenge det var gras igjen, og dyra ble hentet inn for vinteren.

Bebyggelse langs Håvet i 1930-åra

I den første gården etter jernbanebrua i Håvet 4, bodde Øystein (uttalt «Østen» på telemarksviss, familien var fra Tinn) Dahlen med familie. Gården deres besto av bolig-

hus og låve. Til gården hørte mark som strakk seg mot nord og øst for husa ned til Korpmoen. Den ble sterkt berørt ved byggingen av Sørlandsbanen som tok en del av deres eiendom. Vanligvis hadde de to til tre kuer, kalver, gris og høner. Senere overtok sønnen Hjalmar Dahlen gården. Han hadde også hest som beitet på Bergeløkkene helt opp til 1980-åra. Dahlens drift av Berge-løkkene la grunnlaget for at løkkelandskapet rundt Håvtoppen lot seg restaurere. Det er nå rubrisert som jordbrukslandskap av regional verdi, og vedlikeholdes av eieren Kongsberg kommune. Småbruket gjorde familien selvforsynt med kjøtt, flesk, melk og smør. Det manglet ikke mat, selv ikke under krigen, sier Hjalmar. Som de fleste andre småbrukerne hadde han fast arbeid i tillegg til jordbruket, hovedsakelig i Sølvverket.

I Håvet 5 ligger en av de eldste gårdene i byen. Nils Andreas Wad som bodde der, har fortalt om denne. Den er sannsynligvis bygd i midten av 1700-tallet og påbygd i begynnelsen av 1800-tallet. Fram til 1934 drev Nils Homelien og kona, Nils Andreas' morforeldre, denne gården. Da morfaren døde, overtok faren til Nils Andreas, Anders Wad, gården, og etter farens død i 1960-åra, overtok Nils Andreas. Til denne gården hørte marka vest og sør for bolighuset og låven. I tillegg eide de flere løkker i området Perseløkka, Trondhjemmern og Kampenhaug. Dermed hadde de fôr nok til å holde hest, fem kuer, et tjuetalls sauer og høner. Anders Wad var stiger på Sachsen og tok med seg buskapsen dit opp etter at snøen var gått tidlig om våren. Det som vokste på gården og på løkkene, kunne derfor brukes til vinterfôr.

I krysset Håvet/Fjellveien på venstre side ligger Håvets eldste hus «Olse-gården», kalt så etter en familie Olsen, som bodde der gjennom mesteparten av 1900-tallet.

*Håvet 5.
I familien
Wads eie
siden 1934.
Cranner-
gården i
bakgrunnen.
Foto:
Gunilla
Thorsen.*

Det ble også kalt «fakkellhuset». Der sto det en stor avskjæring fylt med vann som gruvearbeiderne brukte til å slukke faklene i, når de kom ned fra gruvene. Dette var et lite bolighus som er bygd om flere ganger. De som bodde der, drev ikke med jordbruk og hadde heller ikke noen løkker.

På andre siden av Håvet, hvor Storåsveien begynner i dag, lå Sandnæss-gården. Til denne gården hørte et større løkkeområde i bakkene vest og nord for bolighuset og låven. Eier Pål Sandnæss har også gitt navn til en av de beste løkkene i Håvet, Sandnæssløkka, ved foten av Storåsen. Den blir fremdeles brukt som beitemark. Ove Bråten, som bodde på Sandnæss-gården, var den siste i Håvet som drev løkkene på tradisjonelt vis, helt fram til 1950-åra, da han kjøpte Sandsvæveien 17. Bolighuset til Sandnæss-gården står der fortsatt, mens låven ble revet og mye av løkkene rundt ble lagt ut til boligtomter.

En av tomtene som ble avskilt fra Sandnæss-gården, ble solgt allerede i begynnelsen av 1920-åra til byggmester Emil Bryn. Han satte opp et staselig hus, Håvet 14, som sto ferdig i 1924. Han er også byggmesteren bak Crannergården fra 1916, og noen av interiørdetaljene derfra tok han opp i sitt eget bygg. Håvet 14 ble også bosted for hans bror, stiger Jon Petter Bryn. Da denne døde i 1936, tok datteren Ingrid over huset. Hun leide ut værelser og drev et slags pensjonat. Blant annet leide hun ut til såkalte «skaukatter», dvs. elever på Skogskolen. Siden midten av 1970-åra har Ingrids niese, Liv Jorunn Bryn Kastet, bodd der med sin familie.

Når vi beveger oss videre opp Håvet, kommer vi til et stort gult hus på venstre side (Håvet 21). Dette huset var i familien Thorrudds eie fram til 1990 da det ble solgt ut av familien. Fra tidlig på 1900-tallet bodde ekteparet Hans og Elise Thorrud på gården, som i tillegg til bolighuset besto av en låve og et større løkkeområde sør og vest for

*Huset til Thorrud
tidlig 1900-
tall. Kongsberg
byhistorielags
samlinger.*

*En av Berge-
løkkene med
beitende kuer.
Nålmakerganga
og Trondseløkka i
bakgrunnen. Foto:
Lågdalsmuseet.*

Håvet som de drev på tradisjonelt vis. Da spanskesyken herjet i landet, ble Hans Thorrud offer for denne i 1919, og Elise ble alene igjen med sju barn å forsørge. Hun holdt fortsatt dyr, sau, gris og høner, mens hun leide folk til å slå graset på løkkene. Torbjørg Søli, som er barnebarnet til Elise, forteller at mormoren også drev en kiosk ved veien (Håvet) for å spe på inntektene. Det var mye folk som hadde sin vei opp Håvet, og det ble en del salg av dette.

Mye av Thorrudløkkene er i dag bebyggt. Noen av familiens etterkommere har fått tomter og satt opp eneboliger her. Området sørvest for det gamle huset er skog. Av låven er det bare rester av grunnmuren igjen. Taket raste inn i slutten av 1980-åra.

Lenger opp i Håvet var det ikke noen bebyggelse annet enn en kiosk som man kalte «Jensen-kiosken», etter han som begynte med den. Den lå der som det nå er en åpning i inngjerdingen til Turistløkka. Det var et populært møtested for ungdommen og et sted å stoppe for å kjøpe med seg noe å spise og drikke når man skulle på tur. Mange som skulle gå tur fra byen i helgene, gikk opp Håvet. Det var populært både vinter og sommer. Om vinteren gikk man på ski til Sachsen eller Knutehytta. Konkurransene i skihopp på Perseløkka og i Hannibalbakken tiltrakk seg også mange tilskuere. Først etter krigen, da den såkalte Tyskerveien til Funkelia sto ferdig, avtok denne trafikken i Håvet. I 1950-åra var Jensen-kiosken ikke lenger i bruk og ble stående til forfall. I begynnelsen av 60-åra ble den revet. Da skulle nemlig kongen, Olav V, besøke Kongsberg og Kronene i Håvet. Da kunne man ikke la en så forfallen bygning stå langs «kongeveien».

Løkkene man passerte opp til Håvetoppen, var Mikkelsenløkka (dagens Turistløkka) på høyre side og Bergeløkkene på venstre side. Disse ble godt drevet og er holdt åpne

Kuer beiter i Håvet. Kongsberg byhistorielags samlinger.

den dag i dag hvor dyr beiter om somrene, og de nederste Bergeløkkene også blir slått. Øverst på høyre side av veien er det en liten flate, like overfor Nålmakerganga. Dette var parkeringsplassen til snøplogen som ble brukt for å brøyte Håvet om vinteren. Om sommeren skulle den vedlikeholdes, bli tjærebredd. I mange år sto den der og ble til et slags landemerke. Så møtte den sin skjebne før kongebesøket i 1962, og den forsvant i likhet med Jensen-kiosken.

Livlig trafikk i Håvet

Hver vår når det begynte å bli gras på løkkene og i skogen på Storåsen og i Funkelia-området, ble buskapen drevet fra gårdene på Korpmoen og Håvet opp til beitemarkene. Det var vanligvis 15-20 kuer som beveget seg oppover Håvet og Veslehåvet opp til toppen. Langs veien kunne man da se at kuene beitet og konene strikket. Man kunne ikke la dyrbar tid gå til spille. Nå måtte dog driverne passe på at kuene ikke beitet overalt. Det var flere løkker i privat eie som ikke ble brukt til beite, men hvor graset fikk vokse og bli slått utpå sommeren for å sikre nok vinterfôr. Disse var som regel gjerdet inn for at ingen fremmede dyr skulle ta seg inn. Nils Andreas Wad for-

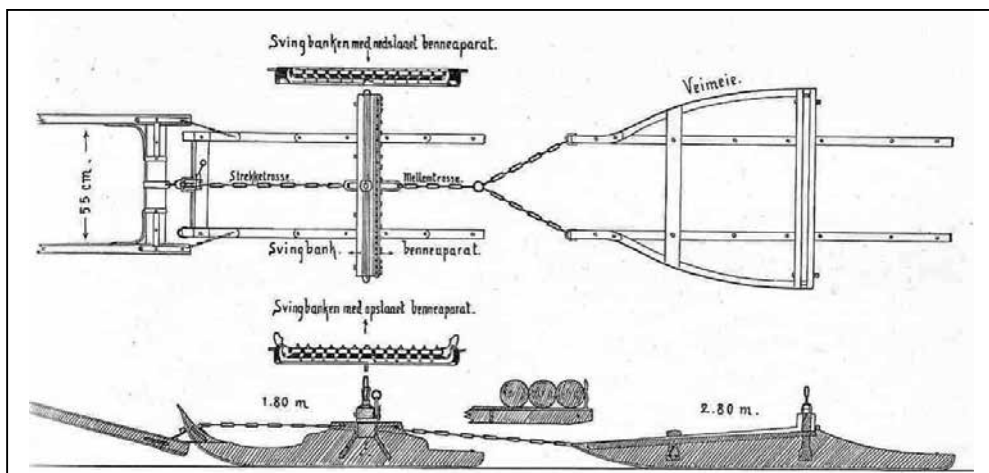
teller at de aldri lot dyra beite på sine løkker. De hadde beite rundt Sachsen i sommerhalvåret. På løkkene dyrket de også havre. Den rakk ikke alltid å bli moden, men uansett kunne den brukes til dyrefôr.

Om høsten og utover vinteren var det også «landbrukstrafikk» ned Håvet. Når det ikke var gras igjen til beite, ble kuene drevet ned til gårdene i byen igjen, og de som hadde slått gras på løkkene, måtte transportere høyet ned til låvene. Flere løkkeiere hadde løer på løkkene hvor høyet ble lagret midlertidig for etter hvert å bli hentet ned til gårdene i vinterhalvåret.

Tømmerkjøring

Håvet var den korteste veien å transportere tømmer som ble hogd i området innenfor Funkelia og fra Storåsen, til byen. Det meste av dette tømmeret ble kjørt til Kullebunnen (Kølabånn), men en del også til sagbruk som Hellebekksaga. Noen verksteder på Våpenfabrikken hadde også behov for tømmer, og noe ble transportert dit. Den vanlige ruta gikk fra Funkelia, ned Håvet, videre på Maurits Hansens gate (Korpmoen) og så gjennom Tjuvporten, som var navnet på en veistump ned til Lågen fra Numedalsveien ved Krutthuset. Derfra var det kort vei til Kølabånn.

De bratte bakkene i Håvet var ingen enkel transportåre for tunge og langstrakte tømmerlass. Nils Andreas Wad forteller at de brukte hest og en geitdoning, som besto av en såkalt bukk som var festa med skjæker til hesten. Denne delen av doningen hadde svingbank som gjorde den bevegelig i flere retninger. Bak denne var det en såkalt geit bundet sammen med bukken ved hjelp av kjettinger. Disse kunne man

Geitdoning. Snl.no Etter Myhrwold 1919.

regulere lengden på. Tømmeret ble lagt på bukken og geita, og det skulle dermed ikke skrape i bakken hvilket kunne skade både tømmeret og veien.

På Håvtoppen samlet tømmerkjøerne seg for en viktig avgjørelse. Det var om å gjøre å ikke laste doningen for tungt for det var begrensa hvor mye hestene kunne holde utover Håvet. De vante tømmerkjøerne kunne beregne dette og hadde ulike teknikker for hvordan de skulle få lassene sikkert ned. Et meget vanskelig punkt var svingen nederst i Håvet hvor det går krappt til venstre inn til Korpmoen. Det var ikke til å unngå at geita slang ut og slo i veggen til huset hvor fru Throndsen drev melkebutikk. Derfor er det satt opp et malmrør ved hushjørnet som skal beskytte panelet mot slag. Dette røret står der fortsatt, og er en del av de pumpene sølvverket brukte før det kom moderne pumper, i 2. halvdel av 1800-tallet.

Det ble også prøvd å kjøre ut tømmer med bil ned Håvet. En mann ved navn Kjenås fra Svene brukte en gammel Volvo militærbil til dette formålet. Dette gikk ikke alltid bra. En gang sviktet bremsene i Rogstadbakken, og lasset fortsatte i full fart til det veltet på trappa til Ullebergs butikk i Kirkegata og fortsatte inn i butikken. Der satt det en gutt bak disken som til alt hell kom fra ulykken uten større skader.

Malmrøret ved husveggen Maurits Hansens gate/Rogstadbakken med ventilhus av malmrør. Foto: Gunilla Thorsen.

Fornøyer i Håvet

Jensen-kiosken var et attraktivt møtested før ungdommene i området. Utenfor kiosken var det veranda med bord og stoler som det var fint å sitte ved og nyte den flotte utsikten over byen. «Vi var der jo hver eneste søndagsformiddag. Det var gjerne brus og vørterøl, blanda sammen», forteller Hjalmar Dahlen. «Da kom som regel Helgeland i fullt firsprang nedante». Denne Helgeland var et original som ungdommene tydeligvis hadde mye moro med. Det var en stor kraftig kar som hadde bodd i Amerika hvor han hadde drevet som sparringspartner for boksere. Da han kom hjem til Norge, hadde han moro med skyggeboksing, og dette syntes ungdommene var spennende.

16. maibål

Fra sist i april var det trafikk opp bakkene. Det som var av unger nede på Sandsværmoen og i Rogstadbakken, samlet bordbiter, filler og alt mulig brennbart til 16. maibål. Det var om å gjøre å ha det største bålet, og det skulle være synlig over hele byen. De voksne bidro også til at bålet skulle bli så stort som mulig. Hjalmar Dahlen husker at de lånte hest og høyvogn og kjørte furukvist fra tømmerhogst i Funkelia ned til bålplassen ved Turistløkka. De konkurrerte med bål på mange andre steder, for eksempel på Sulusåsen, på Skinnarberga og på berga nedenfor Nybrua, men også i nærområdet. Det var bål i Nålmakerganga, ved fegata ovenfor Wenås-løkka og på Monseberga. Alle samlet mye folk, både unge og gamle. Det var en stor begivenhet før det ble forbudt med bål ved Turistløkka. Det ble satt opp en strømlledning mot Kronene og bålbrenningen kom i konflikt med denne, så det ble nedlagt forbud mot denne bålplassen.

Drekkedagsnatta, leik og sport

Hans Wiermyhr, som bodde på Sandsværmoen, forteller om kvelden før lille julaften. «Ja, da kom dem ovante fra eller fra Saggrenda da gruvefolka, og så kom dem over her ved Korset og ned den bergstien og ned Håvet her. Også dro dem derfra og bort på Kirketorget og da la dem alle faklene fra seg. Det var Drekkedagsnatta det.» Det var ikke bare gruvefolka som var ute den kvelden. Magnus Venås husker fra sin barndom at de begynte nede på Sandsværmoen, Sandsværveien 7, hvor det var en smie i bak-

Vinter i Håvet. Kongsberg byhistorielags samlinger.

Nedre del av Håvet i forgrunnen. Kongsberg byhistorielags samlinger.

gården. Der drev de mye med hesteskosmie, og det var spennende for guttene å se på hestene og alt utstyret. De kunne også tjene noen øre på å holde lyktene for smeden. Her samlet de seg på drekkedagsnatta og fikk så, med eller uten lov, lånt en slede som de dro oppover Håvet og akte hele veien ned til Bussedalen. I Håvet blandet de seg med gruvefolket som kom ned fra Samuel og Trefoldighet. Samuel gruve hadde en storhetstid tidlig på 1900-tallet, og mange arbeidet der. Sann deltok noen av barna i å lage liv i Håvet den kvelden, men det gjorde de ikke bare den kvelden.

Vinterstid innbød Håvet til mye lek og moro. Barna hadde blant annet lange kjelker med styrestang etter. Styrestanga kunne være en fiskestang, men den holdt ikke lenge. En tynn, lang granraje på 4–5 meter fungerte fint hvis de holdt den med begge hender og styrte. Magnus Venås forteller om andre doninger også, for eksempel noe han kaller snøskøyter. Disse laga de selv av en planke som var cirka en tomme bred. Oppå den spikra de en slags plate til å stå på, og så slo de skøyta med båndjern. Da kunne de stå på den ned Håvet hele veien til Bussedalen.

En annen doning de brukte var det som Venås kaller traskler. Det var eikestaver fra tønner som de spurte om de kunne få i butikkene i Bussedalen. Så satte på reimer som de festet rundt støvlene. Disse fungerte da som små ski. Venås forteller: «Dem fløy vi

med og leika, og det var gjerne sånne svære snøkanter etter brøytinga, så var det oppå der å lage noe småtteri. Vi hadde noe å ajere med om kvelden da, ellers så hadde vi ikke så mye tid den gangen».

Håvet i dag

Det har kommet til en god del boliger i Håvet de seneste 50-60 åra, men de fleste gamle gårdene står her fortsatt, og man kan forestille seg hvordan livet artet seg her for 100 år siden. Særlig når man kommer opp til de vel bevarte løkkene med steingjerder, rydningsrøyser og fegater hvor det om sommeren fortsatt beiter dyr. Jeg tror de fleste som bor der i dag, kan si seg enige i det Hjalmar Dahlen sa for lenge siden:

«Jeg har bodd i Håvet i nesten all mi tid, og her får jeg håpe jeg får vandre ifra og. Her er jeg på landet og havna midt i byen.» Han ble bønnhørt.

Kilder:

Historielagets intervjuer med:

Nils Andreas Wad, Nils Andreas Wad og Simon Thorrud, Hjalmar Dahlen, Magnus Wenås og Hans Wiermyr

Samtale med: Liv Jorunn Bryn Kastet, Torbjørg Søli, Erik Anders Wad, Nils Andreas Wad og Odd Arne Helleberg

Vikingtidsfunn fra Sandsvær

Av Sven Nordalen

Etter kontakt med Erling Nymark, som driver med søk med metalledetektor, kom han for å lete ned mot Lågen i nærheten av Passebekk. Den 22.9.2018 gjorde han et interessant funn av en armring eller en armbøyle. Den var nydelig utsmykket og pekte i retning av at det må ha vært velstand utover det vanlige hos kvinnen som har båret dette smykket.

Det var på Lars Halvard Wetterstads eiendom funnet ble gjort. Tidligere er det registrert gravhauger her, og området skal sannsynligvis utforskes noe mer ifølge fylkesarkeologen. Litt etter fant han en øks, et ljåblad eller en sigd med tenner og en saks. Alt er levert til Oldsakssamlingen, og funnene er lagt inn i digitalarkivet til Norske Metallsøkeres forening og Askeladden.no. Saksa har belteoppheng av jern og kan være noe eldre enn de andre funnene, altså fra yngre jernalder. Ljåbladet, arm-båndet og øksa er datert til vikingtida, altså 793–1066 e.Kr.

Armbånd. Bøylen har kobberlegering og er 64 mm i bredde med en vekt på 55 gram.

Øksa er av jern. Den har en lengde på 14,4 cm og en bredde på 11,5 cm. Vekta er 600 gram.

Sigden eller ljåbladet er av jern. Lengde på 24 cm. Saksa med belteopphenget. Lengde 20,5 cm.

Armbåndet er tydeligvis fra en grav til en kvinne med høy status i dette viking-samfunnet langs Lågen. Funnet ble gjort 23. september 2018. Ved å sammenligne tidligere tilsvarende funn, kan en se at det er noen tilsvarende funn i Dagali og på Hedmark (Norske Oldsaker av Oluf Rygh).

Øksa ble funnet 25. september 2018 og hører ikke til i kvinnegraven der armringen ble funnet. Dateringen er enten yngre jernalder 550-1066 eller vikingtid 793-1066. Her finnes det en rekke funn der en kan sammenligne formen og datering. Nymark fant også en spiss til et tveegget sverd som også ble levert inn. Denne sverdtypen ble visstnok brakt hit av vikingene fra Frankerriket og skulle ha betydning for deres fryktede kampevner.

Funndatoen her er 9. oktober 2018. Dette er også tydelige beviser på at ikke bare kampvåpen og prydgjenstander ble lagt i gravhaugene, men også nytterredskaper, slik også vikingskipfunnene viser. Det er også verdt å merke seg at belteopphenget på saksa har holdt seg gjennom en tusenårsperiode uten å forvitte.

Kilder:

<http://nmf.nu/museum/funn/gjenstander/gjenstander-for-1537/saks/>

<http://nmf.nu/museum/funn/gjenstander/gjenstander-for-1537/armring-4/> <http://nmf.nu/museum/funn/gjenstander/gjenstander-for-1537/oks-11/>

Erling Nymarks bilder og informasjon om funn

Norske Oldsaker av Oluf Rygh

Mathilde Dietrichson (1837-1921) i Numedal

Av Narve Lid

Sommaren 2020 blei Mathilde Dietrichson kjent for mange nordmenn, som årets utstillar på Modum Blåfargeverk. Og der, i ein film om livet hennar, dukka eit bilde frå Numedal opp, ein akvarell kalla «Frå Numedal» datert 1896. I utstillingskatalogen står det at ho og måla «Numedalsfossen» dette året. I eit par av dei andre måleria på utstillinga, har ho måla personer med bunader som gjerne kunne vera her frå dalen.

Mathilde, født Bonnevie, er kjent som den fyrste kvinnelege kunstmålarer i Norge som fekk profesjonell utdanning ved eit kunstakademi, i Stockholm frå 1866 til 1869. På midten av 1800-talet var studiar på kunstakademiet rundt i Europa berre opne for mannlege studantar, men mange lovande kvinner reiste til akademibyane likevel. Dei tok til takke med privat undervising, men den var ofte like god som den dei mannlege kunststudentane fekk. Før Mathilde kom til kunstakademiet i Sverige, hadde ho studert kunstmåling i fleire år i Düsseldorf, dit ho reiste i 1857 saman med familien Adolf Tidemand.

Far til Mathilde, Honoratus Bonnevie, var stortingsmann og borgarmeister i Trondheim da han brått døydd 1848. Mathilde var berre 11 år

Frå Numedal 1896 Foto: Film, Modum Blåfargeverk.

Selvportrett 1865 Foto: Oslo Museum.

gamal, og mora flytta med dei 9 barna sine til Kongsberg, til mor si, Margrethe Sofie Baumann. Her voks Mathilde opp, med Numedalslågen rennande gjennom byen og byen full av dølur når det var marken.

Sommaren 1854 kom den tre år eldre studenten Lorenz Henrik Segelcke Dietrichson innom Kongsberg på fottur frå Christiania til heimbyen Bergen. To av onklane hans var forlova med to av systrene til Mathilde, og dei hadde fortalt han om «*en tredje, snart voxen dotter, hende tager Du Lorenz*». Og slik gjekk det, i 1862 gifta dei seg, og reiste «*som et fattig brudepar ud i den vide Verden*».

Lorenz Dietrichson vart den fyrste professoren i kunsthistorie her i landet, og gjennom jobben farta han rundt i

heile Europa, i Midt-Østen og Nord-Afrika. Han skreiv artiklar og bøker, forelas og såg på kunst, og Mathilde var med. Derfor er det sagt at ho truleg var den kunstmålararen i Norge som hadde sett mest bildekunst, både frå antikken og meir moderne kunst, i dette hundreåret.

På 1880-talet var den nyutnemnte professoren i gang med ei stor avhandling om stavkyrkjene våre. I 1885-86 fortel han at han har besøkt alle stavkyrkjene her i landet, og at han kom hit til Numedal i 1886. Om kona Mathilde var med på denne turen, veit me ikkje. Under dette arbeidet var Lorenz blitt klar over verdien og eigenarten til stavkyrkja i Nore. Her var det bygd ny kyrkje i 1880, og bestemt at den eldgamle stavkyrkja skulle rivas. Dette var Dietrichson sterkt imot, og det enda med at han i 1888 vart eigar av Nore stavkyrkje mot å ta på seg ansvaret for vedlikehaldet. Han var aktiv i den nystarta «*Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers bevaring*», som han snart overlet stavkyrkja til.

Dagbøkene

Med den nye interessa som utstillinga på Blåfargeverket vekte, vart dagbøkene til Mathilde Dietrichson lagt ut på nettsida til Nasjonalbiblioteket. Der fortel ho om to turar til Numedal.

To kvinner ved gruen. Foto: gwpa.no.

I 1896 bur ho på Brubakken i Veggli i to veker og målar Mykstufossen, som truleg er det bildet som blir kalla «Numedalsfossen» i katalogen. Ein dag er ho til Gladheim og målar, og ein kveld målar ho «Eidfjeld». Ferda går vidare til Skjønne i Nore, der ho tegnar stabburet, og snart etter til Fikkan i Rollag der ho blir buande i 15 dagar, og arbeider ude på Stien og ved Bækken. Kanskje er det her ho målar bildet frå filmen på Blåfarveverket?

Når ho 15 år seinare kjem attende til Fekjan og Helle (Veggli), er planen å måla Mykstufossen på nytt. Men ikkje får ho losji på Brubakken, og fossen er omtrent tørka inn, så Mathilde returnerer skuffa attende til Kongsberg etter to dagar.

Numedalsturen i juli/august 1896 (Frå dagboka 4.sept 1894 – 17. sept 1896)

Mathilde og Lorenz reiste frå Hotel Britannia på Kongsberg kl.14 laurdag 19.juli, og kom fram til Veggli seint på kvelden. *Skydsreise over Svenne, Flesberg, Alfstad (kje-delig Kjærring, drikker hun?) forbi Fikkan til Brobakken sent om Aftenen 10 ½.* På Brubakken betalte dei 50 kroner i pensjon, og vart buande der i to veker.

Selvportrett 1890. Foto: Nasjonalmuseet.

Dagen etter er det søndag. Dei gikk tur og så os om ved Fossen, gikk til Vegli Kirke, kom for sent og blev i gangen med flere Numedalsfolk som gikk rundt og tog i Hånd for hver en som kom. Meget stille Søndag. Gikk til Helle om Eft. Mathilde brukar ofte forkortinger i dagboka, «Eft» om «Ettermiddag».

Mandag malet ved Fossen. Kaffe i Lyngen. Truleg har ho laga fleire skisser ho kan velgia i, for på ettermiddagen laga ho ein ny Studie, og dagen etter har ho begyndt ny Studie og fortsat den fra i går. Eft. Malet og gået en liden Tur med Pibekridt ned F. «F» betyr vel her Fossen. Onsdagen

Frå hagen til Brubakken, Veggli. Huset/pensjonatet, som no er rivi, låg i vegkanten under hagen. Foto: Narve Lid.

Landskap. Foto: Blomquist.

vart bruka til *Maling ved Fossen i Baggården, og deretter Aftentur til Lensmandsgård (Valle)*. Garden Mogen var på denne tida eigd av lensmann Kittil Valle.

Dei to neste dagane var det folksamt på Brubakken, med *Retsforhandling hele Dagen i Salonen* som derfor var stengt for os Lægfolk. Torsdag ettermiddag tok dei *Aftentur på brat Sti over Teistegårdene*

(truleg Tveitgårdane?) for at søge gammel Røgstue, som fandtes lige ved Kirken på Hjemvejen, - fuldstændig ombygget forresten. Malet ved Fossen i Kamp mod Blæsten, som vilde tage Staffeli og Paraplye.

På laurdagen har ho *malet Lyng, og deretter Aftentur ad Kirkestien og hjem Landevejen*. Ho tok seg heller ikkje fri på søndag, men *Malet ved Fossen*, og dei 4 neste dagane skriv ho at ho har hatt *mest Arbeide ude*.

To *Frøkener Haadne frå Arendal* har budd her heile denne tida, men reiser no heim på fredag 31.juli. Sjølv gikk Mathilde tur i *Aften i Regn ved Gladheim (Gleimsgaren)*, og søndag var ho og *Malet i Skigge bag ved Gleimsgaren*, og ettermiddagen *ved Fossen*.

Dei får besøk av *Dr Amund Larsen her, samt Overførster Hall fra Kongsberg*. Mathilde fortset *ude på Arbeide, mest Lyngmaling og Aften Eidfeld*. Dagen etter vil dei reise vidare, og *P har gået til Helle at bestille Skyds*. I dagboka kallar ho ektemannen Lorenz for «P», kanskje som forkorting for Professoren?

På ettermiddagen går turen vidare oppover dalen til Skjønne, som tidlegare har husa mange kjente kunstmålarar. Dei kjører *Hest med Fantasie*, kva no det betyr? *Aften Ankomst til Skjønne, stort gammelt Bondehus og hyggeligt Folk. Gamle Kettill med Kone eller var det Datter? Natur steilt opad bag Huset og brat ned til Elven på anden Side, altså mindre godt for Studier. Nat der under tykke Dyner*.

Dagen etter, onsdag 5. august, teiknar ho stabburet. Ho fortel at ho har *Seet stort Sølvkrus og drak hjemmebrygget Øl hos Kittil*. Så kom *Herskapet Dyremyr i Vogn. Vandring op i Dalen som tiltog i Skjønhed og Vildhed. Efter Middag af Ørret og Melkeringe Skyds tilbage til Helle. Snaksom Skydsman, snaktede med os, Blakken eller sig selv. Fra Helle forbi Brobakken og hilste på Liv og Bageren. Ankomst til Fikkan hvor*

Mykstufossen fotografi. Fotografi: Rollag historielag.

*Kvinne i skogen.
Foto: Skien museum.*

begge til Begyndelse følte sig slugørede og længtes tilbake til Fossen ved Brobakken.

Dei blir buande her på Søre Fekjan i Rollag dei neste to vekene. Heldig Opdagelsestur i Fjeldet som forsonede med Opholdet her. Tegnet ved en brun Bæk. Eft. Lidt Regn og derfor intet Arbeide, men lang Tur på Landevei og Pibehvil ved udtørret Bæk. På Veien en bortløben Sæu.

Torsdag skreiv Mathilde brev til «Kei», som er namnet ho brukar på dottera Honoria. Ho var no utdanna lege, ugift og sjølvstendig. Etter seks dagar får dei svar. Brev fra Kei med dumme Reiseplaner og vi i den Anledning på Nordre Fikken for at telefonere, men mislykkedes. Dagen etter skreiv begge til dottera. Sendt brev til Kei. Beggeto.

Så går det fem dagar utan notatar i dagboka. Onsdag 19. august kom med Regnveir og Pakning. Hele denne Tid uden extra Begivenheder. Arbeide ude på Stien og ved Bækken. Mathilde gir tydelegvis ektemannen råd med bokskrivinga; P undertiden samtidig læst højt Manuskript til «Svundne Tider» og fået stræng Kritik. Forevisning i dag af Arbeidets Billedresultat for Familien Lars og Birgit, Ragnhild og Kari, Anna og Kittil ikke tilstede.

Etter å ha vori i Numedal i ein månad, gikk no turen attende til Kongsberg. *Skydsreise i Trille kjørt af Lars selv til Kongsberg over Station Sønstegaren i Flesberg (enorm tyk Vertinde) og Svennesund lige ved Bro og Kyrkje. Jeg alene på Flesberg Kirkegård, gyselig forfalden. Gravene dækkede af Tyttebær og Bustelyng. Nogle Regnskure underveis.*

Torsdag 20.august kom dei fram til Kongsberg Hotel Britannia kl 6, der Lorenz besøkte Sorenskriver Heffermehl. Dagen etter gikk dei på Vandring til Kronene og Funkelia.

Tur til Numedal i august 1911 (Frå dagboka 13. aug 1911 – 9. mai 1912)

Den neste turen til Numedal starta med reise til Kongsberg, til Grand Hotel søndag 13. august 1911, der Mathilde fortel at ho Sov bedre enn hele Sommeren. Ektemannen Lorenz var og med på turen.

Mandagen går dei På Nybroen. *Laugen mager af Hede og Tørke. Deretter Vognrejse til Fikkan. Lei kranglet kusk. Ankomst til Fikkan og gjenså Lars og Bergit efter 15 År. Døtrene gifte. Visit af Norberg Schulz som bor på nordre Fikkan. Aften Contravisit hos ham.*

Tirsdag reiste dei vidare med Skyds til Helle hvor vi blev da Ingen vilde give os Logi på Brobakken (Rejsens Mål) eller i Handelslaget. *Fossen ved Brobakken må opgives da Vejen herfra er for lang. Gik en enlig Gang did, gik både over og under Broen. Fossen tørket sørgelig bort. Tur med P oover. Underligt stenskur. Var det en antik Grav?*

Mathilde var nok svært begeistra for Mykstufossen, og planen hennar for turen var å måle fossen på nytt, 15 år etter forrige gong. Mangel på husvære og ein tørr foss stansa dessverre planene hennar! Alt onsdag 16. august reiser dei attende med Automobil til Kongsberg, *nix behagelig. Kulde Blæst og Solskin. Taget Pension i Grand Hotel.*

Slik enda den siste kjente turen hennar hit til dalen.

Diakonissene – Kongsbergs første hjemmesykepleiere

Om diakonisser, Diakonisseforeningen og fattigdom på Kongsberg

Av Asbjørn Kjørstad og Dag Kristoffersen

Når en i dag ser alle bilene med hjemmesykepleiere som kjører rundt i byen, er det rart å tenke på at i første halvdel av forrige århundre var det bare to diakonisser som skulle dekke hele byens behov. Byen hadde riktignok bare en tredjedel så mange innbyggere, men diakonissene måtte ta seg fram til fots eller på sykkel.

Stiftelse Kongsberg Diakonisseforening

Behovet må ha vært stort for sykepleie og omsorg da noen av byens ledende kvinner og menn kalte inn til møte om å få ansatt en diakonisse og stifte en diakonisseforening i september 1897. De hadde allerede avklart noe og fått Brennevinssamlaget til å yte 500 kroner av sitt overskudd til en slik stilling. Møtet blei arrangert 22. september 1897 Kl. 7 aften (som det het) på Bedehuset i Flårn. Initiativtakere var Bertha Falch, Hanna Auerdahl, Agnes Arnesen, Dina Bugge, Arnesen og Doktor Bugge. Engelke Bertha Falck var kona til Wilhelm August Falck. Familien hadde vært i Amerika, bosatte seg på Kongsberg og flytta videre til Kristiania der Wilhelm blei ansatt som overlærer ved maskinistskolen. Men rakk altså ta initiativet til en diakonisseforening. Hanna Maria Auerdahl var kona til maskinist Peder Auerdahl på Sandsværmoen og mor og farmor til de seinere kjente lærene Auerdahl på Kongsberg. Agnes Wilhelmine og Håkon Arne Kristian Arnesen var da sogneprestparet på Kongsberg. Dina Alette og Christian August Bugge; han var doktor theol. og kallskapellan på Kongsberg. Så fire fra geistlig miljø og to ikke geistlige som tok dette initiativet.

Etter møtet blei det nedsatt en arbeidskomité som skulle utarbeide lover og kontingenten blei satt til 50 øre året, noe som tilsvarer ca. 40 kroner i dagens valuta. Så 9. oktober 1897 stiftes Kongsberg Diakonisseforening. Da er det mennene som «tar over». Kapellan Christian August. Bugge, distriktslege Nils August Nyquist, fogd Lars

Elling Skarsteen var blant disse. Dagen etter søker styret etter en bolig (værelse med kjøkken eller adgang til kjøkken) for diakonissen som skal ansettes.

Det presiseres sterkt at selv om det er menigheten som ansetter diakonissen, skal hun hjelpe alle i hele byen uansett livssyn. Kongsberg har jo på den tida svært mange dissenter, av dem er metodister, som da ikke er medlem av statskirken. Antallet i 1900 er 106 personer inkludert småbarn. Det var også 142 som er oppgitt «intet trossamfunn». Så omtrent 250 av byens 5800 innbyggerne, totalt 4% av befolkningen. Hjelpen er i utgangspunktet gratis og beregnet for de fattigste spesielt. Men for de som ikke trenger gratis forpleining, som det står, koster det ei krone døgn. Så altså en form for behovsprøving, noe som de så som mest rettferdig.

Diakonissene var blitt utdannet som sykepleiere og i diakoni på diakonissehuset i Christiania, kalt Moderhuset på Lovisenberg. Altså en utdanningsinstitusjon for kristne sykepleiere beregnet for menighetstjeneste. Fram til 1947 var ordningen at de var knyttet til Moderhuset og institusjonen tok ansvaret for økonomi, ansettelse, sikring for sykdom og alderdom. De skulle være ugifte. Om de gifta seg, måtte de slutte som diakonisser. De var på en måte «utlånt», og det var institusjonen som hadde råderett over deler av lønna til diakonissene. Moderhuset bestemte også hvor diakonissene skulle plasseres. Når de blei plassert på et nytt sted, var det ofte at ting de trengte til seg selv mange ganger blei gitt som gaver. Eksempel er møbler, kjøkkenutstyr osv.

De første diakonissene

Elise Fleischer

De henvendte seg derfor til diakonissehuset for å ansette ei diakonisse på Kongsberg. Allerede 26. oktober blei Elise Fleischer ansatt, og fra 1. november var hun i gang. Hun bodde først hos distriktslege Nyquist i Hyttegata.

Hun var datter av lensmann Jens Sanne Fleischer fra Kristiansand og Henriette Kristiane Fredrikke Vibe fra Gausdal. Henriette var datter av prost Johan Christian Vibe og Else Cathrine Lange. Elise ser ut til å være oppkalt etter mormoren sin. Hun kom fra embetsmannslekt, var født i 1864 på Eiker, men vokst opp på Engelstad i Modum i lensmannsfamilien med fire brødre og fire søstre. Hun selv var barn nummer tre og eldste jente. Hun utdanna seg til diakonisse under Cathinka Guldberg i Christiania. I 1891 bor hun på diakonissehuset med 48 andre. Det er en mannlig tjener, resten

Elise Fleischer.

er damer, forstanderinne Guldberg, 22 diakonisser og to diakonisse-elever. Så da hun kom til Kongsberg, hadde hun allerede mange års praksis. Hun fikk 520 kroner i årslønn og måtte selv sørge for bolig og kost. Inntektene til en kvinnelig lærer lå på omtrent 1000 kroner og våpenarbeider ca. 1200 kroner ifølge skatteliste på den tida.

I 1900 bor hun på Haugane i huset til våpenarbeider Anton Kjørstad og leide der. Han tjente da 1150 kroner. Ved siden av Kjørstads familie bodde også to ugifte våpenarbeidere i 20 åra.

Det blei ført nøyaktige protokoller over arbeidet. Allerede første måned, november 1897, hadde hun 40 sykebesøk, 24 andre besøk og 39 ærender.

Arbeidsoppgavene vokste. I mars 1900 ble det 93 sykebesøk, 34 andre besøk, 77 ærender, kledd fem døde, tre pleie en halv dag og tre våkenetter. I tillegg kunne hun sy tøy for fattige og startet opp med mødremøter, samt andakter og hjelpe til i søndagsskolen.

Imidlertid blir Elise bare i stillingen til 1901. Hun blir sjuk på våren 1901. Da må de ansette enken Anna Frog midlertidig. Hun bodde da i Christiania, men hadde før bodd på Kongsberg.

Resten av familien til Elise bor i Oslo eller Christiania som det heter. Moren var nå enke og bodde der sammen med tre av barna. Elises bror Wilhelm er avdelingsingeniør ved Kværner bruk, søster Kaja er musikk lærerinne og søster Jenny steller for moren og søsknene sine. I 1910 har Elise fått arbeid som menighetsdiakonisse i Tistedalen ved Halden, og det var jo Moderhjemmet som styrte hvor en skulle ansettes.

Barbro Rønnevig

Det tok litt tid å få tak i fast diakonisse, for familien Bugge hadde reist fra byen, og det tok litt tid for å få ny formann. Men pastor Dahl blei valgt inn, og de får tak i Barbro Rønnevig i slutten av november, og hun begynner 1. desember 1901. I sin første måned på Kongsberg er hun på 60 sykebesøk, 46 husbesøk og sitter seks netter hos syke. I 1902 begynte søster Barbro også med lappescole som det blei kalt, reparerte tøy og mottok fattige hjemme. Diakonisseforeningens syforening blei satt i gang av Agnes Arnesen for å gi diakonissen tøy som hun kunne videreformidle. Det var særlig undertøy de sydde. Dette året kommer også en egen kvinneforening, «Diakonisseforeningens kvindeforening». Muligens er dette en og samme forening.

Søster Barbro Rønnevig var også født i 1864, men hun

Barbro Rønnevig.

hadde en helt annen bakgrunn. Hun var fra Tysvær ved Haugesund og datter av gårdbruker Torbjørn Knutsen og Anne Marie Jensen. Barbro kom også fra en barnerik familie og hadde seks søsken. I 1891 kom hun til Diakonissehuset i Christiania. Før hun kom til Kongsberg, finner vi henne i 1900 i Tromsø. Hun er diakonisse på sykehuset.

Fattigdom

Diakonissene skulle ofre seg helt for arbeidet. Derfor hadde de ikke lov til å gifte seg fordi de da kunne bli hemmet i sitt arbeid av egen familie. Diakonissene hadde fri hver søndag og en brukbar sommerferie, men ellers sto de til tjeneste nærmest døgnet rundt. Det var stort behov og Diakonisseforeningen prøver å verve hjelpere som kan se til de gamle. Diakonissen kan ikke rekke over alle som har behov. I 1902 appelleres det virkelig til innbyggerne om den store nød som finnes. Det vises til en skolegutt som var borte i 15 dager fordi han ikke hadde sko. Og hvem er så disse barn av, jo løsarbeidere, altså de som ikke har fast arbeid. Noen steder kalles de dagarbeidere fordi de kun får arbeid over kortere tid, en dag eller noen dager. Mange er jo også for stolte til å gå på den såkalte «fattigkassa», og da går det ikke minst ut over barna.

En liten undersøkelse av folketellingene på Kongsberg i 1900 og 1910 viser at antallet løsarbeidere/dagarbeidere er henholdsvis 86 i 1900 og 101 i 1910. Av disse var familiefedre 49 og 59. Noen av disse står også med andre yrker som sagarbeider, vedhugger, ved veivesenet osv., så de har nok slikt arbeid i perioder. Men vi ser at det øker utover i perioden. På et søk på løsarbeider på skattelistingene i 1900, altså den som i det hele var oppført der, var noen notert på kr 600 for bare å sette det litt i perspektiv.

I dette året bevilger Brennevinssamlaget kr 700, og medlemskontingenten er kr 70, så totalt kr 770. Gaver i form av eventuelle innsamlinger på gudstjenester og som klær, mat osv. kommer i tillegg. ved siden av enkelte innsamlingspenger. Diakonissen får kr 520 til underhold, og Moderhjemmet skal ha 250 kroner, totalt 770 kroner, så det går akkurat spesielt pga. Samlagets bevilgning. Klær og sko til de fattige, beror på gaver. Så det appelleres til innbyggernes og menighetens giverglede.

Diakonissen driver også «Lappeskole» og har 34 møter i 1903 med i gjennomsnitt åtte deltagere årene utover blir det enkelte år nærmere 20 deltakere. Dette er selvsagt til god hjelp i vanskeligstilte familier. Kanskje hadde guttungen bare ei bukse, og de hadde ikke penger til ny. Da må den lappes. Dette året betalte Kongsberg Sparebank 770 kroner og ellers kom det inn 450 kroner, 120 av disse var skaffa av «Damekomitéen» ved utlodning, så appellene hadde virka!

I bestyrelsen satt det nå ved siden av de to faste, sognepresten og distriktslegen, fire menn og seks kvinner, så kjønnsfordelingen her var som vedtektene sa 50/50.

I april 1906 var søster Barbro på hele 149 sykebesøk, 33 husbesøk og 75 ærender.

Selv om de hadde søndagsfri, hendte det nok at de rykket ut likevel. Dessuten drev de ofte med søndagsskole. Og Barbro er registrert som en av lærerne på søndagsskolen. Det blei også beslutta at hun skulle få 600 kroner, opp 80 kroner i forhold til før. Prisstigningen hadde de siste åtte åra vært 13%, så det var behov for lønnsøkning. Dessuten lå sparebankens tilskudd på 850 kroner og totalt kunne da mer enn 700 kroner gå direkte fra Diakonisseforeningen til fattigpleie. De var også aktive i mange foreninger. Noen av foreningene var aktive støttespillere for diakonissenes arbeid med innsamlinger av penger og utstyr. Ja, i 1908 blei det spilt to teaterforestillinger hvor overskuddet på til sammen 300 kroner gikk videre til fattigpleien. Dette året fikk 80 hjem direkte hjelp.

Siden fattigdommen var stor, kom det godt med å få noe ekstra klær eller mat. Som vi ser, er forskjellene til dagen velferdssamfunn meget store.

I september 1911 måtte søster Barbro slutte pga. sjukdom, men hun var tilbake i tjeneste etter halvannet år, i mars 1913. De fikk ikke tak i ny diakonisse da, siden det var mangel på diakonisser generelt. **Margrethe Pedersen** gikk da midlertidig inn i jobben. Hun var 42 år og enke og arbeidet med søm. Dette året hadde foreningen gode inntekter, i alt over 2500 kroner. Sparebanken sto for 1000 kroner, offer i kirken var på 400 kroner, medlemskontingent og gaver var på over 400 kroner. Dermed gikk 1000 kroner direkte til de fattige, mens de beholdt 900 kroner i reserve til året etter.

Siden Kongsberg de første åra ikke hadde eget sjukehus, måtte de mange ganger følge syke til Drammen eller Oslo. De kunne også delta ved operasjoner. Det blei bedre da sjukehuset kom i gang i 1904 der distriktslege Nyquist hadde vært leder av byggekomiteen og diakonisse Barbro Rønnevig var i byggestyret. I 1915 kom også tuberkulosehjemmet *Furulund* drevet av Kongsberg sanitetsforening med 15 sengeplasser og et kommunalt aldershjem, *Gamlehjemmet* som det blei kalt, seinere kjent som *Skavangertun*.

Søster Barbro Rønnevig er den som har vært lengst som diakonisse på Kongsberg fra 1901 til 1924. I 1910 finner vi henne i Skrågata. Hun deler da hus med Mariane Hemmy. Og Mariane Hemmy er lærerinne og var en av de første fire kvinnene som kom inn i kommunestyret i 1901 og den faktiske valgvinneren med flest stemmer uansett kjønn. (Se Langs Lågen 2013) Også hun er med i menighetsarbeid, revisor og i styret i Diakonisseforeningen og lærerinne på søndagsskolen ved siden av sin lærerinnejobb. Begge forblei ugifte.

Hanna Ross og Berthe Bjørnsgaard

Med den store arbeidsinnsatsen var det ikke rart at Barbro i 1911 fikk et års sykefravær. Det førte til at det blei ansatt enda ei diakonisse, Hanna Ross i 1912. Fra da av var det stort sett to diakonisser som delte på arbeidet, men begge hadde fullt opp å gjøre. Da

Hanna Ross.

søster Barbro kom tilbake i mars 1913, blei det slik at hun skulle ha Nymoen eller Østsiden som det står og Hanna Ross ha Vestsiden. Samtidig måtte foreningen betale for hver diakonisse de ansatte til Moderhuset. Men sparebanken økte sitt bidrag til 1500 kroner og Sanitetsforeningen bidro også med 166 kroner, et par år etter er bidraget på det dobbelte og det er nok også fordi diakonissene hjelper Sanitetsforeningen på Furulund som de driver. Styret fortsatte med samme fordeling av kvinner og menn, og sogneprest Bugge var nå formann.

Hanna Ross var født et år etter de to forrige, i 1865, i Lyngseide i Lyngen i Troms. Hun var datter av skipper og innerst (han leide huset han bodde i) Nils Ross fra Tromsø og Olene Olsen. Hanna Birgitte Jensine, som hun het, hadde også seks søsken. Hun begynte på diakonissehuset i 1893. I 1900 er hun sykepleier og diakonisse på Hamar, og i 1910 er hun diakonisse på fattighuset i Drammen. Hun praktiserer på Kongsberg til 1917. Da får Barbro med seg Berthe Bjørnsgaard. Hun var født i 1887 på Fåberg i Gudbrandsdalen. I 1905 kom hun til Diakonissehuset og bodde der i 1910. På Kongsberg virka hun i ni år fram til 1926, to år etter at Barbro slutta. I 1929 er hun tilbake på Diakonissehuset, og der døde hun bare 42 år gammel.

Inntektene og kreativiteten øker. Kongsberg kommune kommer inn med i alle fall fra 1921 med årlig tilskudd, da på 600 kroner. Ungdomslaget setter opp underholdningsforestillinger som gir 850 kroner. Dette trengs for nå er det jo to diakonisser, og Sparebanken har andre å yte penger til også og antall medlemmer synker. Men da det strammer seg til igjen, søker de sparebanken på ny, og Kongsberg sparebank bevilger 1600 kroner året. I 1928 får de en sjekk på 600 kroner fra Ludvik Lee i Amerika. Helt konkret fordelte foreningen i 1921 34 par støvler og sokker og 17 dressar, av disse var seks dressar gitt fra forretningen til Wessel-Berg. Så mye av fattigunderstøttelsen gikk da på veldedighet.

Diakonissehuset på Kongsberg, Myntgata 28

Da Furulund blei satt i drift, var diakonissene mye der ute, på Skytterbanen, som det het før kirkegården blei anlagt der ute, og da fikk det navnet Kirkegårdsveien.

Men det var behov for et eget diakonissehus. Testamentariske gaver gjorde at planleggingen kunne starte i 1922. Tomt blei kjøpt av Ole Nicolai Pedersen Sending som hadde hovedbølet i Myntgata 26. Eiendommen var så stor i 1910 at han betegnes som gårdbruker. Da hadde han eiendommen helt sør til KV's direktørbolig og øst til KV ved Lågen. Tomta til dagens Myntgata 28 betalte de 1000 kroner for. Naboeiendommen

blei kjøpt av Kongsberg forskjønnelsesforeningen og seinere blei «Verdens ende» etablert der. Dette ved siden av hjelp fra bank og kommune samt stor dugnadsinnsats gjorde at diakonissene flyttet inn i huset i Myntgata 28 i 1924.

Det var litt av en jobb og ikke minst gjorde justermester Eriksen mye i huset i flere tiår. Etter hvert også ekteparet Klara og Arthur Borge. Mye skjedde med huset i 1960-åra. Justermester Eriksen døde i 1963. Han hadde testamentert hytta si på Blefjell til diakonissene, og da fikk de en del penger ved å selge den i 1988. Hytta blei før den blei solgt, brukt mye av diakonissene. Penger blei brukt til oppussingen av diakonissehuset.

Kongsbergs siste diakonisse flytta ut i 1982, og Guri Hellegren den nye soknediakonen flytta inn i 1983. En ny og stor oppussing fulgte. I 1996 var det endelig ferdig renoverert innvendig og utvendig. Det var der soknediakonen skulle bo. Huset blei solgt i år 2000 til private.

Diakonissehuset i Myntgata 28.

Diakonissehuset etter restaureringen.

Diakonissene i mellomkrigstida og under krigen

Nå hadde også diakonissene ferieuker og behov for rekreasjon, og da blei nasjonalforeningens hytter i Valdres benytta. «Udtjente diakonisser» eller pensjonerte diakonisser og diakonisser som hadde behov for lengre rekreasjon, hadde muligheten til å bo på Moderhuset på Lovisenberg i Oslo.

Etter det økonomiske krakket i 1929 blir det vanskelig også i Norge. De harde 30-åra råker også diakonissene. I 1932 da søster Margot Nilsen og søster Borghild Løkkevik er i tjeneste, må de gå ned i lønn fra 100 kroner måneden til 75 kroner måneden, altså en nedgang på 25%! Begge bodde på Diakonissehuset i Myntgata og er i skatteliggingen for året før oppgitt med 1800 kroner i inntekt. Til sammenligning hadde anleggsarbeider Gottfred Lofthus 1950 kroner og fyrbøter Henry Sønju kr 1800, som begge var naboer med diakonissene. Mens lengre nede i gata bodde direktør Haakon Finne i Kongsberg våpenfabrikks direktørbolig med en inntekt på 10375 kroner (5,7 ganger mer). I dag tilsvarer dette kr 74.000 for diakonissene og 427.000 for Finne

Dette året søkte også foreningen om en av diakonissene kunne få stillingen som helsesøster ved den påtenkte tuberkulosestasjonen for de maktet ikke å ha to diakonisser uten kommunal støtte. Men fylkesstøtten til en slik stasjon, gjaldt bare for landdistrikter, så dette blei ikke noe av. Men de håper at den ene diakonissen kan spesielt ta seg av tuberkuløse.

Ved siden av alle gavene de formidla til byens trengende, gikk de med resepter. Under krigen fordelte de svenskepakkene og mye annet som måtte mangle for de verst stilte. Under krigen er det søster Ingeborg Lalim (1938-49), søster Alette Haugsmyr (1940-42) og søster Berte Lomeland (1942-45) som sto for dette. Begovet økte utover i krigen, her er tallene for 1942 og 1943 : 2552 > 4183 sjukebesøk, 499 > 494 husbesøk, gått 405 > 683 ærender og stelt 21 > 26 døde. Formann var da pastor seinere sogneprest (etter krigen) Halvor Dolva.

Samtidig skulle jo styret ifølge paragraf 5, sognepresten være formann. Under krigen blei sogneprest Marcus Gjessing avløst av NS-presten Øyvind Hoem i 1941. Men han kom ikke inn i Diakonesseforeningens styre. Han blei selvsagt avsatt da freden kom. Men uten at det er undersøkt nærmere, tror vi at dette ikke fikk spesiell innvirkning på diakonissenes arbeid. Under krigen fikk de mye å gjøre med å skaffe ekstra mat til de som sleit mest. De sørget også for at mange fikk tran.

Etter hvert blei det mange diakonisser som avløste hverandre. Det var fire diakonisser som hadde tjeneste i 10 år eller mer, Barbro Rønnevig, Borghild Løkkevig, Margot Nilsen og den siste diakonissen Reidun Gullerud, i hele 20 år. Klokkerdiakon Markus har hele 33 år.

Etterkrigstid

I 1945 blei det slutt på den såkalte uniformstvangen, diakonissene kunne i sin fritid bruke sivile klær. 1947 blei på flere måter et spesielt år. På Kongsberg var det tuberkulose som stod i fokus. De to diakonissene Ingeborg Lalim og Ragna Berteig var på 1446 sykebesøk, 271 ærender, stelte 9 døde (altså langt færre enn under krigen), sto

for 72 klesutdelinger og avleste 159 tuberkulinprøver eller pirquet-prøver som mange også i dag vil huske. Så de må ha blitt godt kjent i bybildet. De hvite kysene og svarte kappene var over alt i byen. Samme år blei det feira 50-års jubileum, og ikke minst fra dette året kunne de disponere hele lønna selv mot et mindre bidrag til Moderhuset i Oslo. De blei også med i Statens pensjonskasse, og Moderhuset slapp da å bære alle pensjonsutgifter og syketrygder. For diakonissene hadde jo vært knytta til dette sentralt.

Markus Sand.

I mange år hadde de undervisningstimer på husmorskolen. I 1948 var det både sykdom og ryggproblemer for diakonissene og de trengte absolutt mer hjelp. I 1949 fikk diakonissene hjelp av klokkerdiakon Markus Sand. Siden kvinnene helst ville ha besøk av ei av diakonissene, blei det helst mennene han tok seg av. Han hadde også andre arbeidsoppgaver. I tillegg til å være diakon, var han klokker hver søndag og hadde søndagsskole. Han var dessuten gift og hadde etter hvert stor familie.

Diakonessforeningens dameforening

Diakonisseforeningens dameforening blei stifta i 1902 for da brukes «Diakonisseforeningens kvindeforening» i en annonse.. Og som støtteforening, så samler de inn penger. Men ikke bare det, det blei sosiale treff og turer til hygge. Den får ny fart under krigen. Nanna Ottosen, Sigrid Friis og Karen Mobrårthen er noen av formennene- ja for selv om det var dameforening, så var lederen titulert som formann i de tider. Foreningen døde ut på 1980-tallet, kanskje da diakonissene slutta og kommunale sykepleiere overtok.

Arbeidet i de siste 30 åra fram til kommunen overtar

Diakonisseforeningen blei leda av sognepresten med mange dyktige støttespillere. Prost Johannes Oftad er den som har hatt dette vervet lengst, i hele 16 år. Etter han, fra 1990, var dette ledervervet ikke knytta til en prest. Da sitter lederne for foreningen heller ikke så lenge, og det er kvinnene som overtar stillingen.

Inntektene kom fra gaver og tilskudd fra banker og kommune. Givergleden var stor. Foruten penger kom det også inn matvarer og klær som kom godt med blant byens fattige. Dermed blir kassererstillingen viktig. Ragna Carlsen hadde lang tjeneste der fra 1903 til 1921, deretter myntgravør Thronsen og justermestrene Edvard Eriksen og Kåre Mobrårthen. Kassereren i perioden 1985-1995, Kari-M. Blanchard, har også skrevet jubileumsberetningen ved 100-års jubileet.

Ellers var det ved siden av formann, nestformann og kasserer at styret skulle bestå

av minst seks kvinner. Pr 1927 sier paragraf fem at styret skal være på 12 medlemmer. Selvskrevne medlemmer var sognepresten, stadslegen (om de var villige), av de øvrige 10 måtte det være seks kvinner. Så minst halvparten var altså kvinner. Og dette ser vi er praktisert fra starten.

I 1972 gikk navnet fra Kongsberg diakonisseforening til Kongsberg diakonat, men det var kun et navneskifte. Det blei ny lov fra 1. januar 1972, og foreningen måtte få en samarbeidsavtale med kommunen. Kommunen måtte da dekket lønns- og reiseutgifter og fikk dette i refusjon fra staten.

Reidun Gullerud.

Reidun Gullerud var den siste diakonissen i full stilling. Hun sto på i tjue år inntil ryggen satte en stopper for videre arbeid.

Det blei en litt hard overgang for søster Reidun og klokkerdiakon Sand da kommunen overtok. De var vant med å ha omsorg for hele mennesket. Det kunne innebære en prat om deres bekymringer og behov. Kanskje var ønsket en sang eller et gudsord. Av og til måtte de skaffe mat og klær og hjelpe til med praktiske ting. Da de blei underlagt kommunen, fikk de beskjed om at de bare skulle være sykepleiere. Diakonidelen skulle bort.

Siste året søster Reidun var i arbeid før ryggen sviktet, greide hun 1354 sykebesøk/pleie, 319 husbesøk, 86 kuratortjenester og 12 møter og andakter. Markus Sand hadde 1032 sykebesøk/pleie, 130 sykebesøk, 10 kuratortjenester, 12 sørgeandakter, 48 andakter på Furulund, Idabo og Damehjemmet, 34 møter med andakter og søndagsskole hver søndag. Litt av en innsats på disse to! Markus Sand slutta i 1982. Markus Sand med familie bodde mange år i Riegelsbakken. Året etter blei klokker og diakonstillingen delt, og det blei nå en egen soknediakon. Lønna blei nå delt, kommunen betalte klokkestjenesten og menighetsrådet diakonjobben.

Styret blei redusert til åtte, der én skulle være fra menighetsrådet. Diakonisseforeningen glir nå inn i rollen som diakonutvalget. Diakonissenes tid var dermed ute i 1985.

Refleksjon

Hvordan var det mulig for diakonissene å dekke behovet for hjemmesykepleie? Nøden var stor, men folk var vant med å greie seg sjøl. Hjemmeværende (ulønnede) husmødre gjorde nok mye, og på begynnelsen av 1900-tallet hadde noen råd til å ha

Ved 100-årsjubileet 1997. Fra venstre: Diakonissene Jorunn Skorgenes, Kristine Oftedal og Reidun Gullerud, klokkerdiakonene Markus Sand og Guri Smette, soknediakonene Guro Hellegren, Margarethe Hatløy og Oddmund Nes. Foto: Mansour Niroumand.

tjenere til å hjelpe seg. Diakonissene nådde mange fortvilede mennesker, og mange var svært takknemlige for hjelpen.

Det er god grunn til å være takknemlig for det gode helsevesenet vi har i dag.

Kontrasten er stor til tida da mye av dette blei drevet av to diakonisser. De arbeidet i det stille og fikk ikke mye offentlig oppmerksomhet, men de var til stor hjelp for mange, og de fortjener mye heder for sin innsats. En innsats som ikke må glemmes.

Kilder

Mye av stoffet er hentet fra Kongsberg diakonisseforenings 100-årsberetning skrevet av Kari-M. Blanchard.

Ellers folketellingene for de enkelte diakonissene, 1865, 1875, 1891, 1900, 1910.

Panteregisteret for Kongsberg for tomte til Diakonissehuset

Aviser må nb.no: Kongsberg Adresse, Kongsberg Blad, Kongsberg Dagblad, Kongsberg Tidende og Laagendalsposten

Nils Bloch-Hoel: Diakonissehusets første 100 år 1868-1968 (1968)

Johnny Langness sitt spareur

Klokka eller uret avbilda her tilhørte Johnny Langness (1925-2020) og før dette hans foreldre Fridtjov (1901-1982) og Petra Langness (1904-1989). Fra Johnny gikk det i arv til datter Tove.

Spareur var vanlig i perioden 1930-1960. Disse blei lånt ut av banken, og for å få det til å gå, måtte en bruke

mynter, som skulle puttes i på toppen. Uret måtte trekkes hver dag, og akkurat dette uret måtte en legge i et kronestykke to ganger i uka. Myntene måtte være uskadde, og en kunne ikke bryte plomba eller seglet. Det var jo meninga å ta den med til banken og sette pengene i banken. Spareselskapet eller banken hadde selvsagt nøkkel, og det var vanlig å tømme uret en gang i kvartalet. I så fall to kroner uka i 13 uker, altså 26 kroner i kvartalet, 104 kroner året. Sparte en dette beløpet i 1946, tilsvarer det omtrent 2300 kroner i dag.

Forbildet til denne ordninga var Det Danske-Spareselskab som var stifta i 1913. Det var flere norske spareselskap som blei danna utover på 1920-tallet. Det kunne også være slik at en forening fikk et spareur ikke minst for å kunne betale forsikringspremien. Men om det var privat sparing eller foreningssparing veit vi ikke, men antagelig privat. Etter hvert som kronene blei mindre verd, så forsvant jo også hensikten med uret. Tilsvarende om myntene skifta størrelse og tjukkelse også. Muligens kunne dette lett innstilles i mekanismen, så dette hadde nok sparekassene eller bankene kontroll på.

Hadde man bare denne type klokke i stua, var en jo nødt til å spare for å få klokka til å gå. Tom pengepung og klokka stoppa. Et artig klenodium.

Takk til Tove Langness og Dag Hylland.

Dag Kristoffersen

Sørsamenes innsats som gjetere i Opdal Renkompani

Johan Mikal Zarissen og sønnene Anders og Martins samt Jomafjellslektens innsats i Opdal Renkompani

Del III

Av arkeolog Bente Fønnebø

Johan Mikal Zarissen og sønnene Martin og Anders samt søskenbarnet Jacob Jura fjella var sentrale samiske gjetere i Opdal Renkompani fra rundt 1900 frem til 1958. Deres innsats må fremheves. Johan Mikal og Marie fikk sju barn, noen ble født i Eidsfjord og noen i Uvdal. Sønnen Martin ble gift med Gurine og Anders med Anna Maija og de bodde også i Uvdal. Til sammen fikk de 16 barn! For å danne meg et bilde av slekten Zarissen /Jomafjells kontaktet jeg Lars Andreas Zarissen (86), Martin og Gurines sønn i Uvdal. Videre møtte jeg Anna Maija Nørstebø Flaata som bodde på Kongsberg; Anders og Anna Maijas tippoldebarn. Jeg snakket til sist med Jacob og Birgit Jomafjells datter Maija Jomafjell (80).

I del III om samiske gjeteres innsats i Opdal Renkompani forsøker jeg å nøste trådene knyttet til sameslektene Zarissen og Jomafjell. Det er også andre sørsamiske etterkommere av dyktige gjetere, for sørsamiske gjetere var etterspurt i alle tamreinslag. Det var selvfølgelig også mange uvdøler som var gjetere. Knut Vikan var en kjent reingjeter samt Torleif Steinsson Flaata, gift med samens Kristine Johnsdatter Jonassen, men i denne artikkelen har jeg avgrenset til samiske gjetere. Noen gjette mange år i samme kompani, mens andre vekslet mellom flere reinslag. I Del I fortalte jeg om samens Nils Kant, i del II om etterkommere av Nils og Litle-Margrethe Andersen. Den sørsamiske historien i Uvdal er omfattende, mitt bidrag er kun en bit av fortellingene om sørsamer i Uvdal. Mange som jeg ønsket å intervju, er eldre som Lars Andreas Zarissen (86) og Maija Jomafjell (80). Andre sambygdinger har også barndomsminner som belyser temaet, som Maija Jomafjells søskenbarn, Kristine Fønnebø f. Myrvollen (88)

og generelt om samiske impulser som Bodil Selnes (95) har fortalt meg om. Jeg oppfordrer andre som vet mer om sørsamene i Uvdal om å ta kontakt.

Johan Mikal og sønnene Martin og Anders, sentrale gjetere i Opdal Renkompani

Martin og Gurine Zarissen fikk ni barn, de fleste mens de bodde på Goesplassen i Uvdal. Sønnen Lars Andreas snakket jeg med i 2018 og våren 2020. I juni 2020 traff jeg også Anna Maija Nørstebø Flaata (27); oppkalt etter samekvinnen og tippoldemora Anna Maija Zarissen. Dagens Anna Maija er datter til Mai Reidun Guttormsdatter Nørstebø og Staale Haraldson Flaata. Familien har siden 2001 drevet «lamagården» på Nord-Sønstebø i Uvdal. Nye samtaler med Staale i 2020 var viktig for innsyn i det å være foreldre som kjemper for retten til samiske språkopplæring i starten av 2000-tallet. Alle barn med samisk bakgrunn har i dag en selvfølgelig rett til samisk språkopplæring. Under fornorskning og nasjonsbygging på 1920-50-tallet som jeg fortalte om i Del II, da mange av de jeg har snakket med, vokste opp, fikk ikke samiske barn snakke samisk på skolen. En hel generasjon mistet dermed morsmålet, dette gjaldt i hele landet, og derfor også i Uvdal. Sørsamisk var deres morsmål, og i dag jobber mange institusjoner for å revitalisere både sørsamisk, lulesamisk og skoltesamisk, språk som var i ferd med å forsvinne. Dette er på dagsorden i barnehager, skole og Sametinget. I tillegg ble koster og joik forbudt fordi det ble forbundet med en kosmologi, ukjent for norsk tro. Når skam fulgte synet på språk, joik, runebomma, tradisjonsklær og nomadisk levesett, skjulte mange samiske røtter (Fønnebø, Jernberg og Swart, 2021). Det sitter dypt selv om joik, tradisjoner og håndverk i dag har inntatt musikk- og kulturlivet. I dag er alle barnehager pålagt å formidle samisk som del av det norske samfunn. I Gards- og ættesoga for Uvdal, bind I og II (Sønsterud, 1997) fant jeg omtale av aktuelle gårder der samiske familier bodde i Øvre Uvdal, som Nord-Sønsterud, Rustrud, Mogen og Hjallen mens fedrene gjette for Opdal Renkompani. Mange mødre opprettholdt håndverkstradisjoner og drev setring som Birgit Jomafjell, der døtrene Maija og Laila også var med.

Først forteller jeg om Zarissen-slekten og tragedien som rammet Johan Mikal i 1906. Videre om hvordan det gikk med sønnene Anders, f. i 1874 i Kolvereid gift med Anna Maija Jomafjell og lillebroren Martin, f. i 1876 i Foldereid, gift med Gurine Simensen. Videre om møte med tippoldebarnet til Anna Maija, Anna Maija Nørstebø Flaata (27). Jeg har også snakket med Maija Jomafjell (80), datter til Birgit f. Myrvollen og Jacob Jomafjell. Sammen med søsteren Laila eier de plassen Jomafjell i Iminglia i Uvdal. Men først litt om opprinnelsen til slektsnavnene Jomafjell og Zarissen.

Mange samer forlot tidligere leveområder rundt 1900

– Johan Mikals historie

Johan Mikal Zarissen ble født i Åbygda i Bindal kommune 3. sept. 1849 og var eldst av de seks barna til flyttsamene Zaris Nilsen Vesterfjell og Martha Marie Andreasdotter fra Grong. Alv Vennevik fortalte om Johan Mikals familie i LL i 1992, og at faren Zaris holdt til i grenseområdene mellom Bindal i nord og Foldereid/Kolvereid i sør, og i lange tider bodde de ved Mjøsundvatnet i Kolvereid, der det var et lite samfunn av samer.

Johan Mikal og Marie dro med familien fra Tinn videre til Uvdal der han først ble gjeter i Thorsrud Renkompani og fra ca. 1900 i Opdal Renkompani. «Lappeloven» og andre forhold hindret nå nomadisk levesett og begrenset beiterett, derfor forlot mange tidligere leve- og beiteområder¹. I samtale med Arvid Jåma, som har studert slektene Jåma / Jomafjell, nevner han også andre grunner som overbeiting. Sammen med sønnene Anders og Martin og brorsønnen Jacob Jomafjell, gjette Johan Mikal i Opdal Renkompani til han døde i 1906.

Litt om navnet Jomafjell – etter fjellet Jåavima i Røyrvik i Nord-Trøndelag

Far til Anna Maija Jomafjell, gift Zarissen, het Jacob Jomafjell (senior, f. 1846). Han og kona Kristine Nursfjell (f. 1846) kom med en reinflokk fra Namdalen til Tinn tidlig på 1890-tallet. Slektsnavnet Zarissen er, slik jeg forstår det, egentlige slektsnavnet til den sørsamiske familien som andre i slekten har beholdt. Zarissenslekten kom, ifølge navneleksikonet, fra Kobberreid i Namdalen. Navnet *Jomafjell* tok Jacob etter slektens leveområde, det var fjellet Jåma ved samebyen Jomafjell i Røyrvik i Nord-Trøndelag på grensa til Sverige. Ifølge Staale Flaata, bekreftet av Arvid Jåma, viser Jomafjell til *Jåma*; et sted der det vokser mye fjellmatsyre. Mens i navneleksikonet (Veka, 2000) fant jeg alternativ informasjon om Jomafjell eller *Jåma*. Der står det at det er et sørsamisk slektsnavn etter fjellet *Jåavima*, utledet av det samiske ordet *Joeve* som betyr *urd*, *kilde* eller *norne*. I norrøn mytologi er dette kjent kosmologi, og under verdenstreet Yggdrasil bor de tre nornene; Urd, Verande og Skuld som spår om folks skjebne. Den nevnte plassen Jomafjell i Iminglia i Øvre Uvdal, har et samisk og tradisjonstungt navn bestemt av Birgit og Jacob Jomafjell rundt 1945 da de bygde hus der, fortalte datteren Maija (79). Maija og søsteren Laila eier i dag plassen Jomafjell.

1) «Lappeloven» var som tidligere nevnt en årsak til at samiske reineiere begynte å vandre mot Hardangervidda og slo seg ned i fjellbygdene ved vidda. Jf. Del I og II i årboken.

Birgit Myrvollen og de andre barna koste seg på setra med mor. Fra Bjørnsrud: Oppvekst og skole i Uvdal, LL, nr. 3, 1988.

Johan Mikal omkom i snøstorm på veg til Voss for å vitne i en rettsak

Gjeterlivet innebar lange strekninger på ski eller til fots sommer som vinter. Det taklet gjeterne uansett vær, men for Johan Mikal ble turen på ski over fjellet 25. januar i 1906 for hard. Han gikk fra Uvdal over Hardangervidda til Eidsfjord for å vitne i Voss, fortalte sønnen Lars Andreas Zarissen (86) da jeg traff ham i 2020. Alv Vennevik (1992) forteller at Johan Mikal i 1879 jobbet for Voss Rensdyraktieselskab, så kanskje det var en uløst sak fra tidligere, han søkte om å bli fritatt pga. været, men fikk avslag. Ifølge Fosstveit & Gjerden (1990, s. 21) økte uværet, og han hadde «gått i ring til han stupte». Martins eldste sønn, oppkalt etter Johan Mikal, lånte ut foto fra leitingen til Fosstveit & Gjerden i 1990. Jeg fikk låne dem av broren Lars Andreas (85). Han fortalte at det var uvær allerede før bestefaren dro på ski fra gården Øvre Bakke i Uvdal hvor han bodde. Da uværet ikke gav seg, gravde han seg ned i håp om å overleve, noe Vennevik bekrefter i Langs Lågens årbok fra 1992. Han viser til en artikkel om ulykken fra 1988, i årboka Åarjel-samieh utgitt av Saemen Sijte. I følge Lars Andreas (85), var det et stort redningsfølge på ni med fotograf som lette og hjalp de to unge sønnene å finne faren. Einarstveit (2006) og Bitustøy (2018) nevner skiene som viste stedet der han hadde gravd seg ned. Vennevik forteller at det var svenskesamen Thomas Paulsen som fant skiene en måned senere, under letingen ledet av Anders.

Sammen med sønnene Anders og Martin fant de ni faren Johan Mikal ved Stigstuv i 1906. Foto utlånt av barnebarnet Lars Andreas Zarissen.

Gruppen fraktet ham til Eidsfjord der han ble gravlagt sammen med kona Marie som døde av tæring og dattera Synnøve f. 1878, som døde i 1897 fire måneder etter mora. Det var tunge tider for gjenværende søskenflokk: Sigvart, Anders og Martin, Julie Margrete og Nils Andreas.

Samtale med sønnen til Martin - Lars Andreas Zarissen på Bergseid i Uvdal

Martin, f. 1876, gjette i Hol og Voss før han kom til Uvdal, hvor han ble han resten av livet. Foruten reindrift, hadde han også kunnskap om samisk håndverk som ble mange til gode. Lars Andreas fortalte at faren laget mange fetasko under krigen, og sydde soveposer av reinskinns på bestilling. Blant annet sydde han til jegere i Uvdal, som Kristian Kristensen på Nord-Grekvar, samme kar som jaktet på vidda da han møtte tungtvanngjengen etter Vemorkaksjonen 28. februar i 1943 (Hyttå, 2018). De var på flukt over vidda da Kristiansen dukket opp. Reingjeter Lars G. Nørstebø gikk god for Kristiansen da de skulle skyte ham.

Samiske håndverkstradisjoner – mange sydde «mutt»

Å sy klær og utstyr av reinskinns og å lage smykker og redskaper av bein, horn og tre er del av samiske håndverkstradisjoner; kalt *doudji*. Alt utnyttet på dyret som del av et bærekraftig levesett (Tvederås, Arnesen og Jernsletten, 2002). Nord-, sør-, lule- og skoltesamiske tradisjoner knyttet til farger, dekor og teknikker, er ulike. Familier har også ulike tradisjoner. Flere sørsamer var dyktige innen skinnsøm og lærte uvdølingene håndverket å sy fetasko og soveposer! Far til Kristine Fønnebø (88), Knut

Posen på bildet tilhører Torhild Solheim Andreassens far. Datteren fortalte meg at en kar «nedi Uvdal» sydde den. Legg merke til de fine sømmene. Foto: Torhild Solheim Andreassen.

Myrvollen, som var skomaker i bygda Uvdal, sydde fetasko under krigen. Han sydde også «mutt» eller soveposer.

Torleif Flaata, far til Staale, gift med Kristine som jeg skrev om i Del II, sydde også soveposer av reinskinn. Sovepose lik den som er vist på bildet, var svært viktig for reingjeterne. Vennevik (1992) viser til samtale med Olav Flatåker, som var godt kjent rundt Stigstuv, som hørte at det var første gang Johan Martin Zarissen ikke hadde med seg denne type sovepose over vidda, og at det ikke var været, men tarmslyng som forårsaket ulykka.

Martin og Gurine Zarissen fikk ni barn i Uvdal

I gardshistorien for Nore og Uvdal (Sønsterud, 2000) fortelles det at Martin Zarissen og Gurine f. Simensen, bygejenta fra Uvdal, fikk ni barn. Det var Johan Mikal i 1925 oppkalt etter farfar, Olav i 1927, etter hvert gift med Birgit H. Brandsgard. I 1930 kom Astrid Marie som giftet seg med Nils G. Nørstebø også fra Uvdal. Sønnen Gunnar Magnus ble født i 1949 på Bergseid. I 1933 kom Nils Julius og i 1935 Lars Andreas som ble gift med Aslaug Brandsgard, søster av Birgit, begge Uvdalsjenter. I 1938 kom Magnhild Gurine, senere gift med Arne A. Myran fra Uvdal. Birgit Susanne kom i

1940 og ble gift med Finn Nilsen fra Kongsberg. Alf Martin kom 1942, Signe Johanne i 1944 og giftet seg med Nils Tore H. Kjørbekk. I 1947 flytta storfamilien til Bergseid, og 1983 eide Lars Andreas og Aslaug Bergseid, og der fikk de fem sønner, mange bor i Uvdal. I dag er det Lars Andreas (85), Alf (79) i Oslo og Susanne (81) på Kongsberg som lever av de ni.

Hvordan gikk det med Anders, den eldste sønnen og hans sju barn?

Anders Johan Zarissen (f. 1874) og Anna Maija Jacobsdotter Jomafjell (f. 1886) fra Grong, fikk sju barn fra 1908-30. Det var Johan Mikal, Jacob Martin², Lars Kristoffer, Marie Kristine³, Nils Andreas, Kristine Anette, og Anna Sofie. I 1938 bor familien i «Gamlestugo» på Nord- Sønstebø i Uvdal (Sønsterud, 1997, s. 400-402). I 1940 er de på Hjallen på vestsida av Uvdalselva. Brødrene Johan Mikal og Nils Andreas forblir ungkarer på Hjallen, og der bor også mora Anna Maija, Anders dør i 1954. Sønnen Johan Mikal ble ufør og døv etter en arbeidsulykke i tunellen i Nore II –anlegget. I 1979 drukna han i Uvdalselva, og mange ulykker rammet ham. Kristine Fønnebø (88) som kjente familien godt, forteller at han skulle skylle noen store tunge ulltepper og ville utnytte vårflommen, men vannføringen overrasket ham. Da han prøvde å redde teppene, ble han selv dratt med av den strie strømmen. Samme dag i 1985 som broren Nils Andreas ble pensjonert fra jobb i Televerket, brant hovedhus ned. Det var stor sorg i slekta over disse ulykkene. Alt av foto og samiske håndverk brant opp, forteller barnebarnet Maija Jomafjell (80). Nils flytta til søsteren Kristine Anette på Skogen og i 1987 til Nord-Sønstebø hos Mai Reidun hvor han døde i 1993. Her bodde også søsteren Kristine Anette. De siste leveårene på Nord-Sønsterud var trivelig år for Kristine Anette som ofte fikk besøk av lillesøsteren Anna Sofie. Mai Reidun Nørstebø, som drev gården, ble en viktig støtte.

Mai Reiduns besteforeldre Lars Guttormsen Nørstebø og Marie Kristine Zarissen

Datteren til Anders og Anna Maija, Marie Kristine, som vi fortalte om ovenfor, giftet seg med Lars Guttormson Nørstebø fra Uvdal og fikk Gunnar Arthur i 1939 og Gunvor Anette i 1942. Men i 1944 dør Marie Kristine av tuberkulose bare 28 år. Lars kjøper

2) *Jacob tok som nevnt navnet Jomafjell på 1960-tallet etter bestefaren med samme navn.*

3) *Marie Kristine, er mor til Gunnar Arthur, som er far til Mai Reidun som driver lamagården Nord-Sønstebø.*

Nord-Sønstebø i 1948 av Gunnulf G. Sønstebø (Sønsterud, s. 401) og drev gården til 1980. Sønnen Gunnar Arthur giftet seg med Ragnhild Brøstrud fra Veggli i 1960 og fikk Lars Martin samme år, Mai Reidun kom i 1962, tvillingene Randi Gunhild og Kirsten Audhild i 1965, mens de bodde på Risteigen i Veggli. Kirsten Audhild dør i 1977, bare 13 år av hjernehinnebetennelse. Det blir Gunnar Arthurs datter Mai Reidun som tar over gården i 1980. Fra 1994 har hun og Staale Flaata drevet gården og fra 2001 kjent som «lamagården» hvor datteren Anna Maija f. 1994, vokste opp.

Samtale med tippoldebarnet Anna Maija Nørstebø Flaata

Anna Maija Nørstebø Flaata (27) f. 1994, er altså tippoldebarnet til Anna Maija og Anders Zarissen. Med master i petroleumsteknologi fra Universitetet i Stavanger er hun ansatt på FMC på Kongsberg knyttet til undervannsteknologi. Hun har alltid visst at hun var same fordi foreldrene var stolt over de sørsamiske røtter og kjempet for fjernundervisning i sørsamisk språk da hun gikk på skolen i Uvdal og Rødberg. Å lære samisk er en rettighet foreldrene visste var nedfelt i FN konvensjonen og opplæringsloven (jf. forskrift til opplæringsloven § 1-1. Udir 2013). Anna Maija fortalte at det ikke alltid var enkelt å være den ene i klassen som fikk opplæring i sørsamisk på skole i Uvdal og Rødberg hvor ingen andre med samiske røtter benyttet dette. Faren Staale Flaata påpekte i samtale med meg, at det var mangel på kunnskap om samiske rettigheter rundt 2000 - 2009 i Nore og Uvdal. Han hevdet at skoleledere ikke var oppdatert på den samiske urbefolkningens rettigheter, men samtidig minnes han at skolesjefen den gang, Oddmund Deinboll skilte seg positivt ut, tok ansvar og fulgte opp datterens rett til å lære samisk. Han støttet familien noe Staale er takknemlig for i dag. Staale og Mai Reidun, er begge etterkommere av samiske gjeter. Mai Reidun Nørstebø er oldebarnet til Anders og Anna Maija Zarissen. Staale vokste opp på Rustrud sammen med søsknene Jorunn, Hilde og Bård Harald. Som jeg fortalte om i Del II i LLs årbok i 2020, var Kristine Jonassen Andersen, datteren til Litle-Margrethe Andersen gift med reingjeter Torleif (Tølløv) Flaata fra Uvdal besteforeldrene til Staale og søsknene.

Eneste i klassen som fikk sørsamisk fjernundervisning i Nore og Uvdal

Anna Maija ble tatt ut av klassen for fjernundervisning. Det skapte mye spørsmål og erting fra elever som ikke forsto hvorfor. Det var ikke enkelt å være eneste i klasse med foreldre som var bevisst og stolte over å være samer. I åtte år fikk hun fjernundervisning fra Åarjel Saemien Skuvle (Sørsamisk fjernskole) på Snåsa i Nord-Trøndelag.

Fire ganger i året møtte Anna Maija andre elever til en ukes undervisning i sørsamisk på Snåsa forteller hun. Der traff hun andre barn som snakket samisk og fikk venner

for livet blant annet den sørsamisk musiker Marja Helene Fjellheim Mortensen. Men i tiende nektet hun likevel å fortsette med fjernundervisning på grunn av dårlige erfaringer med mobbing sammen med frykt for å miste andre viktige fag. Anna Maija følte nok på det å være annerledes da hun var skolejente, men i dag er hun stolt over sitt sørsamiske opphav. Det viktigste var å være på skolen og møte andre samiske barn og ble kjent med den sørsamiske kulturen. Mange kom fra familier som drev med reindrift. Blant annet en av dem som Anna Maija fremdeles har kontakt med, og som selv har begynt med rein. Lærerne på den lokale barne- og ungdomsskole kunne nok gjort en bedre jobb med å snakke frem samiske tradisjoner, kultur og språk. Utfordringen for Anna Maija i dag er knyttet til å praktisere og opprettholde sørsamisk språk i et miljø der majoriteten snakker norsk.

Jacob Martin: «supergjeter» i Opdal Renkompani og Birgit: «superbudeie» i Uvdal

Anders og Anna Maijas nest eldste sønn Jacob Martin (f. 1910) ble reingjeter for Opdal Renkompani 24 år gammel frem til siste driftsåret i 1957/58. Han og kona Birgit f. Myrvollen bygget hus i Iminglia og døpte plassen Jomafjell (Sønsterud, 1997, del II bind II, s. 708-709). Datteren Maija fortalte meg i 2020 at Jomafjell i 1945 var en av Nore og Uvdals festetomter. Maija og søsteren Laila kjøpte den av kommunen etter at foreldrenes leieavtale på 99 år gikk ut.

*Jacob Jomafjell og
Edvard Sommerseth på
Haukeliseter i 1958, Foto:
Jens Jensen i Bitusøys
artikkel Hallingdølen
07.07.2017.*

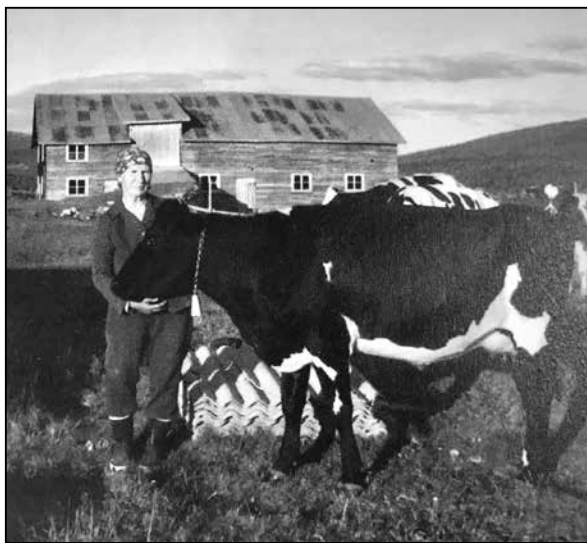
«Da Jacob skulle fri til Birgit» – stolthet og utholdenhet

Staale Flaata fortalte at faren fortalte ham denne historien:

«Far min fortalte mye siste uka han levde. Da Jacob var ung, gjette han rein i Kåsadalen, og Birgit Myrvollen arbeidet på seter på Rundhøvda i Tøddøl. Det kan ha vært på 1930-tallet. Jacob var så forelsket at han gikk fra Kåsadalen til Tøddøl for å fri til Birgit. Da han kom fram, var hun ikke ferdig i fjøset så han la seg ned på for å hvile, men han sovna og våkna dessverre ikke før neste morgenen. Da hadde Birgit alt begynt å melke, og han torde ikke gjøre seg til kjenne, og gikk i stedet samme turen tilbake uten å si at han hadde vært der. Men gift ble de, og fem barn fikk de».

Jacob (f. 1910) ble født i Fjellberg Brakke ved Haugastøl og endret etternavn fra Zarissen til Jomafjell etter bestefaren som også het Jacob (f. 1846). Jacob begynte som gjeter i 1934. Han fikk opplæring av faren Anders og ble uunnværlig i Opdal Renkompani. Bitustøy (2017) forteller at «Jacob ble etterkvart ein uvanlig dyktig reingjetar. I gjetarsamanheng fekk han ansvar for å vera den som brukte kniven i samband med reinslakting, her var han uvanleg flink og i fleire samanhengar den einaste som fekk lov til dette».

Fotograf Johan Brun som vokste opp kirkebygda i Uvdal, kjente Jacob godt og omtalte ham slik «...både var han god på ski, god til å danse – en friskus med godt humør, som også joiket når de skulle flytte reinflokken.»

Maija og Lailas mor Birgit f. Myrvollen, gift med Jacob Jomafjell- her fra tida som budeie på Solheimstulen. Fra Olav Bjørnsrud: Oppvekstår og skole i Uvdal. i LL1998 nr.3, årg. 20.

Staale Flaata bekrefter dette, faren Harald fortalte til Mai Reidun siste uka han levde, at Jacob joiket flokken inn på «skilletreet» ved Høk og var den eneste som klarte å få flokken inn i inngjerdingen der bukk skilles ut, slakting og kalving foregikk. Lars Andreas Zarissen (86) mintes også at Jacob som var søskenbarnet hans, kalte på reinflokken ved å joike. Det opplevde han en dag han var på skoletur med klassen til «Reinshytta» ovenfor Flaatasetra, bortom Høk og hørte at Jacob joika reinen inn på «Treet», det var en stor opplevelse som han aldri glemmer.

Det lyse området midt på bildet var slakteplassen med «skilletreet», utsikt mot Høk (Postkort fra 1960-tallet utlånt av Morten Olsen).

Jacob kjørte motorsykkel med ski til «Skilletreet» når Dagaliveien var vinterstengt

Jacob var gjeter helt til 1958. Tidligere lå slakteplassen ved Solheimstulen og Kruke i Jønndalen. Etter 1945 ble vinterbeite flytta til Uvdal Østfjell og utgjorde alt fjell på nord- og sydsida av Smådøl, fra Måna og Flåtte helt til Risdalen og Grytningfjell, over til Jøransetfjell og Fauskofjell. Målet var å holde reinen i øst i slaktetida og i kalvetida var «Kanten» på Dagalifjell et bra sted. Kalvingen forgikk på Smådøltangen vest for

Vegvokterboligen slik den så ut da Bodil Selnes far Lars Grotjorden arbeidet på vegen på 1930-tallet. Han står i bakgrunnen. Fotoet er tatt av forbigående bilturister og sendt ham.

Jacob Jomafjell (tv.) hugger ved på Jemtland i 1928.. Bodil Selnes sitter på fanget til Aletta Goesen, som var på gården for å lære mora å melke. Foto: Ågot Reiersen.

Djupeskar. Tamreinen gikk også ned til setrene, for der var det fint beite. Det var to reinshytter tilknyttet dette, en ny større ved Høk og den andre lå i siste bakken opp mot Vastulan.. Å gjete på Smådølltangen innebar vinterstengt veg som ikke ble brøytet før i 1964. Jacob løste dette ved å kjøre motorsykkkel med skia på beina. Han fulgte sporet til postruta mellom Dagali og Uvdal.

Bodil Selnes (95) husker Jacob som arbeidsom og positiv til å ta i et tak og hjelpe andre da han var ung. Bilde under ble tatt da Jacob er 18 år i 1928, og Bodil er den lille jenta på fanget. Jacob drev med vedhogging hos Bodils far, Lars R. Grøtjorden, da de bodde på gården Jemtland i Uvdal.

Gode barndomsminner – men tungt for Birgit og Jacob å miste tre barn

Jacob Jomafjell og Birgit f. Myrvollen fikk fem barn fra 1940 -1947. Det var Lajla i 1940 som døde av lungebetennelse i 1944. Så kom Maija i 1941 og Henrik i 1943, Laila Torine Marie i 1945 og Finn i 1947. Guttene døde i tragiske ulykker, Henrik i 1957, tolv år og Finn omkom i en bilulykke i 1977. Familien bodde på Søre Rustrud til 1945 da Laila Torine ble født, men i 1947 da Finn ble født, bodde de på Jomafjell i Imingelia, forteller datteren Maija. Kristine Fønnebø (88) som er søskenbarnet til

Maija og Laila (Torine Marie), var barnepike hos familien da hun var i tiårsalderen, forteller:

«Jeg husker godt tiden som barnepike da familien bodde på Søre Rustrud under krigen. Jeg er født i 1933 og var barnepike da Henrik ble født i 1943. Og den kvelden Laila på fire døde i 1944, ble jeg på elleve år sendt til Solbakken over elva for å ringe doktor Bang. Det var sent på kvelden og mørkt ute mens jeg løp i mørket kun i lyset fra ei fjøslykt jeg holdt i hånda. På Solbakken måtte jeg vente etter å ha varslet doktoren, vente på ham fordi hun skulle følge ham tilbake. Det var lang ventetid! Da doktor Bang og Kristine kom tilbake over elva, var Laila død av lungebetennelse. Hun hadde vært dårlig ei tid, og doktoren hadde vært der flere ganger, men på den tiden var det ikke antibiotika. For meg som elleveåring var inntrykkene sterke og glemmes aldri»

Lykkelige dager med mor Birgit på seterstyr på Mårbu og Ormetjønntulen

Gjennom samtalen med Maija fikk jeg også høre om de vanskelige, men også fine barndomsminner. Maija fikk selv to barn, Henrik Oddvar som dessverre døde av kreft i 1997 og Jane Berit som er lærer i Finnmark. Av ulike grunner vokste Jane Berit opp hos bestemor Hjørdis og Svein Løvtuen på Nedre Løvtuen. Med Tor Arild Lassegaard fikk Jane Berit barna Siv og Steffen, som bor på Nedre Løvtuen. Broren Finn som døde i bilulykken, fikk datteren Jolanta, og Laila Torine fikk sønnen Arvo, med to sønner i Telemark.

Birgit var ei etterspurt budeie som arbeidet på mange setre i løpet av livet, på Sedalen og Løyngardsetra og i 12 år på Ormetjønntulen. De siste 25 årene jobbet hun på Solheimstulen seter. Maija og Henrik var ofte med mora når hun arbeid. Maija husker at hun og lillebror Henrik var med i fjøset da mora arbeidet på turisthytta Mårbu, og da hun var budeie på Ormetjønntulen. I omtale av gården Jomafjell (Sønsterud, 1997, Del II, bind II) forteller Kåre Sønsterud om Birgits innsats som budeie. I et intervju forteller hun at det var et hardt liv. Hun sto på fra tidlig morgen og jobbet til langt på kveld, kokte prim, ysta ost og kinna smør.

Gode minner: reinslakting med far ved «Reinshytta» ved Høk

Blant de gode minnene fra barndommen forteller Maija at hun og lillebror Henrik var med pappa Jacob på reinslakting på slakteplassen og kalving når reinen ble samlet der om vinteren. Hun husker at det var spennende å oppleve livet på slakteplassen når faren ledet arbeidet. Det var alltid stas å være med. I 1958 sluttet Opdal Renkompani med tamrein. Jacob begynte da å gjete i Setesdal, i Byklehei Reinsamlag første året sammen med søskenbarnet Gunnar Arthur Nørstebø, Maj Reiduns far. Gunnar dro etter kort tid hjem til Uvdal, mens Jacob fortsatte å gjete der i mange år. På sine eldre

Det var liv og røre på setrene på 1930-tallet. Her er det budeie Gudrun Ringdal, en liten ukjent «turist» og Bodil Selnes på setra i 1938. Foto: Ågot Reiersen.

dager, ble Jacob stanga av en stor reinsbukk under slakting i Filefjell tamreinlag. Da gav han seg som gjeter og bodde først på Maristuen, eid av ene medeier i Filefjell Tamreinlag. Lars Andreas Zarissen husker at Jacob de siste årene bodde på Bergtun omsorgssenter på Rødberg. Jacob er gravlagt ved Uvdal kirke.

Oppsummering

Gjennom etterkommere av sørsamer i Uvdal, har jeg fått glimt inn i et tema ukjent for meg frem til jeg undersøkte livet til Nils Kant og andre samiske gjeter. De små fortellingene fra Bodil Selnes, Lars Andreas Zarissen og Maija Jomafjell har bidratt til innsikt. Staale Flaata og Mai Reidun Nørstebø og datteren Anna Maija har vært til stor hjelp. Som jeg skreiv innledningsvis, burde mange flere intervjuer om erfaringer og opplevelser som ytterligere kan belyse temaet. Jeg takker dem som har fortalt så langt om sørsamer som kom til Uvdal for å finne nytt forfeste i fjellbygda Uvdal på østsida av Hardangervidda.

Kilder:

- Bitustøy, K. (07.07. 2018) Tøft liv som tamreingjeter. Reportasje i Hallingdølen. www.hallingdølen.no/reportasje/toft-liv-som.tamrein-gjeter-1.2403276
- Bitustøy, K.(2012). Tamreindrift og samisk påverknad på Hardangervidda. Artikkel i Tidsskriftet Villreinen s. 102-107.
- Bjørnsrud, O. (1998). Oppvekst og skole i Uvdal på første halvdel av 1900-tallet. I Langs Lågen, nr. 3, årg. 20. s. 138-142
- Enerstedt, L. (2006). Opdal Renkompani 100 år 1890 -1920. Drammen: Saturn/ Grafisk kommunikasjon.
- Fossbakken, H. (05.08.2003). Sørsamene i Telemarkfestivalen - Bestillingsverket i årets Telemarkfestival omhandler sørsamene. I Uvdal bor det fortsatt etterkommere av sørsamer som drev reindrift på Hardangervidda. Artikkel 05.08.2003.i Laagendalsposten.
- Fosstveit, T. & Gjerden, K. (1990). Folk og fjell – Daglegliv på fjellviddene i Hardanger, Telemark og Setesdal. Oslo: Det norske Samlaget.
- Fønnebo, B, Jernberg, U. og Swart, J. A-L. (2021). Samiske stemmer i barnehagen. Oslo: Cappelen Damm Akademiske.
- Solhjell, K. O.(1992). Bygdehistorie for Nore og Uvdal, I. Nore og Uvdal kommune.
- Solhjell, K. O. (1995). Bygdehistorie for Nore og Uvdal, II. Nore og Uvdal kommune.
- Sønsterud, K. (1997). Nore og Uvdal i forn og nye. Gardshistorie Uvdal. Del II, Band I, II og III. Utgitt av Nore og Uvdal kommune.
- Tvederås, F., Arntsen, T. & Jernsletten, R. (2002). Samisk kunst- og kulturhistorie. Nesbru: Vett & Viten as.
- Udir. (2013).Samisk opplæring, med forskrift til opplæringsloven § 1-1. Udir.
- Veka, O. (2000) Norsk etternamnleksikon. Norske slektsnamn - utbreiing, tyding og opphav. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Vennesvik, A. (1992). Ein reingjetar på vidda: Johan Mikal Zarissen. I Langs Lågen årbok, 1992. s. 114-118.

Løka bru i Jondalen

Av Egil Håvaldsrud

Når du kjører oppover i Jondalen og passerer gamle Løka skole, krysser du Jondalselva for annen gang. På venstre side passerer du da den gamle Løka bru.

Som vi ser på bildet, er Løka bru meget smal. En gang, antagelig slutten av 1930- eller 1940-tallet, var Torbjørgh Lauritzen og Olai Kristoffersen på

tur med motorsykkel i Jondalen. Torbjørgh skulle kjøre, og Olai satt bakpå. Så møter de Rjukanbussen på Løka bru. Olai roper «brems!», men Torbjørgh er så forfjamsa at hun bare lukker øynene og kjører. Bussjåføren banner og sverter over dette gjerne kvinnfolket, i følge en passasjer som seinere snakka med Torbjørgh. Men det gikk på håret. Etter dette kjørte ikke Torbjørgh motorsykkelen mer. (DK)

Brua er ei såkalt «hvalfisk-bru» som det i Norge ble bygd svært få av. Brua ble bygd i 1924,

Løka bru sett fra veien.

Torbjørgh på motorsykkel. Foto: Privat.

Løka bru, skilt.

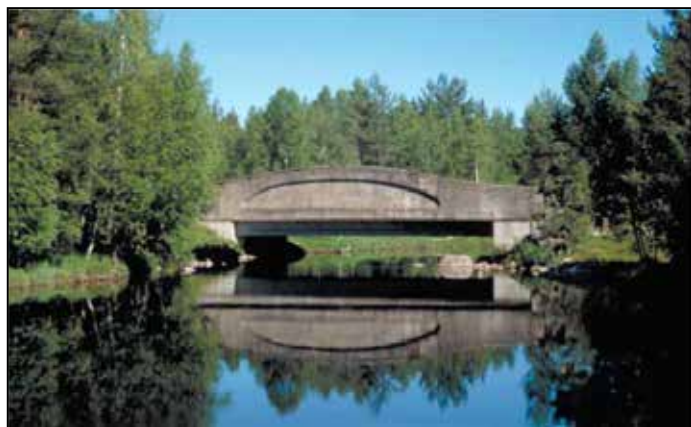
og overtok da som hovedveibru etter ei steinhvelvbru fra slutten av 1800-tallet.

Brua er et eksempel på en type fagverksbru i betong, og i dag finnes det bevart tre stykker i Norge. Her viser vi to av dem, Løka bru og Uri bru.

Når nye materialer ble utviklet, som her med betongen, ble disse ofte utprøvd på kjente byggkonstruksjoner som fagverket da var. Det ble bygget opp fundamenter av stein på hver side av elva. Deretter kunne betong-elementene legges på plass.

Uri bru i Valldal.

Løka bru sett fra elva.

*Karl Wilhelm Ljunggren.
Foto: Kongsberg
byhistorielags samling.*

*Familien Ljunggren. Lars, Trine og Karl med hesten.
Foto: Mangne Thidemansens samling.*

En mann var ansatt med ansvar for denne jobben med fundamentene.

Lærer Tho, som bodde rett bortafor brua, kunne følge med på arbeidet og framdriften. Fru Tho beskriver den ansvarlige bygger av Løka bru som «svensken Ljunggren», og hun fikk et visittkort med bilde av han. Bildet er vist ovafor.

Det fantes flere Ljunggren i Sandsvær på den tiden, og en av dem var: **Karl Wilhelm H. Ljunggren**, født 1880, død 1945.

Det er nærliggende at Karler «svensken Ljunggren» som var i Jondalen. Han var født i Sandsvær med svensk far, Lars Ludvig Ljunggren og Trine Karine Timandsdatter Vesetrud. De gifta seg 1875 og bodde først på Norlia, så på Tveitenplassen i Komnes. Barn nummer tre var Karl Wilhelm. I 1900 hadde Lars og Trine et hønseri her, og Lars var skomaker.

Da var Karl gårdsarbeider på Nordre Hvål og traff der Olga Mathilde Eliasdatter. Hun var datter av Amalie Sofie Olsdatter Eknes og den svenske veiarbeideren Elias Brynteseng fra Tågshaug i Sverige. Karl og Olga gifta seg.

De fikk barna Tora og Asta på Frydenlund plass under Hvål som de kjøpte i 1902. Her bodde de til 1911. I 1910 er han registrert som dagarbeider, jordbruker og skogsarbeider.

De flytta til Sæterløkka, også under Hvål. Denne eide de fra 1916-1922. Muligens bodde Karl her når Løka bru blei bygd.

Han jobbet også som «steinmurer» og murte opp flere steinkjellere i Sandsvær. Han murte også fundament i gråstein for Komnesbrua, «Hvålbrua» i 1923 -1924.

*Komnes bru –
fundament på vestsida.*

Dette passer bra med hans jobb med Løka bru som ble oppført i 1924.
I 1925 flytta familien til Guttulsrød i Nykirke, Vestfold.

Kilder:

Sandsværs historie bind 3 s. 137 Eknes, s. 227 Frydenlund og s. 292 Tveitplassen

Kirkebok Komnes 1883

Folketelling 1900 og 1910 Sandsvær

Statens vegvesens landsverneplan

Audhild M Tho, Jondalen

*Åpning 4. august 1924 av Komnes bru over Numedalslågen i Komnes, Sandsvær.
Overingeniør Simon Fougner Hartmann, ordfører, lensmann og flere.*

Beretningen om ei feilslått klassereise (forts.)

Av Bård Engelstad

Første del av denne artikkelen kom i Langs Lågen 2020.

Martin Larsen var den talentfulle fattiggutten som ble handelsbetjent, avisgründer, produsent av helsemedikamenter, og mye mer, men som tapte alt.

Del 2. Helsegründeren

Salg av helsepreparater

Allerede som ugift handelsbetjent ved Hedenstad Forbrugsforening har altså Martin Larsen satt i gang i det små med framstilling av «høreolie» og «kinesisk møltinktur» på Muggeberg i Sandsvær. «Konserveringssurrogat» er og et produkt han tidlig er ute med, blant annet i annonser i «Buskerud Amtstidende». Det er uklart hvilket år han sluttet ved landhandelen, i tillegg til at det er noe uklart hva som var årsaken til at han sluttet. I en seinere rettssak legges det fram en vandelsattest fra sognepresten i Sandsvær, der det hevdes at han «fik Afkald», dvs ble sagt opp. Dette protesterer Larsen heftig på gjennom sin advokat, og sier at han sluttet av egen vilje for å starte sitt eget foretak.

I tillegg til de to nevnte produktene kommer det nå nye til, som f.eks. «Mave-Eliksir», «Ligtoroplaster» og ikke minst «Gigtsmørrelse». Den siste kommer etter hvert til å bli selve varemerket hans og forhandles over en stor del av landet. Bemerkelsesverdig er annonsen han rykker inn om alle disse produktene i Dagbladet 3.8.1880. Der har han fått fem navngitte sambygdinger, hvorav de fleste bønder, til å legge fram hver sin anbefaling for de respektive legemidlene, ledsaget av en overbevisende suksesshistorie ved bruken av dem. Allerede her ser vi en ganske offensiv handelsmann, som ikke kvier seg for å bruke store ord og relativt kraftige virkemidler i sine salgsframstøt. Likevel er ikke dette spesielt påfallende i denne tida. Aviser og andre periodika flommet over av annonser for produkter som lovet mirakuløse effekter. I den forstand visste Larsen godt hva han gjorde. Det fantes enda ingen mar-

kedsføringslov med forbud mot villedende og urimelig handelspraksis. Hvorvidt han allikevel hadde rådført seg godt nok om lovligheten av selve fabrikasjonen sin, er som vi skal se seinere, mer tvilsomt.

Dokumentfalsk

I den perioden han og familien bodde i Drammen, måtte han naturlig nok ha innstilt sin fabrikasjon av helseartikler. Og det kan se ut som det er tungt å komme i gang igjen. Den viktigste grunnen er nok den nevnte rettsaken som kommer opp den 8. mars 1884. Her må han altså forsvare seg mot påstått dokumentfalsk. Mange av bygdas menn er involverte, dels som endossenter, dvs. en slags kausjonister for en vekselobligasjon, dels som såkalte «vitterlighetsvitner, altså noen som kan gå god for underskriften til endossentene. De juridiske ansvarsforholdene ved slike avtaler har alltid vært oppfattet som noe uklare, og i denne saken avdekker både vitneutsagnene og Larsens egne forklaringer dette med all tydelighet. Likevel dømmes Larsen her til ett års straffarbeide. Dommen blir imidlertid omgjort til 25 dager på vann og brød gjennom en kongelig resolusjon utstedt 17. mai 1884. En generell endring av straffebestemmelsene faller tydeligvis gunstig ut for han.

At dette kom til å bli en hardt slag for Martin Larsen, er hevet over enhver tvil. I tillegg til straffekonsekvensen av dette lovbruddet, så kom det forhold at han nettopp – for andre gang - hadde opplevd tvangsauksjon av løsøre («Executionsforretning»), denne gang etter krav fra en av de såkalte endossentene. Vekselobligasjonen, som egentlig skulle være en del av finansieringen av avisdrifta hans, hadde egentlig ikke tilført ham noe som helst. Det eneste som nå gjenstod på pluss-sida, var et oppgjør fra interessentskapet som overtok «Buskerud Amtstidende» i Drammen. Heller ikke her ble det mye til overs. Ved datteren Helga Louises fødsel i 1885 er han i kirkeboka ført opp som innerst.

Ulovlig salg

Når han likevel så smått begynner å ta opp fabrikasjonen av gigtsmørelsen, så varer det ikke lenge før dette også skaper problemer for han. Apoteker Pettersen på Kongsberg har nemlig meldt virksomheten hans til medisinaldirektøren, noe som i sin tur har ført til anmeldelse for brudd på handelslovens § 7b, sammenholdt med plakat av 18/11 1865. Paragraf 7b lyder slik: «Gifter og saadanne medicinske Stoffe, der af Apothekerne alene maa udsælges. Hvilke Artikler, der bør være Gjenstand for Apothekernes Enehandel, bestemmes af Kongen, og hvorved haves for Øie, at der ikke gjøres større Indskrækning i Handelen med Stoffe, der benyttes til Kunst- og Huusflid, end Sundhedspolitiet udkræver; dog skal det være Kjøbmændene uformeent

en gros (§21) at drive Handel med Apothekervarer, der ei kunne henregnes til Gifter».

Det avgjørende her ser ut til å være handelen med giftige stoffer. I rettsaken gjøres det et grundig forhør av Larsen, der han først forklarer at han har tre barn å forsørge. Han er solvent, sier han, men har ingen formue. Han bedyrer at han nå ikke produserer den samme giktсмørelse som tidligere. Underforstått at den siste versjonen ikke faller inn under den aktuelle paragrafen i handelsloven. Han sluttet med produksjonen av den første typen allerede i 1881.

Ifølge han selv så inneholdt denne einerbørlje, kamfer, bomolje (dvs. olivenolje), terpentinolje og salmiakkspiritus. Men samme år begynte han å produsere en ny sort giktсмørelse, forteller han. Han drev så forretningen aleine fram til 20.3.1886, da han slo seg sammen med landhandler Johs. Flogeland på Skollenborg. I saksgjennomgangen går det også fram at lensmannen har vært hjemme hos han og beslaglagt ei flaske giktсмørelse, som så er sendt medisinaldirektøren for undersøkelse. Vi får vite at innholdet er analysert av en apoteker Storm, men det er uklart om denne analysen er pålitelig nok. Aktor ber avslutningsvis om at det må gjøres en ny analyse.

Det går også fram i rettssaken mot Larsen at flere av forhandlerne av giktсмørelsen er blitt anmeldt for dette, og dette styrker ytterligere alvoret i saken. En av de som forøvrig får forelegg samme år, er kompanjongen Flogeland. Men håpet for Larsen nå ligger i påstanden hans om at dette må gjelde den første versjonen. Han ramser også opp alle de ingrediensene han nå benytter: norhausersyre (vitriololje), koksalt, terpentinolje, olivenolje, salmiakk, kalk og vann. Dette er noe helt annet enn før, hevder Larsen. Blandingsforhold og fabrikasjonsmåte påberoper han seg som en forretningshemmelighet.

Saken avsluttes så med aktors begjæring om videre behandling når de nye prøvene er gjort. Den 4. august kommer saken opp igjen, og denne gangen refereres svaret fra medisinaldirektøren: det er ikke nødvendig med nye analyser. Saken blir derfor tatt opp til doms, og Larsen gis et forelegg på 20 kroner, som skal innbetales til Sandsvær Fattigkasse.

Annonse i Fædrelandsvennen 28.2.1887.

Hva kan Martin Larsen foreta seg nå? Situasjonen er ytterst vanskelig. Han har brukt år av sitt liv til å sette seg inn i en del av tidas medisin og noe grunnleggende organisk kjemi, han har bygget opp et større forhandlernettsverk og har trolig en stabil leverandør av de nødvendige ingrediensene. Avis-æraen hans er over, men den altoverskyggende utfordringen hans er: hvordan forsørge en stadig voksende familie? Dersom han underveis har hatt en drøm om rikdom og velstand, så må denne nå være revidert kraftig som følge av de siste års begivenheter.

Ny produksjon

Larsen fortsetter sin fabrikkasjon. Om dette skyldes stahet og et udrekelig pågangsmot, eller om han nå har funnet smutthull i lovgivningen, er selvsagt umulig å fastslå. I 1887 annonseres hans produkter i aviser over nær sagt hele landet, helt opp til Tromsø. Noe er rykket inn av han selv, noe av forhandlerne. Og det kan virkelig se ut som han har suksess. I rettsaken opplyser han at han antagelig vil komme opp i en produksjon på 16 000 flasker á kr 0,50 for året 1886. Seinere samme høst går det fram i en annen rettsprosess at Larsen og Flogeland fram til 22.10. dette året har solgt 39 400 flasker. Hva han sitter igjen med av nettoinntekter her, er nærmest umulig å vite, men det burde være til å leve av. Gjennomsnittlig årslønn for en tjenestekar på landet var i 1885 163 kroner (da helst med kost og losji i tillegg), for tømmerkjører med hest ca 1100 kroner og en maskinist til sjøs ca 15-1600 kroner. Men hvorfor blir ikke produksjonen av «sundhedsbalsam» stoppet, når han og flere av forhandlerne har fått bot for både produksjon og omsetning? Har han fått det endelige gjennomslaget for at han nå produserer et helt nytt middel?

Fram til 1889 hadde Larsen leid rom for seg og familien på Skollenborg. Ved sønnen Halvdans fødsel i 1887 kalles han landhandler, mens ved Ludvigs fødsel i 1888 er han «Inderst, fabrikant». I løpet av 1889 har han skaffet seg sitt eget hus for første gang, på den tidligere nevnte parsellen som er skilt ut av gården Hotvedt. I 1891 ser vi av folketellingen at også faren, Lars Olsen, er kommet opp fra plassen sin på Mosåsen i Hof og deltar aktivt i fabrikkasjonen av «sundhedsbalsam» og andre artikler.

Medisinflaske i porselen fra Kongsberg Apotek (Apotek Mynten.) I bruk 1880. Fotografi: Jon- Erik Faksvaag/ Norsk Farmasihistorisk Museum.

Husstanden har og to kvinner boende der, som hjelper til, samt en barneflokk på i alt 5. Seinere samme år kommer det en gutt til, Halvdan, og i 1893 den siste, Kolbjørn.

På tross av en viss handelssuksess, så er de driftsmessige sidene ved foretaket likevel ikke hyggelige. Seinsommeren 1887 dør plutselig kompanjongen hans, Johs. Flogeland og etterlater seg fire små barn, samt ett på vei. Flogeland hadde aleine skutt inn 3000 kroner i foretaket. Han har i tillegg nettopp lagt inn bud på gården Grosvoll. Året etter innfrir enka hans dette kjøpet, men selger straks videre til Martin Larsen. Han selger så videre til en tredje kjøper. Dette skulle iallfall indikere at både Flogeland og Larsen har vært solvente.

Martin Larsen & Co Limit

Som erstatning for Flogeland rykker broren Hans og kjøpmann Thore Ljøterud inn. Firmaet heter «Martin Larsen & Co Limit.», det samme som før. Men den 30. desember 1890 skiller de lag. Martin Larsen går ut og oppretter sitt eget firma, «M. Larsen & Co». De to andre fortsetter med samme navn som tidligere. Det påfallende er at begge firmaene i hver sin kunngjøring samme dag påberoper seg å føre det gamle firmaet videre, med formuleringer som henholdsvis «uforandret Firma» og «fortsetter samme under uforandret Firma».

Det er tydelig at begge nå ønsker å videreføre det opparbeidede renomméet til merkevaren «M. Larsen & Co.» Men det er en viktig forskjell i registreringen i Kongsberg Magistrat. Det nye selskapet til Hans Larsen og Thore Ljøterud skal fortsette forretningen i Sverige og skal «drive Tilvirkning af kemisk-tekniske Artikler med Fabrik i Gefle i Sverige og Kontor paa Skollenborg i Sandsvær». Denne ordningen høres ikke umiddelbart veldig praktisk ut, men den har kanskje en mulig, bakenforliggende hensikt: den ulike lovgivningen på dette feltet i de to landene. De ser ut til å ha ett spesialprodukt som de satser alt på: «Ludpulver». Bruksområdet for dette produktet er som rengjøringsmiddel.

Men selv om Martin Larsen selv har skrevet under på firmaregistreringen til de tidligere kollegene, så varer det ikke så lenge før dette gir seg utslag i konflikt. Martin Larsen har tydeligvis tatt opp problemet med navnelikheten på de to firmaene, men ikke vunnet nevneverdig gehør. Det vil si, den 30.1.1891 annonserer de to kompanjongene sitt «ludpulver» i «Tromsøposten» og andre aviser under firmanavnet «Larsen & Ljøterud». Men straks etter, den 24.3.1891, registrerer de firmaet på nytt med samme navn som i 1891. Nå er tydeligvis firmaet tilbake i Norge igjen og har foretaksadresse i Kongsberg (Br.-No. 657 E). Likevel er det annonser ute i pressen med «Larsen & Ljøterud» på fram til godt ute i 1892. Den 28.2.1893 nyregistrerer de firmaet enda en gang, denne gang under navnet «M. Larsen & Co», altså det samme som opphavsmannen selv har benyttet. Nå begynner det å bli både komplisert og

problematisk for Martin Larsen. Hva skal han gjøre? Han tar kontakt med advokatene Bergh & Lous i Kristiania.

Larsen prøver å få anlagt sak, og er blant annet opptatt av – litt uvisst hvorfor – at det andre firmaet ulovlig har brukt betegnelsen «limit.» i firmanavnet. Han innser at de ellers antagelig kunne kalle seg hva som helst i Sverige, men ikke nå når de helt og holdent er tilbake i Norge. Han kan og vise til en kontrakt om dette. Til advokatene skriver han bl.a.: «Vi tør høflig anmode om paa vore Vegne allersnarest at lade Sagen forfølges og Protest at indlægge mod det nye Firma.» Det kan se ut som han får delvis medhold, men uten at saken kommer opp for retten. Men så løser saken seg likevel seinere samme år, tragisk nok, ved at Martin Larsen slår seg selv konkurs. Samtidig forlater Thore Ljøterud det andre firmaet og det løses opp. Han emigrerer for øvrig til USA i 1897, og skal der ha tatt etternavnet Ytterud.

Det kan nå se ut som at broren rett og slett tar over hele virksomheten. Adressen hans er nemlig den samme som Martin har hatt. Faren til Martin, Lars Olsen, kommer inn i firmaet og navnet endres til «Larsen & Co.».

Registreringsforretning i boet til Larsen blir foretatt den 18. oktober 1893 av lensmann Streng, i nærvær av oppnevnte vitner. Her går atter det meste av det personlige løsøret med i konkursen: en kanopebenk (en dragbenk), en ro-skjenk, et trekkspill, pidestaller og mye annet innbo. Hvor mye som faktisk blir utpantet i dette skiftet, vites ikke, men hendelsen må trolig være det største tilbakeslaget han har hatt i sitt liv, også målt opp mot tidligere tvangsauksjoner og rettssaker.

Huslægen

Allikevel – han har enda et siste kort i bakhanda. Allerede i 1887 har Martin Larsen fått utgitt ei bok på eget forlag: «Huslægen». Dette er ei bok som gir alminnelige legeråd ved forskjellige sykdommer og ulykkestilfeller i hjemmet. Rådene er forholdsvis detaljerte og angir bl.a. doseringsforhold for en rekke av datidas legemidler. Men slik

tittelen antyder, så er det nok mye «klipp-og-lim» fra andre legebøker her. Særlig viktige er plantedrogene, gjerne i form av planteoljer eller tinkturer. Hans egne produkter er nevnt en rekke steder også, som f.eks. håreliksiren og giktsmørelsen hans.

Annonse i Samhold (Gjøvik) 8.11. og 15.11.1887.

Det må ligge en god del arbeid bak denne boka på 110 sider, som foruten register også inneholder og en del annonsesider bakerst – også for hans egne produkter. Opplaget på boka vites ikke, men den ble trolig spredt over en stor del av landet. I en artikkel fra Morgenbadet 80-90 år senere (31.12.1969) har skribenten funnet denne boka på et loft og gjør seg ganske lystig over det han finner. Blant annet er han forundret over alle de legerådene som inkluderer spiritus. Noen av rådene høres da også ganske fantasifulle ut, som f.eks. igler, årelating og avførende midler ved hjernerystelse. Likevel er det liten grunn til å tro at den verken er mindre etterrettelig eller dårligere skrevet enn mange andre tilsvarende bøker i samtida. Samme året kommer forøvrig ei bok ut i Kristiania med akkurat samme tittel og nesten samme innhold og detaljeringsgrad. Men boka er uten navngitt forfatter.

Tittelsiden av boken «Huslægen».

Det var mange innen legestanden og forskningen som så med økende skepsis på at det dukket opp så mange slike lokalprodusenter av vidundermidler som de Larsen produserte. Allerede etter rettsaken i 1886 omtaler Morgenbladet han som en kvakksalver, uten å nevne han ved navn. I en artikkel i det naturvitenskapelige tidsskriftet «Naturen» i 1891 som handlet om et annet slikt vidundermiddel (Kochs middel), skriver legen Carl Looft følgende: «Nu ved vi altsaa, hvad Kochs middel er og det var ogsaa paa høi tid, thi fra alle kanter knurrede man; midlet sattes i klasse med «Larsens sundhedsbalsam» eller med Brandts piller.» Men blant allmuen hadde det trolig festet seg en annen oppfatning. Helt fram mot århundreskiftet var «Larsens sundhedsbalsam» fortsatt å finne i mange landhandler rundt om i landet. Noen mente tydeligvis at den virket.

Det er ikke mye som skiller Larsens oppskrift på «gigtsmørelse» fra andre tilsvarende remedier som var i handelen. Mor Sæther, som egentlig het Anne Sæther Wiger, er omtalt både av Wergeland og Ibsen. Hun var en såkalt klok kone som hadde tilegnet seg litt mer enn vanlig kunnskap i medisin gjennom mannens jobb som pedell ved anatomikammeret på universitetet. Derav fikk hun god kontakt med bl.a. prosekter Jens Knoph, som lærte henne en del. På tross av dette fikk hun flere ganger dom for kvakksalvervirksomhet. Hennes gigtsmørelse var omtrent den samme som

Larsens, og den var faktisk i salg på norske apoteker til midt på 1900-tallet.

Kanskje som følge av en viss suksess med «Huslægen», så kommer enda ei bok fra Larsens hånd i 1894. Denne gangen har han beveget seg over i veterinærmedisinen. På tittelsiden står følgende: «Husdyrlægen: praktisk Veiledning til at forstaa og behandle de oftest forekommende Sygdomme hos Hesten, Kvæget, Faaret og Svinet udarbeidet efter de bedste ældre og nyere Kilder ved M. Larsen. M. Larsens Forlag». Boka er trykt i Nicolai Olsens Bogtrykkeri, Kristiania. Forlagets adresse er fortsatt Skollenborg. Her er det enda mer usikkert hvor mye av denne boka som ble solgt.

Mange jern i ilden

Ut over dette har Martin Larsen også hatt særdeles mange jern i ilden i sin salgsvirksomhet: han har hatt salgsagentur for Bremerlinjen, pluss to engelske skipslinjer, han har solgt «bliktpøi» og «konserveringssurrogat», «cigarer og røgetobak», stålsymaskiner, spiker og mye mer. Men det er «gigtsmørelsen» eller «sundhedssmørelsen» som ble mest lagt merke til og som han også fikk mest tyn for både i samtid og ettertid.

«Huslægen» ble som nevnt utgitt på eget forlag, men han hadde aldri registrert forlagsvirksomhet som en del av firmaets virkeområde. Da han slo seg selv konkurs og ble tatt under skifteretten høsten 1893, mistet han muligens samtidig retten til å overhodet å drive forretningsvirksomhet. Det var over med all fabrikkasjon, men samtidig skulle han jo få ut den aller siste boka si, «Husdyrlægen». Dette ville kanskje bli hans aller siste mulighet til å redde stumpene av sin økonomi. Derfor registreres det enda et nytt selskap, som bare heter «Marie Larsen». Og firmaets formål er selvsagt å drive forlagsvirksomhet. I kunngjørelsen står det at «Herr M. Larsen er meddelt min prokura». Det betyr at Martin har fullmakt til å opptre på selskapets vegne. Men allerede neste år trekkes denne prokuraen tilbake på vegne av «M. Larsen & Cie». Om det er bostyret eller Larsen selv (evt. gjennom et helt nytt firma) som står bak denne kunngjøringen, er uklart.

Til Kristiania

Den 23. mai 1895 reiser Martin og Marie Larsen inn til Kristiania, antagelig og med de yngste barna. Trolig skjedde dette nærmest på lykke og fromme, for å se om det finnes muligheter der. Han skaffer seg tak over hodet i Karl XII's gate 30. Men den håpløse situasjonen han er i nå etter konkursen, gjør han mer og mer desperat. Våren 1896 blir han anmeldt av en kjøpmann Børjeson i Kabelvåg i Lofoten for å ha svindlet til seg et oppgjør for en vareforsendelse broren har foretatt. Problemet er at pengene er sendt til Martin Larsen i stedet for til broren. Årsaken er da, ikke uventet, navnelikheten mellom de to brødrenes firma. Kanskje Martin også hadde en aldri så liten

Carl XII's gate 28-30. I huset til venstre bodde Martin Larsen, trolig i andre etasje, sammen med den tuberkuløse sønnen sin, Kolbjørn. (Når denne ikke var innlagt på byens sykehus.)

hevntanke overfor broren her? Eller kanskje han rett og slett trodde at bestillingen var gjort hos han, men hadde glemt den? Men han beholdt også et vedlagt pengebeløp fra Børjeson som var knyttet til en forhåndsbestilling av varer hos broren. Siktelse blir iallfall utferdiget mot han. Men han er ikke å finne.

Den 14. juli 1896 dukker han og Marie imidlertid opp hos fattigvesenet i Christiania og må for første gang be om understøttelse. De får 7 kr «samt Losji og Medisin». Omtrent samtidig blir de klar over at sønnen Kolbjørn har pådratt seg tuberkulose. Seinere er Martin innom fattigkassa flere ganger, men som oftest er det Kolbjørn det gjelder. Fattigvesenet i Sandsvær refunderer beløpene.

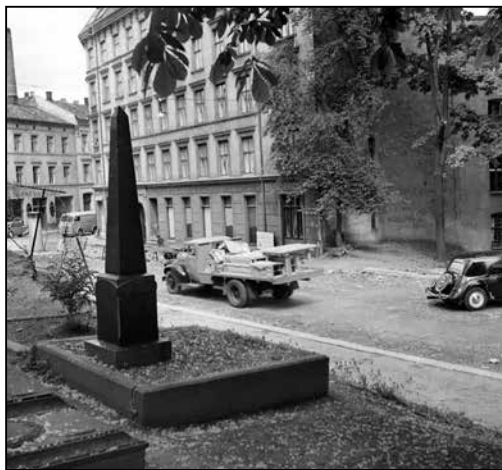
Marie flytter tilbake til Sandsvær med barna høsten 1897, først angivelig til en som het Hans Torstensen, men dette er noe usikkert. Barna blir satt bort eller har fått tjeneste på ulike steder i bygda. I 1900 bor moren på gården Søndre Mørk, der hun «hjelper husmoderen». Fra desember 1902 får hun fattigunderstøttelse.

I 1898 dør faren, Lars Olsen, på Nygård i Krekling, der broren Hans har drevet sin «kemiske fabrikk». Begravelsen skjer på fattigvesenets regning. Like etter får Hans svogeren Karl Johan Nygård med seg i firmaet sitt. Ved folketellingen 1900 bor imidlertid Hans og familien på Kongsberg. Han dør i 1908, og kona Olava blir sittende igjen med åtte barn i huset ytterst på Risteigen. Men for Martin Larsen går det fra nå av bare én vei: nedover.

Fra 1896 til 97 er lille Kolbjørn mer eller mindre sammenhengende innlagt på Christiania kommunale sykehus. Den 20.7.1897 dør han, nesten fire år gammel. Sannsynligvis har Martin forklart hele situasjonen overfor påtalemyndigheten på et tidspunkt, slik at pågripelsen iallfall ikke fant sted før i april 1898.

I fengsel

Etter bedragerisiktelsen fra 1896 gikk det ut en etterlysning av Martin Larsen i «Polititidende». Han blir først pågrepet 6. april 1898, men av en eller annen grunn greier han å forsvinne på ny. Så den 5. juni blir han pågrepet, men sluppet fri like etter. Både før og etter pågripelsen flytter han rundt på ulike adresser i Oslo, men oppholder seg også ei stund i Ås kommune. Av uvisse grunner blir han ikke hentet inn til soning før ut på sommeren. Han soner så sin dom på en måned i Akershus Amts Distriktsfængsel på Stav i Follo i fra 3. juli til 7. august. Dette fengselet fungerte på denne tida som avlastningsfengsel for Botsfengselet i Kristiania. Ved løslatelsen oppgir han at han skal til Kristiania. Og året etter (1900) befinner han seg fortsatt der.

Boligkvarter i Just Høeghs gate, der Martin Larsen bodde ved sin død i 1904. Nå revet.

Martin dør

Etter alt å dømme lever han nå heretter et særdeles trist liv. På høsten er han innlagt på Kristiania kommunale Sygehus Afd. C, Herslebs Gade 6. Fortsatt er han benevnt som «chemiker». At han fortsatt holder fast ved denne benevnelsen, røper kanskje en siste rest av stolthet hos han. Den 12. desember 1904 dør Martin Larsen i en ussel leilighet i 6. etasje i Just Høeghs gate 2 i Kristiania. Hva han foretok seg de siste årene i hovedstaden, er umulig å etterspore. I flere år har han bodd sammen med mureren Anton Olsen fra Lofoten og kona hans Susanna på ulike adresser. Det er da også Susanna som finner han død denne desemberdagen.

Han kan selvsagt i denne tida hatt med seg en slags drøm om at han en dag ville gjenreise noe, eller at han ett eller annet sted skal finne noen som kan hjelpe han opp igjen. Men det håpet må ha svunnet ganske raskt.

Martin Larsen og Per Sivle

Det er en forunderlig parallell mellom Martin Larsen og Per Sivle, disse to som sammen debuterte på hvert sitt vis som avismennesker i «Buskeruds Amtstidende». Per Sivle var ett år yngre enn Martin Larsen, og han døde 3 måneder før han. Selv om

de var svært ulike personligheter og hadde ganske ulike evner og forutsetninger ellers i livet, så hadde de enda en skjebne felles: de ble alkoholikere.

Barna reiser til Amerika

Den 25. april 1905 reiser fem av barna til Martin og Marie med skipet «Angelo» over Atlanteren til Quebec i Canada og videre til Minnesota i USA. Her slår de fleste av dem seg til å begynne med ned hos onkelen Hans Ristvedt. Tre år etter, den 16. mai 1908, drar det siste av barna, Martha, også over Atlanteren. Hun hadde i noen år arbeidet som meierske ved Skollenborg meieri. I 1918 dør moren Marie Larsen på Øvre Laugerud i Sandsvør. I nærmere 21 år har hun vært mer eller mindre aleine, de siste 14 årene som enke, de 10 siste også uten barna sine i nærheten. Dette må ha føltes usigelig tungt for henne, hun som hadde lagt ned så mye arbeid for å holde både det daglige livet i hjemmet og i virksomhetene gående.

Hvorfor gikk det slik det gjorde?

I ettertid er det naturlig å stille seg spørsmålet om hvorfor det gikk som det gikk med Martin Larsen. Var det hybris, dvs. overmot, som knekte han til syvende og sist? Altså at han fullstendig overvurderte sine egne evner og muligheter, sett i lys av de forutsetningene som lå til grunn da han som ung handelsbetjent, med bare noen få år med folkeskole, kom til Sandsvør i 1875. Eller kanskje det skyldtes at han ble motarbeidet på mange ulike vis, av folk med mer makt og autoritet, kløkt og kynisme? Var han altfor naiv? Eller var han tvert imot for frekk og freidig, uten respekt for lov og regler, etikk og moral? Eller er det en så enkel forklaring som at det var alkoholen som ble Martin Larsens Nemesis i livet? I så fall vil kanskje mange si at han også manglet karakter?

Jeg tror faktisk at de fleste av disse faktorene kan ha spilt inn i større eller mindre grad. Men før vi skal felle noen som helst dom her, så bør vi kanskje ta høyde for et siste spørsmål: hvorfor kastet han ikke kortene tidligere og hoppet over på noe annet, som et vanlig lønnsarbeid f.eks.? Og hvorfor forlot han til slutt både kone og barn, slik at de alle måtte forsørges av fattigvesenet? Vel, at han forlot kone og barn er som vi nettopp har sett, ikke hele sannheten.

Det som virker opplagt, er at Martin Larsen ville mye i livet sitt. Jeg har innledningsvis vært inne på dette med den samtidige optimismen som rådde i Norge på slutten av 1800-tallet. Dette var de mange nye mulighetenes tiår, og man så mange eksempler på folk som lyktes i sine livsprosjekter, som forfattere og andre kunstnere, industrimenn og arkitekter, osv. At Larsen hadde intellektuelle forutsetninger som kunne lagt grunnlag for en viss suksess i livet, er hevet over enhver tvil. Han måtte

være over gjennomsnittlig belest, innafor samfunnsforhold og kulturliv så vel som innen naturvitenskap. Han hadde gode selgeregenskaper, og ikke minst var han innovativ. Han så muligheter nær sagt i alle retninger. Kanskje dette også var med på å besegle hans skjebne. Sivle-biografen Steffen Gausemel beskriver han, med litt forsiktige ord slik: «M. Larsen, hadde elles mange jarn i elden, ser det ut til, (.....), dette må vel gi ein rett til å karakterisere han som ein allsidig mann med ein mangesidig geskjeft.» Antagelig ble det altfor mye å holde styr på for han, selv om han opplagt hadde en helt uvurderlig støtte i kona si, Marie.

Alkoholens forbannelse

Det kan i tillegg være nærliggende å legge litt ekstra vekt på alkoholens rolle i livet til Martin Larsen. Vi har innledningsvis vært inne på debuten hans i handelsbransjen, hos brennevinshandlerfamilien Gabrielsen. Uten at det fins dokumentasjon på det, så er det lett å tenke seg at han her ikke bare har sikret seg tilgang til rimelig sprit å lage noen av helseproduktene sine av (foruten en del andre ingredienser), men også kanskje noe til personlig forbruk. Han hadde jo selv også, riktignok i det skjulte, drevet med brennevinsomsetning. Rykter som oppstod rundt livet i trykkeri og redaksjon til «Buskerud Amtstidende» om en ganske lettvinn omgang med «lysholmer'n» og andre sterkere saker, underbygger mistanken om Larsens rolle i dette. Ved arrestasjonen i 1899 heter det at han «ser noget fordrucken ud». I et forhør hos fattigvesenet i Kristiania i 1900 står det svart på hvitt at han har vært innlagt for alkoholisme. Fattigkommisjonen i Sandsvær forlanger han til og med innsatt på tvangsarbeid for sin alkoholisme i et møte 27.2.1902. Alkoholen ble altså et viktig element i Martin Larsens tragedie, som i Per Sivles. Sykdommen til sønnen Kolbjørn og til slutt tapet av han i 1897 bidro trolig enda sterkere til å forverre dette problemet.

Vi vet selvsagt ikke noe om hvordan han forholdt seg til det hjemlige familielivet, til det at han etter hvert hadde mange å forsørge. Men på samme måte som det er mulig å tegne et bilde av en mann på blind, hensynsløs jakt etter personlig vinning og suksess - og etter noe å drikke, så kan en også se for seg en desperat familiefar som med nær sagt alle midler forsøkte å holde liv i sitt store livsprosjekt nettopp for å kunne skaffe den daglige maten på bordet og ellers en alminnelig, trygg velstand i hjemmet. Kanskje det var nettopp derfor han holdt det gående så lenge? Men likevel: han ga trolig totalt opp til slutt da han innså at han hadde kjørt seg selv helt ned på bar bakke både fysisk og mentalt.

Den til dels rungende tausheten som har eksistert rundt Martin Larsen både i lokalhistorisk sammenheng og ellers i Buskerud, kan tyde på at han har måttet tåle mye negativ omtale i sin samtid. Ettermælet - i den grad han overhodet har fått det - har vært skralt, og han har antagelig blitt fort glemt. Kanskje ikke så rart på mange

måter, med flere dommer på nakken og en smule sjarlatanpreg over noe av «fabrikasjonen» hans. Han dro mange av sine sambygdinger med seg ut på et temmelig risikabelt eventyr, som kausjonister (endossenter), kompanjonger eller som garantister på sviktende grunnlag for helseremediene sine.

Men i vår tid kan en gjerne se litt annerledes på slike ting, og det er lettere å bedømme feilslåtte livsløp ut fra sin tid. Derfor er det iallfall på høy tid at Martin Larsen får en rettmessig anerkjennelse for den rollen han har spilt i Buskeruds pressehistorie, samt for den utrolige geskjeftighet han viste på så mange andre felt.

Kilder:

- SAKO, Sandsvør kirkebøker, G/Gd/L0004a: Klokkebok nr. IV 4A, 1901-1932, s. 223
RA, Folketelling 1900 for 0604 Kongsberg kjøpstad, 1900, s. 2879
RA/S-2231/E Folketelling 1900 for 0629 Sandsvør herred
SAO/A-10085/E/Ee/Eef. Emigranter over Oslo 1867-1930
SAO, Folketelling 1900 for 0301 Kristiania kjøpstad, 1900, s. 36953
OBA, Fattigvesenet, Fb/L0016: Hjemstavnregister, 1896, s. 110
OBA, Fattigvesenet, Fb/L0020: Hjemstavnregister, 1900, s. 117
OBA/A-20045/Fc/L0061. Forhørsprotokoller for hjemstavnsundersøkelser.
SAO, Oslo skifterett, G/Ga/Gab/L0002: Dødsfallsprotokoll, 1903-1905, s. 178
SAO, Trefoldighet prestekontor Kirkebøker, F/Fd/L0004: Ministerialbok nr. IV 4, 1897-1912, s. 122
SAO/A-10704/F/Fa/L0009. Fangeprotokoll Akershus Amts Distriktsfængsel
Forhørsprotokoll, Statsarkivet i Oslo: L0005 - Domsprotokoll – forhør. SAO/A-10456/F/Fg/L0005 (26.6.1899)
IKAK/0629311.1-1/A/L0002. Sandsvør Fattigkommisjon. Forhandlingsprotokoll 1893 – 1904
RA/PA-0892/1/D/Da/L0003/0005/0009. PA-0892 - Lous & Bergh, høyesterettsadvokater. Larsen M & Co., Skollenborg i Drammen; Konsultasjon, firmaanmeldelse
Minnesota State Census, 1905. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSB-Q-YV4?i=4&cc=1503056>)
M. Larsen: «Huslægen. Praktisk Veiledning til forstaaelse af de mest forekommende Sygdomme, samt Raad mod disse.» M. Larsens Forlag, Skollenborg 1887.
M. Larsen: «Husdyrlægen : praktisk Veiledning til at forstaa og behandle de oftest forekommende Sygdomme hos Hesten, Kvæget, Faaret og Svinet udarbejdet efter de bedste ældre og nyere Kilder ved M. Larsen.» M. Larsens Forlag, Skollenborg 1894.
Olav Bø: «Folkemedisin og lærd medicin: norsk medisinsk kvardag på 1800-talet». Det Norske Samlaget. Oslo 1972
Lov om Handelen af 8.8.1842. (I Tangberg, m.fl.: «Norsk Medicinallovgivning. En kronologisk Samling». Kristiania 1881.)
C. Loof: «Kochs lymfe». Naturen (tidsskrift), vol 15. 1891
Norsk Kundgjørelsestidende: 23.3.1886, 15.9.1887, 7.1.1891, 9.4.1891, 8.3.1893, 20.10. 1893, 25.10.1893, 6.11.1894, 10.7.1895 og 28.11.1898
Polititidende, 28 B. 1898
Polititidende, 82 A. 1898
Polititidende, 42 B. 1899
Et udvalg annonser fra:
Fædrelandsvennen: 28.2.1887
Samhold (Gjøvik): 8.11. og 15.11.1887
Stavanger Aftenblad: 24.7.1894.

Bygdebrev fra Øvre Sandsvær

Hans Kristian Henriksborg (1878-1970), forretningsfører i tidligere Øvre Sandsvær Trygdekasse, skreiv en del bygdebrev til Laagendalsposten. Vi har fått kopier av disse og tillatelse til å gjengi fra disse av sønnesønnen Per Øyvind Henriksborg. Her gjengir vi deler av et bygdebrev fra august i 1960 med hans refleksjoner om tida som har gått mellom to turer han tok.

To turer til Jonsknuten i 1890 og 1960

I 1890 ble en skoletur arrangert av lærer Isaksen ved Saggrenda skole. De eldste skolebarna fikk være med på Knutetoppen med utgangspunkt fra Sachsen. Den gang var Kongsberg Sølvverk i full drift, og da som nå, lå nuter og tinder og de mange små blinkende fjellvann på samme sted, men selve Knutetoppen får jo nå etter hvert en annen fysiognomi ved bygging av fjernsynstårnet. Ueberørt er ikke fjellet blitt liggende. I dag må de høye nuter med vid og uhindret utsikt over fjerntliggende distrikter avgi plass for fjernsynsmaster for å tjene til kulturelle og andre slags formål.

En vakker solskinnssøndag, den 14. august i år, ble den andre turen foretatt. 70 år baketter, ikke til fots som i 1890, den lange Sachsenveien fra Saggrenda så langt den var kjørbær med bil. Kom helt fram til under nuten hvor støpemateriellet og alt ellers blir transportert opp til toppen ved en luftbane. Uten den ville det nok blitt et umenneskelig arbeide å få alle disse materialer på plass. Det ble nevnt at tårnet skal bli 93 meter høyt, og det har en atskillig diameter nede på bakken og skal ende med to diameter på topp. Vi kom oss opp på siden av tårnet. Et vidsyn av de sjeldne som nok vil tjene fjernsynets formål over store distrikter. Så får en håpe at de mange som etter hvert vil abonnere på fjernsynsanlegg, vil føle seg tilfreds med å kunne sitte i sitt hjem og ta bildet inn fra fjernt og nært motiv som sendes. Bare radiomeldinger alene er ikke tilstrekkelige, en må også se hendelsene slik de foregår. Dit er vår nysgjerrighet og vår trang til øket viten kommet! Om det bare tjener menneskene til gode i den rastløse tid vi lever, får tiden vise. Hvorom alt er, så må en si at naturvitenskap og forskning har brakt svære landevinninger i de senere år som tjener kulturveksten hele verden over. Enkelte menneskers oppfinnsomhet rekke langt i dag.

På nedtur gjorde vi en liten sving bortom Sachsen gård og gamle, minnerike sølvgruve der på en treplate står skrevet: Fra år 1629 til nedleggelsen utvunnet 55800 kg

sølv. Gruvedgangen til 500 meters dyp er overbygget, men en liten åpning ved foten av overbygget gjør det mulig for nysgjerrige barn og andre å sende en sten ned og få høre ekkoet av den når den faller nedover mot forhindringer i dypet.

Hva det har kostet av slit og møye for de mange tusen arbeidere som gjennom disse århundrer har fravristet fjellet denne sølvskatt. Det skal en sterk fantasi og fabulering til for å få et innblikk i fra første tid av, da en ikke kjente krutt og redskap eller i forhold til de som er blitt senere. Brenne fjellet så det mørner og siden hakke det ut. Det ligger langt utenom det som skjer i dag med boremaskiner og dynamitt. Et kapittel for seg er at det var god tilgang på arbeidsfolk da Sachsen med sin blide beliggenhet innen tregrensen mot fjellødet og nuten ovenfor er et vakkert, lite område med pen, eldre og god bebyggelse, og må sikkert være et ønskested for sommeropphold. Det vil sikkert bli vernet om fram gjennom tidene for å bevare minnet om Kongsberg Sølvverks storhetstid, nedfall og nedleggelse. Et yndet utfartssted.

DK

Faglig uangripelig

Han het Johansen og hadde vært skytebas et par menneskealdre. I begynnelsen av okkupasjonen hadde Sjalg Stenbek planer om å etablere det som siden ble til Stenbek verktøyfabrikk på Baneveien, bak ved Lågdalsmuseet, og hadde satt Johansen på noe sprengningsarbeider. Og 3. august dundret 21 skudd fra Glitre – full kongesalutt – på kong Haakons fødselsdag. Han ble øyeblikkelig innkalt til sikkerhetspolitiet. Jaså, så han hadde skutt kongesalutt!?

- Kongesalutt!? Han hadde skutt grøft!
- Ja, med 21 skudd!?
- Ja, og hva så? Trodde de at de kunne lære en gammel, garvet skytebas å skyte grøfter?
- Nei, men hvorfor akkurat 21 skudd!?
- Fordi grøfta trengte akkurat 21 skudd!!!
- Og hvorfor akkurat på den flyktede og avsatte konges fødselsdag?
- Var ikke det en vanlig arbeidsdag, kanskje!? Og trodde de arbeidet kunne vente?

Okkupasjonsmyndighetene kom ingen vei. Og det ble et lite lysglimt i en ellers mørk tid.

OAH

Bokomtaler

Reidar Heieren: PK Gruppen Reisverk og Livsverk 50-års jubileum

Høsten 2020 fikk historielaget overlevert denne boka fra Ragnar Syvertsen. Selve jubileet var i 2019, men vi synes likevel det er på sin plass å omtale denne i årets utgave, selv to år etter jubileet.

PK har fått en profesjonell og erfaren forfatter til å skrive boka. Han er tidligere journalist i Drammens Tidende og Buskerud Blad og har redigert og skrevet flere bøker f.eks. Made in Drammen (om industrien i Drammen) og Follum på Hønefoss.

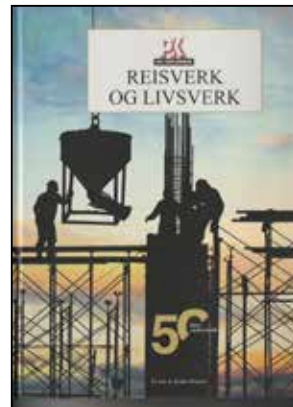
PK-boka er på 210 store sider og det er mange bilder, statistikker og grafer som gir et godt inntrykk av hvordan bedriften har utvikla seg og hva den har etterlatt seg på Kongsberg og i Buskerud av ulike bygg. Og bildematerialet her er kanskje den artigste oppdagelsen. At PK har stått for så mange bygg og ikke minst ulike typer bygg i byen, i fylket og på Østlandet. Hvordan Petter Kristiansen (1916-1993) startet sin læretid i 1938, fikk svennebrevet i 1942 og fra 1946 etablerte Byggmester P. Kristiansen. Så i 2020, da boka kom ut, kunne PK også feire 75-års jubileum.

Petter Kristiansen ville bli større enn de andre byggmesterne da han startet, fra det vanlige 5-6 ansatte ville han satse på 20. I 1972 var det ti ganger så mange-200 og på det meste, i 1988, var det 579. Da Petter døde var 266 ansatte. Så vi ser at det var voldsom opptur for så å gå nedover, av ulike grunner, ikke minst konjunktorene i byggbransjen. To år etter Petters død blei Petter Kristiansen A/S bragt til opphør. Men som vi veit, forsvant ikke selskapet. Ragnar Syvertsen, som hadde vært mye av den drivende kraften i selskapet sammen med Petter, sammen med Petters sønner Tore og Bjørn, kjøpte investeringsselskapet.

Og i dag vil jo den eldre garde forbinde PK med Ragnar Syvertsen, f. 1938. Syvertsen har vært en drivkraft i så mye og kom inn i som regnskapsfører i 1957 og har nok vært drivkraften bak ekspansjonen. Andre sentrale navn er jo tidligere direktør Kåre Rustand som har skrevet forordet og dagens direktør Per Windsvoll Mikkelsen. Samtidig er mange andre både portrettert og nevnt og ikke minst avbildet!

Vi følger oppturer og nedturer og dette er ikke noe glansbildebok, her sies det rett ut hva som var heldige og uheldige sider ved utviklingen i selskapet.

Selvsagt er det viktig bedriftshistorie å følge utviklingen av selskapet, oppdelinger

i avdelinger, omsetningsutvikling osv. Men for den «vanlige» leser tror jeg det er like artig å se på bilder av bygg, lese om hvilke bygg som har reist seg, om de involverte og viktige personene i bedriften. Og da denne omtalen kommer på trykk og Langs Lågen 2021 foreligger, skal PKs store bygg på Sildetomta, Sølvparken og hotellet 1624, være åpna. Vi antar at navnene går på kongsbergsølv og ikke havets sølv.

Dag Kristoffersen

Even Tråen: Eventyret Rollag og Veggli skytterlag 1879-2020

Dette er ei bok som ikke bare bør interessere røllinger og vegglinger, men også alle skyttere i hele dalføret. Og ikke minst de som går med tanker om å skrive ei skikkelig skytterlagshistorie.

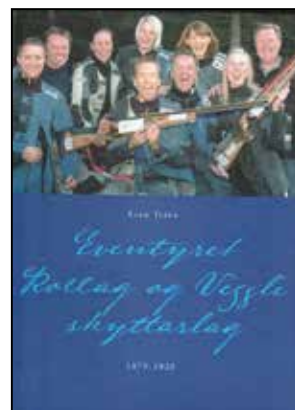
Nå må det også sies at det kanskje ikke er så mange skytterlag som har «en Even Tråen» i laget som kan skrive og sjøl er djupt forankra både i bygda og i skytterlaget. For det er klart en fordel ved en sånn historie.

Førstesida er bilde av høydepunktet i 2010, laget som vant Østlandscupfinalen. Og jammen er ikke mangeårig og jubileumsårets formann med helt til høyre i bildet.

Og på baksida av boka finner vi jammen, ved å se nærmere etter, ved siden av kongelagsskytteren og formann Tveiten i 2006, også forfatteren av boka. Og det er vel fortjent for begge! John Melvin Tveiten er inne i sin tredje periode som formann, den første fra 1987. Og ser vi på lista over formenn, så er det noen som går igjen og har dermed gjort en god tjeneste i skytterlaget.

Dette er ei meget bredt anlagt bok. Generell historie om utviklingen av skytterlaga selvsagt, og 2020 er et direkte jubelår for det var da 50 år siden laga slo seg sammen. Tråen har funnet viktig informasjon i gamle protokoller og siterer flittig, og deler er også direkte avfotografert. For i en slik skytterlagshistorie er jo stillstanden under krigen, spesiell selvsagt. Og en finner mange av skytterlagets medlemmer igjen i Milorgavdelingen under krigen. Men kanskje en av de artigste innslaga er at laget allerede i 1905 hadde en dameklasse. Dette symboltunge året, da damene ikke fikk stemme om unionen, men mobiliserte med underskriftslistor, mobiliseres det altså også i skytterlaget. Antagelig den første konkurranse i landet med en dameklasse. Damene var villige til «å gå på barrikaden».

Boka er full av bilder, selvsagt skyttere, men også alt mulig rundt skytinga, baner,

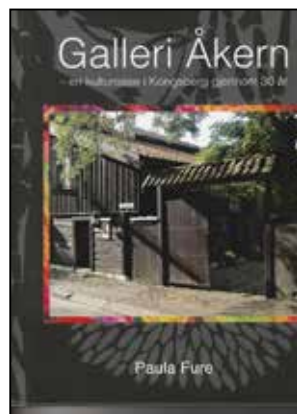
bygg, skiver, gevær, patroner og til og med kulespor i grava bak 300-metern! Alt dette gir skikkelig liv i boka. Og fint er det også å komme nærmere inn på skytterne med alle omtaler og intervjuer. Og vi ser jo at det er visse skytterfamilier som går igjen, og en av dem, Kongsjorden, har fått sin fortjente plass.

Ja, skytterlaget har satt skikkelige spor i bygda med kulturpris og honnør fra riksantikvaren. Og teknologien har også med her, med QR-koder bak i boka som ved skanning gir opptak fra NRK direkte på telefonen. Ja, det er bare å ta av seg skytterlua for skytterlaget og forfatteren.

Dag Kristoffersen

Paula Fure: Galleri Åkern – en kulturoase i Kongsberg gjennom 30 år (Galleri Åkern forlag 2020)

87 år gammel gir Paula Fure, født på Selje i Nordfjord, ut bok om sin og ektemannen Svein Westads (f.1946) kulturoase i Hyttegata på Kongsberg. Hun har skrevet 11 bøker før, fire av dem utgitt på Galleri Åkern forlag. Det er både fagbøker i kunst og fabler med tiknytning til hva som befinner seg i hagen til Galleri Åkern (hønene). Hun har arbeida som dosent i estetiske fag ved høyskolen på Notodden. Allerede i 2003 fikk Paula Kongens fortjenestemedalje i sølv og fem år seinere Kongsberg kommunes kulturpris sammen med Svein. Så Paula er både lokalt og nasjonalt kjent og satt pris på.

Paula og Svein gifta seg i 1975 og så da etter et lite hus å bo i. De fikk tips om lensmannsgården i Hyttegata. Det ville de ha, selv om de blei fraråda det som restaureringsobjekt i Hyttegata 16. Men de ville også redde huset, så det var bare å brette opp ermene og stå på. Og dette blir formidla i boka. Absolutt interessant å følge med på for folk som vil restaurere hus og selvsagt for lokal bygningshistorie.

Etter tre år var de så godt som ferdige. Men ikke bare bygninger blei restaurert. Interessen for japansk kultur førte også til en japansk-inspirert hage med eget tehus. Fortellingen om dette kan en lese i Paulus bok om de frie hønene. Og selvsagt et hønsehus i uthuset. Så blei det også reist et glasshus, Drømmeriet. Et hus for gode tanker.

Så i 1982 slår en tanke ned i ekteparet. Bryggerhuset kan jo bli et galleri. Og da er begynnelsen på Galleri Åkern skapt. Kongsbergarkitekten Nils Friis blei satt på jobben. Noen problemer blei det med reguleringsbestemmelser og søking om støtte til

prosjektet. Etter en del viderverdigheter og hestehandel med naboen, måtte planene nedskaleres, men galleri skulle det jo bli! Og Paula er virkelig god til å fortelle om hele denne prosessen! Vi følger hele prosessen til minste detalj.

Så følger vi galleridrift. Boka starter riktignok med en oversikt over utstillinger 1983-2014, i alt 136. Og over 100 av de 150 sidene i boka følges utstillingene tett. Fra den første med kongsbergmaleren Ragnar Stensen til den siste i 2014 med mange kjente nasjonale navn bl.a. Marianne Heske og Victor Sparre. Disse sidene er også fulle av illustrasjoner med eksempler fra mange av kunstnerne som har hatt utstilling her. Selvsagt lokale, men også kjente nasjonale og internasjonale. Og et virkelig vidt spekter! Kunstanmeldere i hovedstaden kaller galleriet en nasjonal oase!

Svein Westad er musiker, og da har det jo vært fint ved åpninger av utstillinger, men også egne konserter og felleskonserter. Munnharpe, fløyte, fele og lyre er noe han behersker. Jazzfestivalen har også hatt glede av konserter i galleriet. For undertegnede var framføringen av Draumkvedet med Svein, Jørn Mosebekk og Helge Knutsen uforglemmelig.

Dette er både ei kunstbok og ei lokalhistorisk bok. Anbefales på det varmeste!

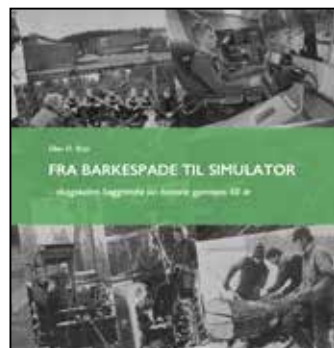
Dag Kristoffersen

Olav O. Evju: Fra barkespade til simulator – skogskolen Saggrenda sin historie gjennom 50 år

I 2020 ga Kongsberg videregående skole ut sin jubileumshistorie, 300 år. Her hadde Olav Evju skrevet kapitlet om skogskolen i Saggrenda. Men som så ofte, måtte det skjæres ned. Olav hadde samla mye mer stoff, og i samarbeid med Kongsberg og Sandsvær historielag har han nå gitt ut et hefte om skogskolens femti år. Det har resultert i et hefte på 73 sider. Det er trykt opp 300 eksemplarer.

Mette Martinsen har også her stått for ombrekking og layout, og spesielt rammene med bakgrunn i årringene fra an tømmerstokk passer jo ypperlig. Enkel, oversiktlig og lett leselig struktur.

Vi får en grundig innføring i bakgrunn for skolen, utvikling av fag og ikke minst livet på skolen. Her er det også plass til enda flere bilder enn i KVS-boka, enda flere lærer- og elevstemmer og ikke mist alle de gode anekdoter. Fra året 1990 får vi også bilder av hele personalet også med timelærere. I det hele er det et utall av bilder. Også

dette gjør framstillingen meget trivelig.

Vi får historien om da kommunalminister, seinere statsminister Erna Solberg prøvde hogstmaskinsimulatoren. Tradisjonelt har skolen vært en gutteskole, men vi får to elevstemmer av jenter som gikk der og som seinere blei ordførere, Kari Anne Sand på Kongsberg og Marit Hougsrud i Sør-Aurdal, begge fra Senterpartiet.

Selvsagt er dette et hefte for de som har jobba på Saggrenda og elevene som har gått der. Men også de som er noe løsere tilknytta og kjenner folk som har gått der.

Flott hefte.

Dag Kristoffersen

Småpenger

Etter krigen var det mulig å gjøre gode penger på «tyskerskrot» – utrangert materiale fra herrefolket, i blant høyst brukbart i et etterkrigssamfunn der det var mangel på mye. Hellig Teigen slo seg opp på det, men han hadde flere artsfrender.

En av dem gikk i en gammel, slitt vinterfrakk, gjerne med daggammel skjeggstubb, men penger hadde han. En gang far stod etter ham i kø før bankluka, bladde han opp den ene tusenlappen etter den andre, sedler som folk av hans stand og stilling knapt hadde sett. Så hadde det forvilla seg en hundrekroning innimellom. Karen så seg rundt og sa nonchalant: «Å – er det kommen med småpe'eng her og!»

Et forsøk på prinsippfasthet

Han var noe høyt oppi hierarkiet i Fabbrikken, hadde kunngjort for alle at han hadde sluttet å røyke – og hadde sprukket. Noe alle visste, men ingen sa noe om før han en dag i samtale med andre stakk handa i lomma etter lommetørkleet, og det fulgte en sneip med opp. Den datt på gulvet.

«Du mista røyken din» sa en av de andre.

Røyk!? Ikke hans, han hadde sluttet!

«Men den datt ut av lomma di,» fortsatte den andre ubarmhjertig.

Langt ifra! Og forresten hadde han ikke tid til å stå her og kaste bort tida!

Han snudde på hælene og gikk. Men etter den dag kremtet alltid noen når han satt på dass og forsiktig fyrte opp en sneip med gasslighteren sin, samtidig som han subbet foten mot gulvet for å kvele lyden.

OAH

Liste over forfattere i Langs Lågen 2021

Bjørn Ivar Berg: f. 1955, vokst i Oslo og på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg. Dr.Philos 1996, forsker på Norsk Bergverksmuseum. Skrevet bøker og artikler om bergverkhistorie og sosialhistorie.

Vidar Sten Bjerkseth: f.1954, var prest i Metodistkirken på Kongsberg 1983-91, har selv røtter fra familien Moen i Saggrenda, var prest ved Metodistkirken i Porsgrunn før han pensjonerte seg.

Jan Erik Bredal: f. 1947, vokst opp på Nanset i Larvik, bor i dag på Nanset i Larvik. Delesjef og internkontrollør. Skrevet lokalhistoriske bøker og artikler om Larvik – og Hedrum-området.

Bård Engelstad: f. 1951, vokst opp på Moane ved Saggrenda, bor i dag i Efteløt, Adjunkt. Skrevet artikler i fagtidsskrifter og Langs Lågen

Bente Fønnebo: f. 1955, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Nesodden. Førstelektor ved Oslomet i kunst og håndverk. Skrevet bok om Smådøl, om samisk kultur og artikler i Langs Lågen.

Odd Arne Helleberg: f. 1952, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg. Cand. Real i limnologi. Miljøvernkonsulent i Kongsberg kommune, redaktør av Langs Lågen, Tidligere leder av Kongsberg byhistorielag, leder av Sølvverkets venner, skrevet bok om Sølvverket og mange artikler.

Egil Håvaldsrud: f.1946 Kongsberg, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg, ingeniørutdanning Tinius Olsens skole, ingeniør. Arbeider med lokalhistorie på Kongsberg.

Asbjørn Kjørstad: f. 1934, vokst opp på Kjørstad i Efteløt, bor i dag på Kongsberg, lærer og rådgiver. Skrevet artikler i Langs Lågen og andre tidsskrift.

Dag Kristoffersen: f. 1953, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg. Cand. Philol. med historie hovedfag, lektor. Redaktør av Langs Lågen, leder av Kongsberg byhistorielag. Skrevet en rekke artikler i Langs Lågen og andre tidsskrift.

Ingrid Rudi Kvarme: f.2002, vokst opp på Kongsberg, elev studiespesialiserende linje, Kongsberg vgs. 2020-21. Fordypningsoppgave i norsk om dialektforandring i Nore.

Narve Lid: f.1945, vokst opp i Rollag, bor i dag i Rollag, tidligere skogbrukssjef i Flesberg, skrevet flere bøker med lokalhistorisk tema, flere artikler i Langs Lågen.

Ivar Lie: f. 1951, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg. Doktorgrad i numerisk matematikk. Forsker. Skrevet fagartikler og flere artikler i Langs Lågen

Sven Nordalen: f. 1960, vokst opp på Modum, bosatt i Passebekk, lærerutdanning med tilleggsfag UIO historie, tysk og norsk, arbeidet med innspillinger av tradisjonsmusikk og beskrivelser av den.

Audgunn Oltedal: f. 1945, vokst opp på Vestlandet, bor i dag i Bærum. Utdanning fra Universitetet i Bergen og Oslo. Har lang fartstid fra pressa. Journalistlærling i Dagen, 1975-1979 Redaktør i SV-avisa Ny Tid, 1979-2004 journalist i NRK. 2004-2015 førstelektor på journalistutdanninga ved OsloMet. Har skrive fagbøker om journalistikk.

Jørgen Sandberg: f.1952, vokst opp i Svarstad, bor i dag i Svarstad, Cand. Mag. med historie og norsk. Skrevet flere bøker og mange artikler i Langs Lågen og andre tidsskrift.

Bjørnar Sandvold: f.1990, vokst opp på Kongsberg bor i dag på Kongsberg. Master i historie ved Universitetet i Agder, lektor ved Kongsberg videregående skole.

Trygve Simensen: f. 1947, vokst opp i Rollag, bor i dag i Halden. Lærer i norsk, forming og heimkunnskap. Skrevet artikler om lokalhistorie og matkultur i Langs Lågen og andre tidsskrift.

Oddveig Stevning: f. 1955, oppvokst i Flesberg, nåværende bosted Kongsberg, veterinær-embetseksamen, veterinær, medlem av Kongsberg Soroptimistklubb.

Gunilla Thorsen: f. 1946, vokst opp i Mellerud i Sverige, bor i dag på Kongsberg. Lærer med historie i fagkretsen. Skrevet artikler i Langs Lågen.

Gunnar Aasen: f.1945, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg, Cand. jur, advokat.